

*М.Ф. КРОПИВКО, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, завідувач відділу
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем

Постановка проблеми. Визначальним фактором ефективного функціонування АПК є формування такої організації та управління агропромисловим виробництвом, яка б забезпечувала високу конкурентоспроможність аграрних підприємств всіх форм власності та господарювання.

Згідно з економічною теорією конкурентоспроможне виробництво товарів масового попиту, до яких належить і сільськогосподарська продукція, – великотоварне, тобто таке, що спроможне формувати великі (оптові) партії товарів. При великотоварному виробництві виникає так званий «зростаючий ефект масштабу», який дає змогу підприємствам одержувати додаткові вигоди від спеціалізації праці й управлінського персоналу, запровадження технологічних і організаційно-економічних інновацій, знижен-

ня витрат виробництва, трансакційних витрат тощо, й тим самим підвищувати конкурентоспроможність своєї продукції.

У сільському господарстві України в результаті здійснення земельної реформи, структурної перебудови сільського господарства та розвитку приватних форм господарювання сформувалися господарські структури, які в своїй більшості представлені організаційно-правовими формами малого аграрного бізнесу.

Це вимагає від органів управління сільським господарством реалізації заходів щодо розвитку інтеграційних процесів з метою підвищення конкурентоспроможності, інноваційної та соціальної спрямованості діяльності підприємств і господарств галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Згідно зі статистичними даними [7] станом на 2011 рік кількість діючих господарських формувань, зайнятих виробництвом сільськогосподарської продукції, становила близько 5,6 млн од., із них 7757 господарських товариств, 4140 приватних підприємств, 40965 фермерських господарств, а близько половини (48,2%) сільськогосподарської продукції виробляється у 4,4 млн малотоварних особистих селянських та інших господарствах населення, в яких частково або повністю зайнято майже 12 млн осіб.

Дане співвідношення є традиційним для більшості країн із розвинутою ринковою соціально спрямованою економікою, що ґрунтується на малому й середньому бізнесі. Водночас у нашій країні дрібні та середні

господарські структури здебільшого не в змозі одержати доступ до найвигідніших каналів реалізації продукції, передусім експортних. Цю ринкову нішу займають потужні підприємства-експортери, інтегровані, як правило, на основі корпоративних механізмів. Можливість формувати великі партії продукції та ефективно здійснювати організаційне забезпечення експортних операцій уможлиблює таким структурам одержувати більший ефект від реалізації сільськогосподарської продукції порівняно з безпосередніми її виробниками. Аналіз цін реалізації

експортно-орієнтованих видів продукції показує, що на етапі експорту формується до 70% загальних прибутків від реалізації основної сільськогосподарської продукції на світовому ринку при тому, що витратна частина цієї ланки по більшості видів продукції не перевищує 10% (рис. 1).

Отже, чим більшу протяжність «ланок» продуктового ланцюга опанують первинні виробники сільськогосподарської продукції, тим більшу частину доходів від кінцевої ціни реалізації продукції вони одержать.

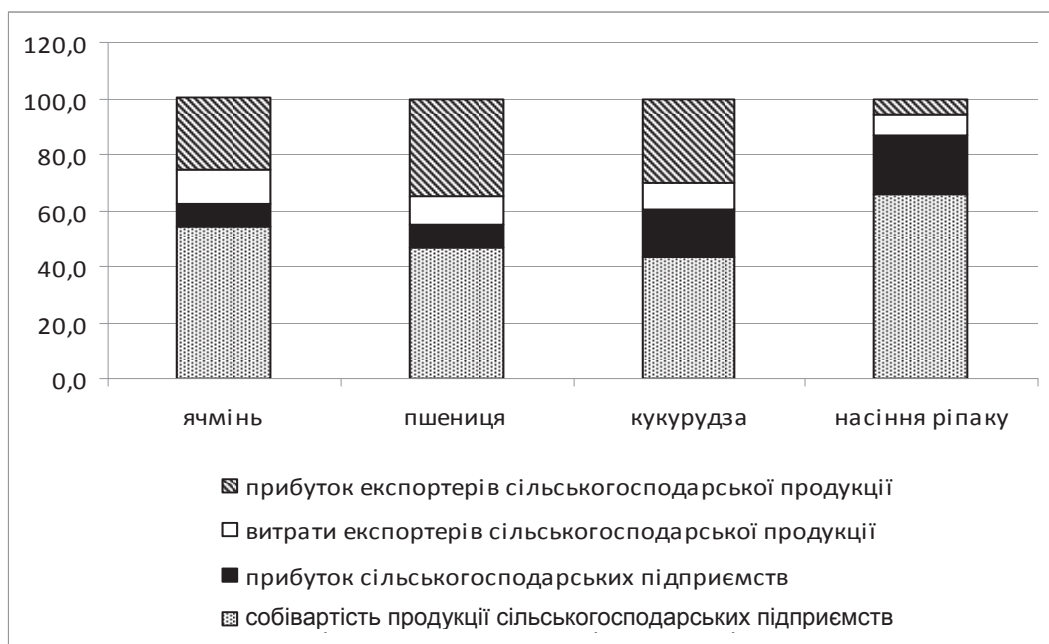

Рис. 1. Структура експортної ціни реалізації сільськогосподарської продукції, 2011 р.*

* Джерело: Сільське господарство України 2011: Стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.

Тому одним із завдань державної аграрної політики та системи управління розвитком сільського господарства має стати створення умов для збільшення конкурентних можливостей первинних виробників сільськогосподарської продукції – різних за розмірами й організаційно-правовими формами суб'єктів господарювання.

Життєво важливим при цьому є розв'язання проблеми налагодження спільної діяльності дрібних і середніх сільськогосподарських товаровиробників щодо просування виробленої ними сільськогосподарської продукції до кінцевих споживачів за мінімальної участі посередників. Згідно з публікаціями [5 та ін.], розв'язання цієї проблеми вбачається нині на шляху розвитку коо-

перації, передусім обслуговуючої, в якій заінтересовані, переважно, особисті селянські та фермерські господарства. Об'єднання в кооперативи дає їм змогу на основі спільної заготівельної, агротехнічної і збутової діяльності досягти зіставних із традиційними сільськогосподарськими підприємствами рівнів технологічності та товарності, й тим самим підвищити конкурентоспроможність своєї продукції. З цією метою Міністерством аграрної політики та продовольства України започаткована ініціатива «Рідне село», основною ідеєю якої є розвиток обслуговуючої кооперації і завдяки цьому – підвищення доходів сільських жителів [4].

Водночас ці необхідні заходи з розвитку обслуговуючої кооперації здійснюються не

досить організовано та недостатні для завоювання провідних позицій первинних виробників сільськогосподарської продукції на аграрному ринку в сучасних умовах. Адже в умовах глобалізації й середні за розмірами сільськогосподарські підприємства в своїй більшості не витримують конкуренції. Тому потрібно запроваджувати також і великотоварні форми інтеграції діяльності структур агробізнесу.

У цьому плані останніми роками набули некерowanego розвитку вертикальні інтеграційні процеси з перерозподілом власності на селі та формуванням трансрегіональних інтегрованих господарських структур (так званих «агрохолдингів»), діяльність яких поряд зі значним підвищенням конкурентоспроможності виробництва призводить до вивантаження коштів із сільських територій і зростання соціальної напруги на селі [2, 1].

За систематизованими нами з різних джерел даними (офіційна статистика діяльності таких структур у країні не ведеться) у 2011 році сільськогосподарську діяльність здійснювало більше 100 агрохолдингів. Вони на нинішній час контролюють близько 8,7 млн га, тобто 23,5% сільськогосподарських угідь країни, у тому числі 41,3% угідь, які обробляються сільськогосподарськими підприємствами. Аграрними холдинговими компаніями й іншими подібними інтегрованими формуваннями уже поглинуто понад 6000 сільськогосподарських підприємств традиційного типу.

У двадцяти областях України розміри земельного банку агрохолдингів перетнули межу 35% сільгоспугідь у користуванні сільгосппідприємств, що є ознакою монополізму на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення. За нашими оцінками, цими структурами через 3-5 років контролюватиметься до 28% земель сільсько-

господарського призначення. Очевидно, що подальше збільшення підконтрольних цим структурам земельних площ загрожує існуванню середніх і малих форм аграрного бізнесу, які мають найбільше соціально-економічне навантаження щодо забезпечення розвитку сільських територій.

Звідси один із шляхів удосконалення організації агропромислового виробництва (АПВ) – посилення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингових структур, у тому числі шляхом удосконалення антимонопольного законодавства на ринку оренди земель сільськогосподарського призначення, законодавчого врегулювання їх взаємовідносин з орендодавцями, працюючими, органами місцевого самоврядування, активнішої участі в розбудові соціальної інфраструктури сільських територій в місцях оренди цих земель.

Разом із тим посилення соціальної спрямованості діяльності агрохолдингових структур – частковий захід. Як показує світовий досвід, соціально спрямованішою є інтеграція агропромислового виробництва на кластерних засадах (табл.).

Мета статті – обґрунтування доцільності підвищення конкурентоспроможності, інноваційної та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на кластерних засадах, а також виклад бачення автором організаційних структур (моделей) найбільш характерних кластерних об'єднань в АПК України.

Виклад основних результатів дослідження. При кластерній організації АПВ створюються умови для конкурентоспроможного розвитку як великих, так і середніх та малих структур агробізнесу, їх інтеграції на засадах спільної діяльності й державно-приватного партнерства.

Основні механізми інтеграції господарських структур в АПК

Види господарських формувань	Кількість формувань, од.	Площа сільгоспугідь		Механізми інтеграції	
		усього, тис. га	на одне формування, га		
Особисті селянські господарства	4359000	6458,1	1,5	Кооперація	Кластеризація
Фермерські господарства	41488	4345,9	104,7		
Сільськогосподарські підприємства, не підконтрольні агрохолдингам	7515	8493,0	1130,1	Корпоратизація	
Агрохолдингові формування*	129	8731,7	67687,6		

Джерело: Сільське господарство України 2011: Стат. зб., за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.

*Авторська оцінка агрохолдингових формувань в АПВ, що мають у користуванні більше 20000 га сільгоспугідь.

Агропромислові кластери на основі поглибленої спеціалізації та концентрації виробництва з урахуванням земельних, природно-кліматичних і просторових переваг територій виступають своєрідними «точками зростання», локомотивом розвитку сільських територій.

Ефективність функціонування кластерних форм регіонального співробітництва в агропродовольчій сфері підтверджується, зокрема, практикою Білгородської області Російської Федерації [3], в якій організовані:

1. Територіально-галузевий кластер із розвитку птахівництва. Підприємства кластера розміщені на територіях 17 районів області (в ядро кластера входять групи взаємозв'язаних компаній із замкнутим циклом виробництва кормів, виробництва, переробки і реалізації м'яса птиці та яєць – ЗАТ «Приоскольє», ВАТ «БЭЗРК-Белгранкорм», ЗАТ «Белая птица», ВАТ «Белгородсемена»), він виробляє близько 19% м'яса птиці від загального обсягу виробництва цієї продукції в Росії.

2. Територіально-галузевий кластер із розвитку свинарства, сформований на основі державно-приватного партнерства з великими агрохолдингами – ВАТ «ГК«Агро-Белогорье», «АПК Мираторг», ВАТ «Белгородский бекон», ЗАТ «Губкинагрохолдинг» та ін., який виробляє майже 20% м'яса свинини від загального обсягу виробництва цієї продукції в Росії.

3. Продуктові міні-кластери спеціалізованих сімейних ферм. Так, міні-кластер «Молочні Еко-ферми» складається з учасників: 24 екологічних сімейних молочних ферм потужністю по 100 корів (без сільгоспугідь), спеціалізованої мережі магазинів екологічно чистої продукції «Фермер», а також ядра міні-кластера – підприємства по виробництву екологічно чистих кормів площею 6000 га.

В АПК України також нагромаджений певний досвід формування кластерних форм регіональної взаємодії. За 2007–2012 роки тут було започатковано формування шести кластерів у Полтавській, Вінницькій, Рівненській, Донецькій, Дніпропетровській областях і на Буковині. Здебільшого вони формуються неорганізовано (спонтанно) із самоорганізацією виробничих структур на основі географічної (територіальної) концент-

рації та спеціалізації, їх інтеграції. Так, Полтавський «Регіональний кластер виробників екологічної продукції» й Буковинський «Транскордонний агропромисловий кластер» створені на основі громадської ініціативи. Розпочато діяльність Зернового союзу, створення якого ініційоване ГО «Аграрний Союз», у плани якого входить об'єднання первинних виробників зерна зі створенням логістичного ланцюга від виробництва, переробки сільськогосподарської продукції до її реалізації, включаючи й експорт. У Манківському районі Черкаської області сформовано міні-кластер із кролівництва за участю господарств населення і т.д.

Останніми роками спостерігаються спроби спланованої організації кластерних систем за ініціативи регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування на основі програмно-цільового підходу, з урахуванням конкурентних переваг територій. Прикладами такого підходу до організації кластерних систем можуть бути «Перший аграрний кластер» із вирощування плодово-ягідної продукції й розвитку садівництва (Чернівецька область), Рівненський регіональний агропромисловий інноваційний кластер „Агроінновації”, Міжрегіональний аграрний кластер “Натуральне молоко” (Рівненська, Тернопільська та Львівська області), «Кластер сільського господарства і харчової промисловості» в Донецькій області, спеціалізація якого птахівництво, свинарство, рибицтво, переробна та харчова промисловості й «Кластер сільського господарства» в Дніпропетровській області (плодівництво, овочівництво, свинарство, птахівництво, скотарство, виробництво зернових та сояшнику). Ініціаторами створення останніх аграрних кластерних формувань виступили регіональні органи влади, Фонд «Ефективне управління» і міжнародна консалтингова компанія «Monitor Group». Для обґрунтування доцільності створення та спеціалізації цих кластерів проводилася економічна оцінка регіону, його аналіз, визначалися пріоритетні території розміщення складових кластерів тощо.

У стратегіях розвитку ряду областей України (Донецькій, Дніпропетровській, Запорізькій, Харківській) уже передбачається

формування територіально-виробничих агропромислових кластерів. Проте ці стратегічні напрацювання не переведені у конкретні економічно обґрунтовані інноваційно-інвестиційні проекти, на реалізацію яких спрямовуються як організаційні зусилля, так і консолідовані кошти виробничих формувань, інфраструктурних складових, державного й місцевих бюджетів.

Проте, як показує досвід Білгородської області РФ, на реалізацію кластерних ініціатив мають бути спрямовані зусилля не тільки органів управління сільським господарством (обласного Департаменту агропромислового комплексу), а й інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування як у рамках реалізації загальнодержавних програм (у РФ це пріоритетний національний проект «Розвиток АПК» та Державна програма розвитку сільського господарства і регулювання ринків сільськогосподарської продукції, сировини й продовольства на 2008–2012 роки), так і шляхом розробки та реалізації обласних цільових програм «Сімейні ферми Білогір'я», розвитку птахівництва, свинарства, проектів розвитку молочного скотарства, «Еко-ферми» й ін. У рамках цих програм і проектів органами виконавчої влади області здійснюється субсидування частини відсоткової ставки по інвестиційних кредитах, надаються державні гарантії області та передача в заставу державного майна для забезпечення кредитних зобов'язань учасників кластера, кошти обласного бюджету спрямовуються на формування статутних капіталів створюваних підприємств, надаються податкові пільги, забезпечується підведення інженерних мереж за рахунок коштів газо- й енергопостачальницьких організацій, під'їзних доріг – за рахунок обласного бюджету тощо.

Для забезпечення реалізації обласної програми «Сімейні ферми Білогір'я» створено спеціальне державне унітарне підприємство «Сімейні ферми Білогір'я» – агроконсалтинговий центр із завданнями: навчання учасників програми, послуги з бізнес-планування, юридична та інформаційна підтримка ініціаторів створення сімейних ферм. У кожному районі області створені координаційні центри програми з завдання-

ми: залучення (підбір) учасників програми, допомога учасникам у будівництві об'єктів інфраструктури і залученні фінансових ресурсів, координація взаємодії виробників сільськогосподарської продукції та її переробників. У кожному сільському поселенні є координатор програми із завданнями: роз'яснювальна робота й консультування учасників програми, залучення (підбір) учасників програми, збір первинної інформації та передача в координаційний центр для реагування. Як результат, станом на 1 квартал 2011 року активними учасниками програми стали 28535 жителів області й 17249 суб'єктів малого підприємництва, у тому числі 14249 особистих селянських господарств, 2316 сімейних ферм, 419 селянських фермерських господарств, 204 інфраструктурних обслуговуючих та 196 інфраструктурних переробних підприємств.

Отже, оскільки кластери формують економічний базис територіального розвитку, органи влади зацікавлені в їх становленні, а їхнє формування та підтримка діяльності стає основною функцією органів регіонального і державного управління. Тому організаційну роботу органів управління сільським господарством, інших органів виконавчої влади та місцевого самоврядування доцільно спрямувати на формування й забезпечення діяльності кооперативних формувань і великотоварних агропромислових кластерних об'єднань із високим рівнем спеціалізації та концентрації провідних у регіонах галузей агропромислового виробництва і на цій основі – на сприяння розвитку економіки регіонів.

Зауважимо, що для вітчизняної аграрної науки та практики кластеризація не є якимось новим, невідомим, механізмом підвищення конкурентоспроможності агропромислового виробництва. Ще у 1970-х роках в Українській РСР широко здійснювалися заходи щодо розвитку спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва на базі міжгосподарської кооперації та агропромислової інтеграції [8]. В результаті були створені й ефективно діяли спеціалізовані трести радгоспів, районні агропромислові об'єднання (РАПО), агрокомбінати, науково-виробничі об'єднання (НВО) тощо.

У світовій економічній науці кластерна теорія розвитку («cluster» в економіці перекладається як «концентрація») була обґрунтована у 1990 роках у працях М. Портера та П. Кругмана. Її практичність підтверджується напрямами економічних реформ, які у все ширших масштабах здійснюються у багатьох розвинутих країнах світу (тільки в країнах ЄС реалізовано й реалізується понад 120 регіональних стратегій інноваційного розвитку на кластерних засадах).

В економічній літературі наводиться багато різних визначень поняття «кластер». На нашу думку, найбільш влучним є визначення, наведене М. Портером [6]: «кластер – об'єднання взаємодоповнювальних підприємств, організацій і зв'язаних із ними за географічною й функціональною ознаками органів державного управління, наукових закладів тощо на засадах спільної діяльності на певній території з виробництва конкурентоспроможної на внутрішньому і зовнішньому ринках продукції та збільшення прибутків учасників кластера».

У Національному науковому центрі «Інститут аграрної економіки» в рамках виконання НТП №39 «Науково-методологічне забезпечення економічних засад конкурен-

тоспроможного аграрного виробництва і розвитку сільських територій» опрацьована кластерна модель організації великотоварного агропромислового виробництва та розвитку економіки сільських територій.

Згідно з моделлю, кластер у сільському господарстві – це міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств (як великого аграрного бізнесу, так і малого сільськогосподарського підприємства), що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва та реалізації конкурентоспроможної кінцевої продукції (товарів, послуг) при збереженні юридичної самостійності його учасників. Сюди можуть входити й інфраструктурні складові, в числі яких органи державного управління та наукові установи, що створюють сприятливі умови для виробництва і просування продукції учасників кластера на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства.

Модель агропромислового кластера в узагальненому вигляді була обґрунтована нами у колективній монографії [9] і наводиться на рисунку 2.

Блок зовнішньої інфраструктури:

- **інфраструктура інноваційного розвитку** (наукові й освітні установи, консалтингові та дорадчі послуги);
- **фінансово-кредитна інфраструктура** (банки, страхові компанії тощо);
- **суспільна інфраструктура** (органи місцевого самоврядування, регіональної влади, громадські організації)

Рис. 2. Модель агропромислового кластера*

* Джерело: Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій: моногр; за ред. П.Т. Саблука і М.Ф. Кропивка – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 450.

Принципи кластерної організації виробництва наступні:

1. *Спільний для всіх учасників бренд (товар, послуги, марка тощо).* В агропромислового виробництві це може бути вид продук-

ції: зерно, овочі, молоко, м'ясо великої рогатої худоби, м'ясо свиней, яйця та м'ясо птиці тощо. Технології їх виробництва різні, а отже, й набір і способи взаємодії підприємств

та організація продуктових ланцюгів різняться.

2. *Наявність лідера (інтегратора) – великого підприємства або міжгосподарського утворення, що визначає довготривалу господарську та інноваційну стратегію всіх учасників кластера.*

Лідером в агропродовольчій сфері може бути передове або спільне переробне чи торговельне підприємство (продуктовий кластер), наукова установа (інноваційний кластер), спільно створений орган міжгосподарського управління (територіально-виробничий кластер) тощо.

3. *Добровільність і відкритість членства в кластері самостійних підприємств, організаційна форма – неформальне (договірне) або формальне (статутне) партнерство.* Економічні взаємовідносини в кластері вибудовуються не на основі відносин власності, а на основі відносин взаємовигідної спільної діяльності. Керівництво розвитком кластера звичайно здійснює Рада учасників шляхом „консенсусного” прийняття рішень.

4. *Спільна дистрибутивна мережа виведення товару на ринки (включаючи міжнародні).* Це особливо важливо, оскільки нині в АПВ існує диктат посередників. Щоб їх потіснити й одержувати більшу частку від ціни кінцевої (роздрібної) ціни, доцільно розбудовувати свою маркетингову мережу.

5. *Кооперація і довіра, що ґрунтується на паритетному обміні між учасниками продуктового ланцюга.* Як доходи, так і ризики розподіляються пропорційно вкладу учасників у виробництво кінцевого продукту. Якщо наприклад, переробне підприємство застосує диктат цін, то інші учасники можуть виробити спільну політику щодо заміни цього учасника на іншого, або розроблять плани будівництва нових переробних чи торговельних потужностей на пайових засадах.

6. *Більш високі стандарти якості вироблюваної продукції.* В кластерному механізмі інтеграції неякісний проміжний продукт, що виробляється одним із учасників продуктового ланцюга, буде відторгтися іншими.

7. *Наявність третейського механізму вирішення господарських протиріч.* Усі спори, що виникають між учасниками кластера, мають по можливості вирішуватися всередині кластера.

8. *Тісна взаємодія кластерного об'єднання з органами влади та місцевого самоврядування на засадах приватно-державного партнерства.* Кластери формують економічний базис територіального розвитку. І тому органи влади заінтересовані в їх становленні, а їхнє формування та підтримка діяльності стає основною функцією органів регіонального і державного управління.

Визначальним у досягненні високої конкурентоспроможності кластерних формувань у цілому та їх учасників є:

з одного боку – використання конкурентних переваг територій, на яких концентрується виробництво того або іншого конкурентоспроможного продукту, а також підвищення доходів підприємств, жителів і бюджетів цих територій. З цього погляду кластери виконують функцію своєрідних «точок зростання» регіональних економік, а подекуди й держав у цілому;

з іншого боку – посилення конкурентних переваг через налагодження прямих зв'язків між учасниками кластера (як формальних, так і неформальних) – окремих учасників без співпраці з іншими та спеціалізації не може налагодити ефективне виробництво. Одночасно це і конкуренція партнерів та інтенсивний обмін інформацією і взаємними вимогами, які спонукають їх до запровадження інновацій.

Оскільки в основу спільної діяльності учасників кластера покладено взаємовигідне кооперування, то розвиток кластерних форм регіонального співробітництва в агропродовольчій сфері є логічним продовженням спільної діяльності та кооперації на вищому рівні інтеграції, неантагоністичною формою об'єднання великих, середніх і малих форм підприємництва.

Кластерна організація розвитку на основі поглибленої спеціалізації та концентрації агропромислового виробництва з урахуванням природних, земельних, інших ресурсних і просторових переваг територій стає в сучасних умовах основним інтеграційним механізмом забезпечення соціально-економічного розвитку сільських територій.

В українському законодавчому полі можуть бути створені три типи великотоварних агропромислових об'єднань кластерної організації:

1. Самоврядне продуктове агропромислове об'єднання суб'єктів господарювання. Мета об'єднання такого типу: здійснення спільної господарської діяльності на інноваційній основі по виробництву і просуванню на ринок певних видів агропродовольчої продукції.

Кластероутворюючий блок цього об'єднання становлять технологічно взаємозв'язані в рамках продуктового ланцюга підприємства і господарства, розміщені на територіях сусідніх районів та навіть областей. Внутрішню інфраструктуру можуть становити спільна маркетингова служба, агросервісні й транспортні підприємства тощо, які забезпечують просування сільськогосподарської продукції і продовольства по продуктовому ланцюгу в тих ланках, які не в змозі забезпечити окремі учасники об'єднання. Зовнішню інфраструктуру забезпечення діяльності кластера проводять спеціалізовані наукові центри, дорадчі служби та агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого само-

врядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – головне (або спільне) підприємство у співпраці з регіональними (обласними, районними) управліннями агропромислового розвитку, іншими органами управління галузю та громадськими організаціями.

Нижче наводяться орієнтовні організаційні структури (моделі) найбільш характерних продуктових кластерних об'єднань, тих із них, які вже організовані й функціонують на практиці, або є перспективними.

Так, орієнтовна організаційна структура сільського міні-кластера з виробництва кролятини за участю господарств населення наведена на рисунку 3.

Історія формування цього міні-кластера наступна. Приватне підприємство, що спеціалізувалося на виробництві кролятини, відбудувало занедбані приміщення ферми, яка розташована в одному із сіл Маньківського району Черкаської області.

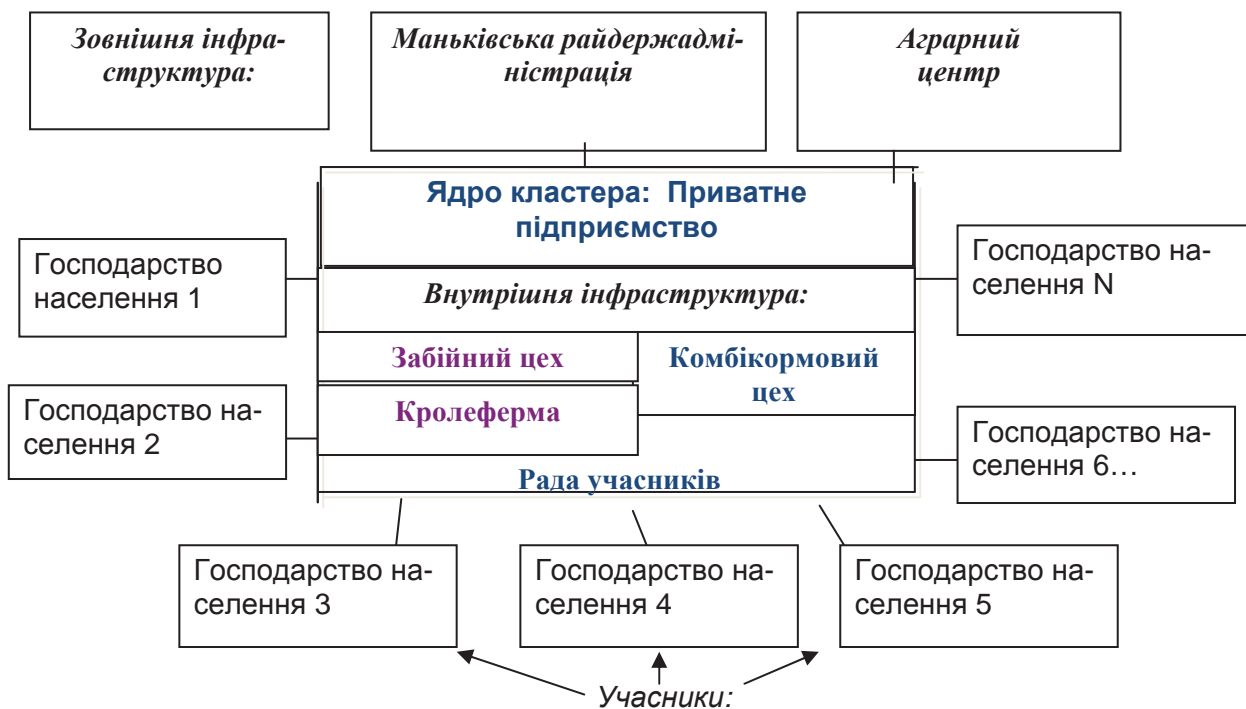

Рис. 3. Організаційна структура сільського міні-кластера з виробництва кролятини за участю господарств населення*

* Опрацьована автором на основі аналізу практичного досвіду.

За консультаційної підтримки Аграрного центру та організаційної підтримки з боку Маньківської райдержадміністрації воно на-

лагодило вирощування і забій кролів за німецькою технологією.

З часом виробничі потужності ферми були освоєні, проте налагоджені підприємцем канали збуту дали змогу збільшити обсяги реалізації кролятини. Тоді підприємець уклав договори про ведення спільної діяльності з господарствами населення цього села. За умовами договору, які були озвучені та узгоджені із жителями села, підприємець надав у користування бажаючим господарствам населення клітки для утримання кролів за цією технологією й організував постачання комбікормів, які він виготовляв у власному комбікормовому цеху. Господарства ж населення взяли на себе зобов'язання вирощувати кролів і здавати їх у забійний цех підприємства. Облік спільної діяльності з вирощування кролів здійснювався приватним підприємством, а взаєморозрахунки –

на взаємовигідній основі. Таким чином, поступово склалися довгострокові взаємовигідні виробничі стосунки між приватним підприємством і сільськими жителями на основі передбаченого Цивільним кодексом України механізму спільної діяльності без створення юридичної особи. В результаті підприємство збільшило масштаби свого бізнесу, а господарства населення одержали постійне джерело збільшення своїх доходів.

Типові організаційні структури міні-кластерів із виробництва продукції овочівництва, тваринництва тощо за участю сімейних ферм відпрацьовані у Білгородській області Російської Федерації в рамках реалізації обласної програми «Семейные фермы Белогорья».

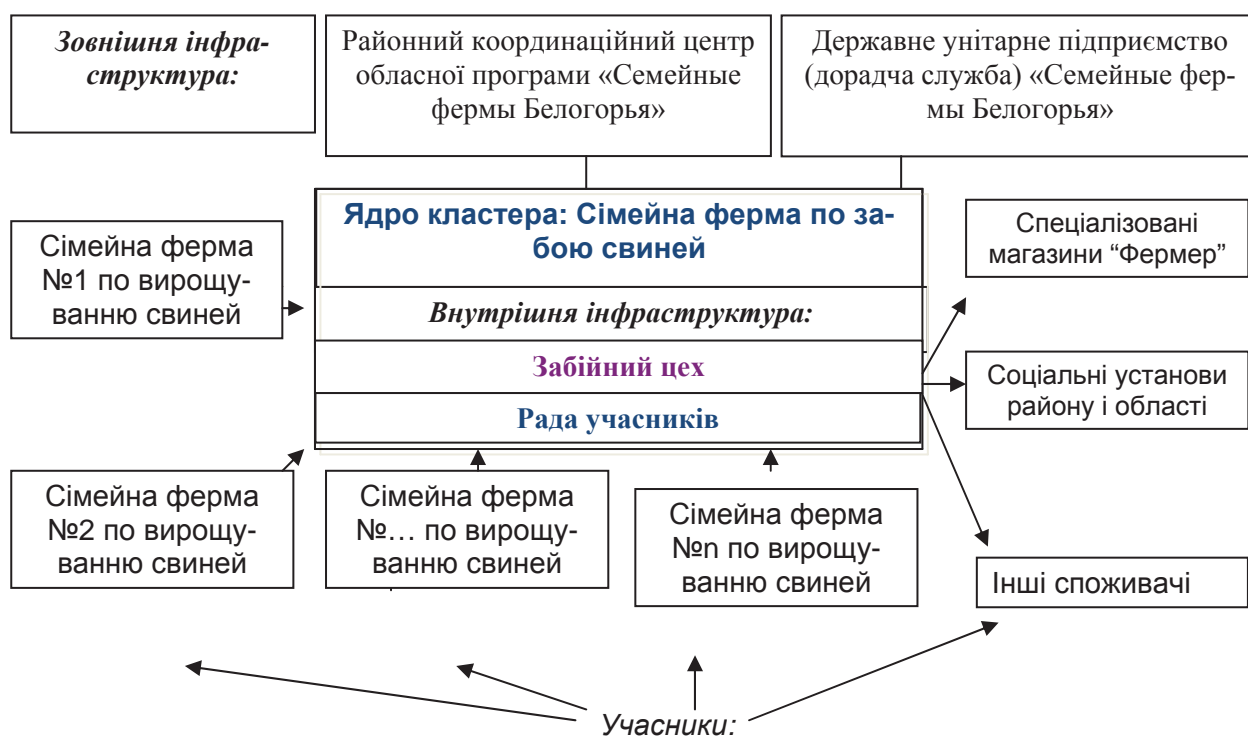

Рис. 4. Організаційна структура районного міні-кластера з виробництва свинини за участю сімейних ферм (Білгородська область, РФ*)

* Опрацьовано автором на основі аналізу практичного досвіду.

Так, на рисунку 4 наводиться організаційна структура міні-кластера з виробництва свинини, з діяльністю якого автор ознайомився, відвідавши за сприяння губернатора області сімейне підприємство із забою свиней.

Її ядром є приватне підприємство із забою свиней, а органом управління – Рада учасників за участю представників райдержадміністрації. Спільна діяльність учасників організована на основі колективного договору про спільну діяльність.

В АПК України реалізуються проекти щодо створення мережі оптових ринків. Поліпшити їхню роботу та полегшити доступ до них сільського населення і сільськогосподарських виробників можна, налагодивши довгострокові прямі зв'язки адміністрації рин-

ків із виробниками та споживачами сільськогосподарської продукції в рамках плодочового кластера. Орієнтовна організаційна структура такого об'єднання наведена на рисунку 5.

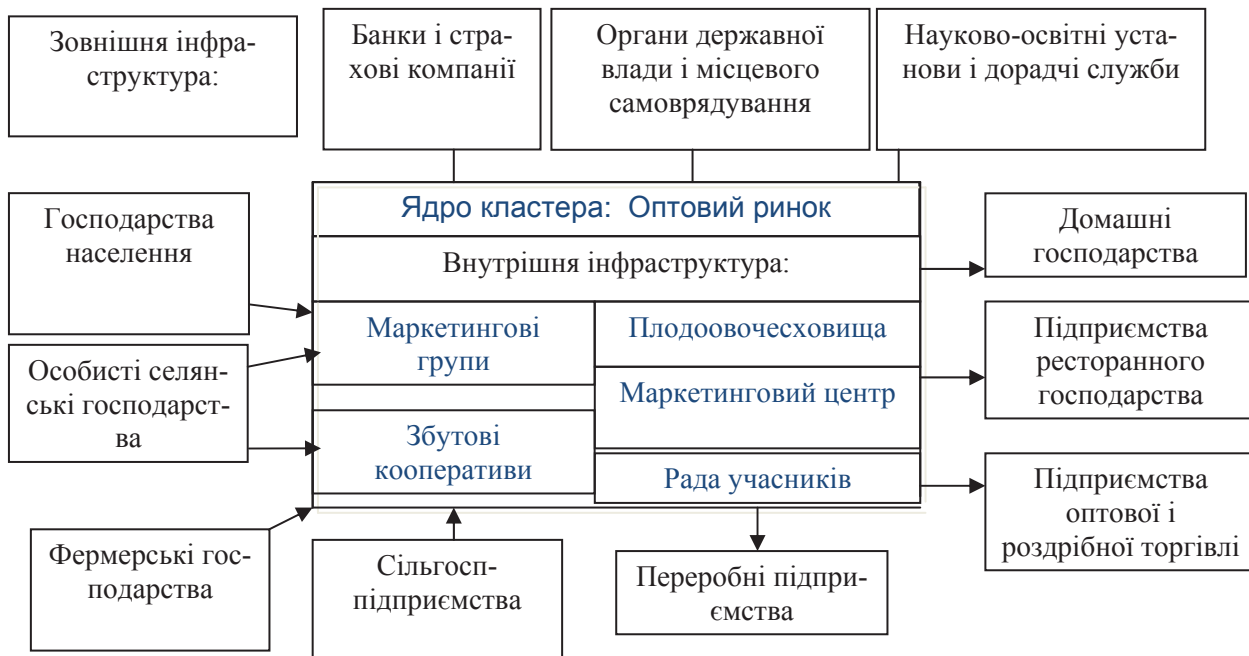

Рис. 5. Орієнтовна організаційна структура плодочового кластерного об'єднання*

* Авторська розробка.

Основна об'єднувальна ідея створення такого кластера – полегшити доступ первинних виробників сільськогосподарської продукції на оптовий ринок через міжгосподарські маркетингові групи і збутові кооперативи, а також формувати попередні портфелі замовлень на постачання овочевої продукції потрібного асортименту та якості.

2. Самоврядне науково-виробниче агропромислове об'єднання виробників тієї або іншої інноваційної продукції для аграрної сфери. Це інноваційний кластер, основне призначення якого полягає в забезпеченні інноваційного розвитку його учасників та організації постачання наукоємних товарів (насіння, худоби, технологій тощо) товарним господарствам і господарствам населення (рис. 6).

Кластероутворювальний блок тут становлять виробники інноваційної продукції для села: наукові установи, спеціалізовані сіль-

ськогосподарські підприємства, підприємства сільськогосподарського машинобудування, хімічної промисловості тощо, що взаємодіють на основі прямих зв'язків. Внутрішня інфраструктура тут може бути представлена бізнес-центром або технопарком, які забезпечують просування наукоємної продукції до споживачів. Зовнішнє інфраструктурне забезпечення звичайно становлять агроконсалтингові фірми; банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – регіональний науковий центр або університет у співпраці з регіональними (обласними) управліннями агропромислового розвитку та органами управління галуззю.

Такого типу інноваційні кластери доцільно формувати у процесі реформування діяльності аграрної науки і освіти.

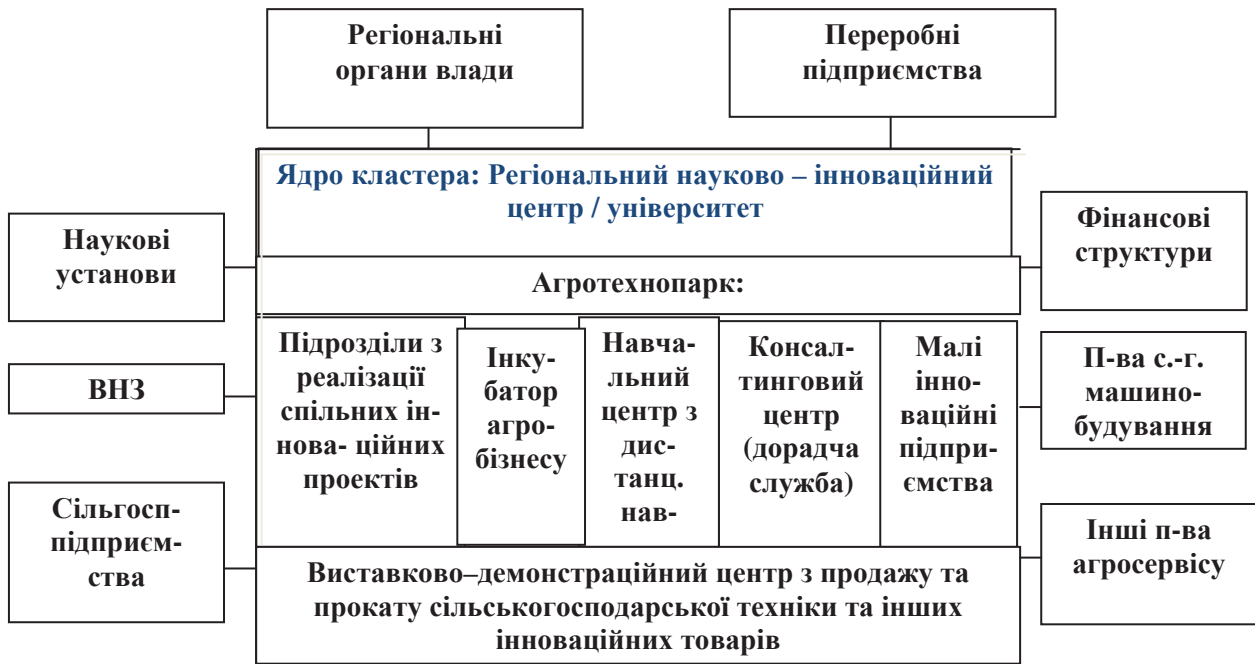

Рис. 6. Типова організаційна структура інноваційного кластера*

* Авторська розробка.

3. Самоврядне територіально-виробниче агропромислове об'єднання (районне).

Для активізації участі підприємств агробізнесу у формуванні та реалізації державної аграрної політики шляхом розбудови ефективної системи самоврядування, налагодження

державно-приватного партнерства та виконання програм розвитку сільського господарства на місцевому рівні управління АПК в перспективі доцільно формувати територіально-виробничі кластерні об'єднання (рис. 7).

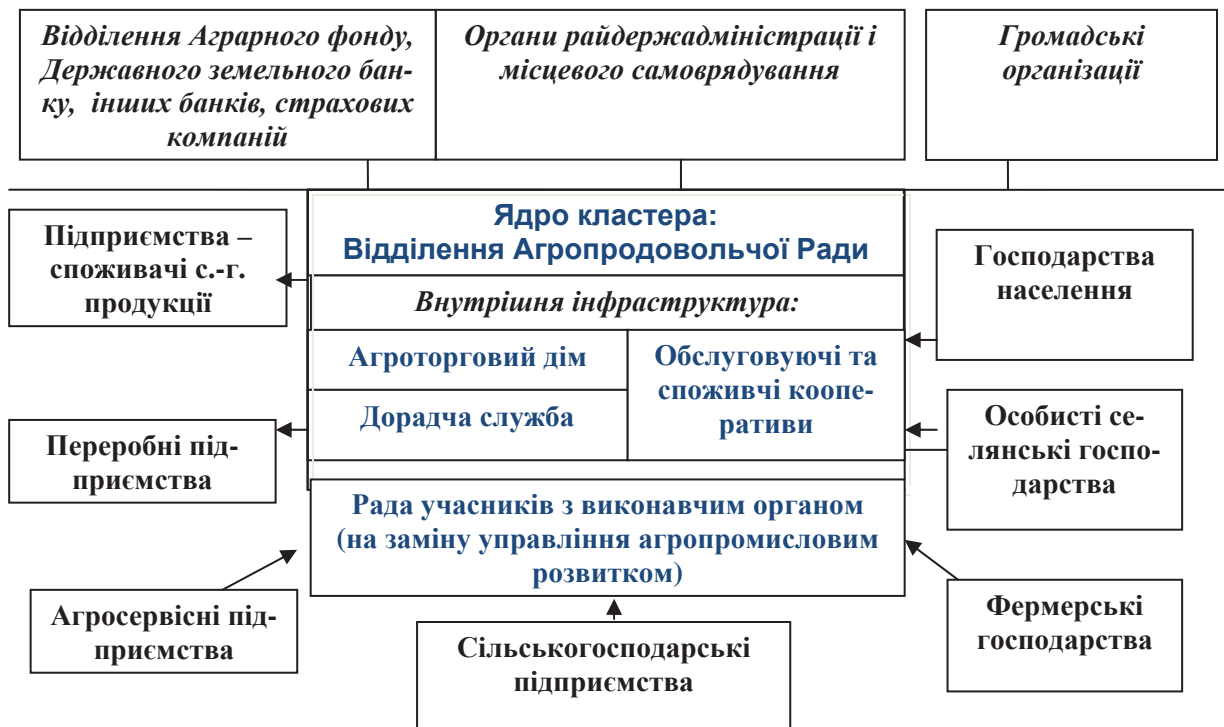

Рис. 7. Перспективна організаційна структура територіально – виробничого (районного) агропромислового об'єднання*

* Авторська розробка.

Метою діяльності організаційно-управлінської структури цього типу має стати надання організаційно-управлінських послуг щодо забезпечення конкурентоспроможності його учасників за рахунок раціонального використання сільськогосподарського потенціалу сільської території та розвитку регіонального (районного, обласного) агропромислового комплексу на основі розробки стратегій, середньострокових або й довгострокових програм, які передбачають використання переваг регіону шляхом концентрації та спеціалізації виробництв, а також реалізацію заходів програм завдяки об'єднанню зусиль і фінансів учасників.

Кластероутворювальний блок тут утворюють розміщені на території (в районі) підприємства та господарства з виробництва сільськогосподарської продукції і її переробки, а також обслуговуючі структури для АПВ. Внутрішню інфраструктуру можуть формувати: структури забезпечення інноваційного розвитку – регіональні центри наукового забезпечення та сільськогосподарські дорадчі служби; структури маркетингового забезпечення – маркетингові групи, обслуговуючі кооперативи, спільні маркетингова служба, агросервісні й транспортні підприємства тощо. Зовнішню інфраструктуру забезпечення становитимуть: відділення Аграрного фонду, Земельного банку, інші банки і страхові компанії; органи місцевого самоврядування та державної влади, громадські організації. Управління діяльністю здійснює Рада учасників, а основну організаційну роботу – відповідне територіальне відділення Агропродовольчої (громадської) ради, а як виконавчий організуючий орган – відповідне управління агропромислового розвитку, на які й має бути покладена основна організаційна робота щодо організації самоврядних територіально-виробничих кластерних об'єднань.

З розвитком такого типу кластерних об'єднань у перспективі може відпасти необхідність у функціонуванні районних управлінь (департаментів) агропромислового розвитку.

Розвиток кластерної організації АПВ стримують, а подекуди й унеможливають, наступні недоліки:

відсторонення органів управління АПВ від питань організації діяльності господа-

рюючих суб'єктів. У діяльності органів державного управління галуззю як у центрі, так і на місцях превалюють настрої, що в умовах приватної власності та повної господарської самостійності недоцільно втручатися у діяльність господарюючих суб'єктів. Проте успішно спрямовувати в потрібному напрямі розвиток господарських формувань можна, використовуючи як економічні, так і соціально-психологічні важелі, включаючи також створення належного законодавчого середовища. Безперечно одне, що, як це було в рамках планової, так і нині в рамках ринкової економіки, основною функцією органів державного управління галуззю має бути організаційна робота на місцях щодо формування конкурентоспроможних та, водночас, соціально спрямованих господарських структур;

як більшість господарських формувань, так і органи державного управління на місцях, в умовах швидкозмінюваного навколишнього середовища працюють за принципом «проживемо рік, а там побачимо». Проте ефективні плани й проекти, особливо організаційні, реалізуються не за один, а за кілька років. Тому органам управління агропромисловим розвитком на місцях потрібно спільно з господарюючими суб'єктами розробляти стратегії та середньострокові програми розвитку агропромислового виробництва, побудовані на використанні переваг територій і їх ресурсів (земельних, природно-кліматичних, просторового розміщення тощо), використовуючи при цьому кластерні підходи до формування «точок зростання» з використанням інструментів концентрації, спеціалізації та кооперації агропромислового виробництва, а також економічних важелів спрямування розвитку;

при існуючому податковому законодавстві кластерні об'єднання в економічному плані дещо поступаються агрохолдингам, тим із них, що уникають подвійного оподаткування шляхом поглинання сільськогосподарських підприємств з організацією структурних підрозділів, підзвітних лише головній структурі, яка сплачує податки за місцем реєстрації (зазвичай у містах). Кластерні ж формування такої можливості позбавлені, оскільки вони об'єднують господарюючих суб'єктів зі збереженням їхньої юри-

дичної самостійності. Тому ця норма також потребує врегулювання;

кластерна організація розвитку неможлива без самоврядної організації управління. Отже, потрібно вибудувати дієву мережу органів міжгосподарського та громадського самоуправління галуззю, передавши на цей рівень ряд функцій і повноважень державного управління, а також фінансово стимулювати сільгоспвиробників об'єднуватися для спільної господарської діяльності. Зокрема, для створення можливостей і підвищення заінтересованості первинних виробників сільськогосподарської продукції та переробників об'єднуватися необхідно прийняти спеціальні закони, які розширюють правове поле Господарського кодексу та Закону України «Про громадські об'єднання».

Висновки. Доцільно здійснити заходи щодо реформування організації агропромислового виробництва, спрямовані на розвиток спільної діяльності та кооперації, формування конкурентоспроможних і водночас соціально спрямованих великотоварних інтеграційних кластерних систем, у тому числі:

1. Законодавчо унормувати діяльність організаційно-управлінських структур забезпечення розвитку конкурентоспроможних інтеграційних структур АПВ на кластерних засадах.

2. Опрацювати місцеві, регіональні та загальнодержавну стратегії розвитку кластер-

них форм регіонального співробітництва з урахуванням земельних, природно-економічних і просторових переваг сільських територій.

3. Здійснити організаційні заходи щодо формування та розгортання діяльності в регіонах (областях, Автономній Республіці Крим, районах) конкурентоспроможних агропродуктових кластерів із замкнутим циклом великотоварного виробництва й оптової реалізації сільськогосподарської продукції та продуктів харчування.

4. Здійснити організаційні заходи щодо формування й розгортання діяльності інноваційних кластерів – науково-виробничих об'єднань із виробництва та постачання сільськогосподарським товаровиробникам і сільському населенню наукоємних товарів: високоякісних насіння, високопродуктивної худоби, інноваційних технологій тощо.

5. Здійснити організаційні заходи щодо формування та розгортання діяльності районних (міжрайонних) територіально-виробничих кластерів із поглибленою спеціалізацією та концентрацією агропромислового виробництва відповідно до особливостей сільських територій.

У результаті будуть створені умови для підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств і продуктивності господарств сільського населення на основі розвитку кластерних систем в АПК.

Список використаних джерел

1. *Бородіна О.М.* Агрохолдинги як база формування корпоративного аграрного устрою в Україні / О.М. Бородіна, А.О. Гуторов // Економіка АПК. – 2012. – № 11. – С. 21-28.
2. *Данкевич А.Є.* Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. – № 1. – С. 69-74.
3. Досвід Белгородської області Російської Федерації по управлінню земельними ресурсами і розвитку конкурентоспроможного агропромислового виробництва (2-ге вид.) (рос. мовою) / П.Т. Саблук, Є.С. Савченко, М.Ф. Кропивко, О.В. Ходаківська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 82 с.
4. Ініціатива «Рідне село». Практичні кроки. Господарства населення та сільськогосподарська кооперація (Матеріали для обговорення) / Міністерство аграрної політики та продовольства України, 2012.
5. *Малік М.Й.* Оцінка перспектив розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів / М.Й. Малік, Р.Я. Корінець // Економіка АПК. – 2012. – № 7. – С. 3-8.
6. *Портер М.* Стратегія конкуренції: Методика аналізу галузей і діяльності конкурентів; пер. з англ. А. Олійника, Р. Скільського. – К.: Основи, 1997. – 390 с.
7. Сільське господарство України 2011: Стат. зб. / за ред. Н.С. Власенко. – К., 2012.
8. Теоретические основы развития межхозяйственной кооперации и агропромышленной интеграции / И.И. Лукинов; Развитие специализации, межхоз. кооперирования и агропром. интеграции: Матер. респ. науч.- произв. конф., Киев, 12-14 мая 1976 г. – К.: Урожай, 1977.
9. Управління комплексним розвитком агропромислового виробництва і сільських територій: моногр. / за ред. П.Т. Саблука і М.Ф. Кропивка – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – С. 450.

Стаття надійшла до редакції 04.02.2013 р.

* * *

УДК 338.432:664.76(477)

*С.М. КВАША, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, в.о. віце-президента
Національної академії аграрних наук України
М.М. ІЛЬЧУК, доктор економічних наук, професор,
член-кореспондент НААН
І.А. КОНОВАЛ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і
природокористування України*

Економічне обґрунтування програми виробництва зерна пшениці в Україні

Постановка проблеми. Підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як стратегічного напрямку розв'язання проблем продовольчої безпеки України та розвитку сільських територій неможливе без визначення й подальшого розвитку пріоритетних галузей, які виражають економічну політику держави, що формується на довготривалій період. Формування механізму прибуткового господарювання в агропромисловому комплексі повинно ґрунтуватися на єдиних принципах і орієнтуванні всіх його сфер на досягнення високоефективних результатів виробництва. Він має забезпечувати своєчасне та гнучке реагування на зміни внутрішнього й зовнішнього середовища, а також максимальну заінтересованість усіх працівників якнайповніше використовувати наявні виробничі ресурси, об'єднання зусиль розрізаних, самостійних підприємств аграрного і промислового переробного секторів економіки, які спрямовані на створення цілісної управлінської системи, що забезпечує раціональне використання природного, трудового, матеріального та інвестиційного потенціалів економічних суб'єктів

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різним аспектам функціонування зерно-

вого ринку України присвячені праці вітчизняних дослідників В.Г. Андрійчука, О.В. Боднара, М.Д. Безуглого, Ю.С. Воскобійника, Н.Є. Голомші, М.Я. Дем'яненка, В.М. Жука [1], І.В. Кобути, Ю.Я. Лузана [2], В.Я. Месель-Веселяка [3], О.В. Нікішиної [4], М.В. Присяжнюка [7], П.Т. Саблука [8], О.М. Шпичака [6], Л.М. Худолій та інших. Поряд із цим назріла потреба подальших досліджень в умовах сучасних змін державного регулювання зернового ринку України.

Мета статті – виклад методики економічного обґрунтування програми виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах України на 2013 рік та її фінансово-економічного забезпечення.

Виклад основних результатів дослідження. Передумовою розробки планів соціально-економічного розвитку АПК України на найближчу перспективу є дослідження проблем стану й функціонування його галузей рослинництва за їхнім виробничим та економічним складом витрат і забезпеченістю технічними засобами. Запровадження нових підходів, заснованих на необхідності здійснення розрахунків вартості виробничих процесів за окремими галузями, дасть можливість визначити обсяги фінансування, які необхідні для забезпечення всього циклу технологічних операцій у рослинництві.

© С.М. Кваша, М.М. Ільчук, І.А. Коновал, 2013

Економічне обґрунтування програми виробництва пшениці та її фінансово-економічного забезпечення у 2013 році, як складової Національної виробничо-технологічної програми у сільському господарстві, здійснювалося в ітераційному режимі в такій послідовності:

1. Аналіз сучасного стану та тенденцій розвитку зернової галузі.

2. Дослідження формування та функціонування, вияв чинників і моделювання ринку зерна пшениці.

3. Прогнозування попиту та пропозиції на зерно пшениці з урахуванням чинників кон'юнктури ринків.

4. Визначення потреби в ресурсах для виробництва обсягів продукції, яка зможе забезпечити прогнозований рівень пропозиції. Оцінка можливостей залучення необхідних обсягів ресурсів.

5. Визначення обсягів виробництва зерна пшениці за категоріями товаровиробників у розрізі зони розміщення (Полісся, Лісостеп, Степ) та за рівнями забезпеченості ресурсами (низький, задовільний, достатній, високий).

6. Визначення за періодами року обсягів та вартості ресурсів (включаючи трудові), що необхідні на виробництво планових обсягів продукції на основі технологічних карт вирощування пшениці.

7. Планування розподілу продукції за каналами використання та прогнозування руху грошових потоків.

8. Визначення окупності витрат, створення доданої вартості в зернопродуктовому підкомплексі й інших показників економічної ефективності виробництва продукції.

Пшениця є однією з головних зернових культур у світі. В структурі виробництва її частка останніми роками становить на рівні 33–39%.

Виробництвом зерна пшениці озимої в Україні займаються сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства та господарства населення. У 2010 році на частку сільськогосподарських підприємств припадало 73,1% виробленого зерна, фермерських господарств – 5,9 і господарств населення – 21,0% [10].

Найсприятливіші природні умови для вирощування пшениці в Україні має степова зона. Із 9180 підприємств, які звітують за формою № 50-сг, 7592 сільськогосподарських підприємства (включаючи фермерські господарства) у 2010 році займалися виробництвом зерна пшениці та майже половина з них (49,4%) знаходились у Степу (табл. 1).

У цілому по Україні було зібрано 4157,5 тис. га посівів пшениці й вироблено 11626,3 тис. т зерна, з нього більше половини (54,6%) – підприємствами Степу. Також було реалізовано 9738,2 тис. т зерна пшениці, з нього більше половини (52,6%) – підприємствами степової зони. Підприємствами Лісостепу було реалізовано 39,2% валового обсягу зерна, а Полісся – 8,2%.

1. Групування сільськогосподарських підприємств (включаючи фермерські господарства*) за виробничими витратами на 1 га посіву пшениці, 2010 р.

Показник	Групи підприємств за виробничими витратами на 1 га посіву, грн				Усього
	I – до 1500	II - від 1500 до 3000	III - від 3000 до 4500	IV - понад 4500	
Степ					
Кількість підприємств	1000,0	2264,0	417,0	68,0	3749,0
Зібрана площа, тис. га	408,4	1456,6	338,5	39,0	2243,5
Урожайність, ц/га	18,5	28,2	38,2	47,7	28,3
Прибуток, млн грн	97,26	477,51	112,02	-5,86	680,93
Повна собівартість 1 ц, грн	77,68	90,37	106,16	123,16	93,29
Прибуток (+), збиток (-) на 1 ц, грн	16,03	14,70	10,06	-3,81	13,33
Рентабельність (+), збитковість (-), %	20,6	16,3	9,5	-3,1	14,3
Лісостеп					
Кількість підприємств	546,0	1581,0	592,0	168,0	2887,0
Зібрана площа, тис. га	161,0	865,0	384,0	138,0	1549,0
Урожайність, ц/га	16,8	26,4	32,9	40,7	28,3
Прибуток, млн грн	48,69	279,02	-10,07	-67,38	250,36

Повна собівартість 1 ц, грн	83,33	94,04	113,57	133,33	104,76
Прибуток (+), збиток (-) на 1 ц, грн	21,48	14,77	-0,84	-12,90	6,62
Рентабельність (+), збитковість (-), %	25,8	15,7	-0,7	-9,7	6,3
Полісся					
Кількість підприємств	347,0	436,0	125,0	48,0	956,0
Зібрана площа, тис. га	70,0	178,0	73,0	44,0	365,0
Урожайність, ц/га	14,7	23,5	29,3	37,3	24,6
Прибуток, млн грн	15,87	42,31	-25,12	-21,02	12,25
Повна собівартість 1 ц, грн	88,72	101,05	127,63	135,35	114,29
Прибуток (+), збиток (-) на 1 ц, грн	20,68	12,29	-12,89	-11,33	1,55
Рентабельність (+), збитковість (-), %	23,3	12,2	-10,1	-8,4	1,4
Україна					
Кількість підприємств	1893,0	4281,0	1134,0	284,0	7592,0
Зібрана площа, тис. га	639,4	2499,6	795,5	221,0	4157,5
Вироблено зерна, тис. т	1130,7	6814,2	2772,4	911,0	11626,3
Урожайність, ц/га	17,7	27,3	34,9	41,2	28,0
Кількість реалізованого зерна, тис. т	910,5	5476,8	2486,7	864,2	9738,2
Виручка, млн грн	890,44	5853,86	2846,09	1045,76	10637,95
Прибуток, млн грн	161,82	798,85	76,82	-94,27	943,54
Повна собівартість 1 ц, грн	80,02	92,31	111,35	131,94	99,51
Ціна реалізації 1 ц, грн	97,80	106,88	114,45	121,01	109,24
Прибуток (+), збиток (-) на 1 ц, грн	17,78	14,58	3,10	-10,93	9,73
Рентабельність (+), збитковість (-), %	22,2	15,8	2,8	-8,3	9,8

* Фермерські господарства, які звітують за формою № 50-сг.

Джерело: Розраховано авторами на основі даних статистичної форми № 50-сг.

Найвища ефективність виробництва зерна пшениці спостерігалась у підприємств степової зони (без АР Крим) – рівень рентабельності тут становив 14,9% порівняно з 5,7% у підприємствах лісостепової та 0,9% поліської зони. Одержано прибутку на 1 га посівів також найбільше у підприємств Степу (328,1 грн).

У підприємствах лісостепової зони на 1 га посіву пшениці було одержано 150,0 грн прибутку, а у підприємства поліської зони – 21,8 грн прибутку.

У великих за розмірами фермерських господарствах України виробництво зерна пшениці здійснюється ефективніше порівняно з сільськогосподарськими підприємствами. Так, рівень рентабельності виробництва зерна у фермерських господарствах по зонах України відповідно становив: у Степу – 24%, Лісостепу – 18, на Поліссі – 10,9%, у АР Крим – 14,8%. Ці дані доводять про доцільність поглиблення спеціалізації з виробництва зерна пшениці у підприємствах Степу.

На збільшення обсягів і підвищення ефективності виробництва зерна пшениці значно впливає рівень інтенсифікації в підприємствах України. Групування останніх за

виробничими витратами на 1 га посівів показує неефективне здійснення додаткових вкладень коштів у виробництво зерна (табл. 1). Так, сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства, які витрачали на 1 га посівів понад 4500 грн., мали високий рівень урожайності культури, проте й низький рівень рентабельності виробництва зерна. Це показує, по-перше, що додатково одержана продукція від збільшення витрачання ресурсів на 1 га є неокупною. По-друге, в підприємствах мало уваги приділяють контролю за витрачанням ресурсів. Тому основним завданням на даному етапі розвитку галузі рослинництва сільськогосподарського підприємства є зниження виробничих витрат, підвищення врожайності сільськогосподарських культур та родючості ґрунту. Зменшення величини інвестицій на 1 га досягається шляхом впровадження ресурсозберігаючих технологій вирощування сільськогосподарських культур.

Для визначення оптимальних розмірів виробництва необхідно знати величину попиту, яку оцінюють за обсягом продукції, загальною вартістю її реалізації на даному сегменті й чисельністю потенційних споживачів даної продукції.

Прогнозування попиту, місткості ринку, обсягів продажу зерна пшениці в Україні на 2013 рік здійснювалося методами економіко-математичного моделювання.

Для побудови математичної моделі ринку зерна озимої пшениці використовували базу даних Державної служби статистики України, що побудована на основі статистичної звітності сільськогосподарських підприємств, які звітували за формою № 50-сг за 2010 рік.

Моделювання ринку розпочинається з побудови кривої пропозиції. У моделі припускається, що поведінка товаровиробників є раціональною та вони намагаються максимізувати прибуток у рамках існуючих ринкових і технологічних обмежень. Обсяг виробництва збільшуватиметься до тих пір, поки граничні витрати від виробництва додаткової тонни зерна не дорівнюватимуть граничному доходу від її реалізації, тобто ціні. Якщо граничні витрати перевищуватимуть ціну, то виробництво додаткової тонни зерна принеситиме товаровиробникам чисті збитки. Якщо граничні витрати будуть менші від граничного доходу, то підприємство зможе збільшити свій прибуток, виробивши додаткову одиницю продукції. Крива граничних витрат буде тотожною кривій пропозиції [2].

На основі групування за ознакою виробничої собівартості 1 т зерна, бази даних з обсягів виробництва зерна озимої пшениці по сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства) за 2010 рік та екстраполяції цих даних на всю сукупність товаровиробників (у 2010 році в Україні всього було вироблено 16216,8 тис. т зерна озимої пшениці) була одержана крива національної пропозиції, яка встановлює взаємозалежність між ціною й обсягами пропозиції, при яких прибуток виробників є максимальним.

Математичну функцію кривої національної пропозиції можна відшукати за допомогою засобів програми Ексел шляхом підбору функції по заданих точках. У результаті одержали поліноміальну функцію п'ятого ступеня:

$$y = 508,74 + 239,176X - 86,04X^2 + 15,108X^3 - 1,142X^4 + 0,031X^5, \quad (1)$$

де x – обсяг пропозиції, млн т;

y – ціна, яку фактично одержує підприємство, грн.

Коефіцієнт детермінації $R^2 = 0,98855$, який свідчить про те, що знайдена функція на 98,855% пояснює вплив обсягів виробництва на собівартість.

Підставивши середню за 2010 рік ціну реалізації (з ПДВ) 1 т зерна озимої пшениці 1298,98 грн у функцію пропозиції, одержимо обсяг виробництва 14434,68 тис. т. Це обсяг, при якому виробники максимізують свої прибутки. Фактично ж у 2010 році було одержано 16191,18 тис. т зерна озимої пшениці, з них 1756,49 тис. т вироблено із собівартістю понад 1298,98 грн/т, тобто із збитком. Це сталося внаслідок цінової невизначеності. Якби виробники наперед знали, що ціна на продукцію становитиме 1298,98 грн/т, то обсяг їх виробництва становив би лише 14434,68 тис. т.

Ціну ринкової рівноваги встановлюють на основі зведення кривих попиту та пропозиції. Звідси випливає необхідність моделювання кривої попиту. Вона цікавить лише тією мірою, в якій впливає на ціну ринкової рівноваги.

Крива національного попиту складається з індивідуальних кривих попиту, в тому числі різних галузей (борошномельна, круп'яна, комбікормова, лікєро-горілчана, ін.), та кривої експорту. У моделі не досліджувався попит кожної конкретної групи, а було побудовано одну загальну криву.

Для моделювання поведінки споживачів використовували лінійну функцію загального типу:

$$Y = a - bp,$$

де Y – обсяг споживання зерна;

p – ціна.

У 2010 році середній рівень ціни на озимому пшеницю становив 1298,98 грн/т, за якого було спожито 16191,19 тис. т зерна. Знаючи початкову еластичність попиту $E_d = -0,453$, розраховували параметри функції, яка має вигляд:

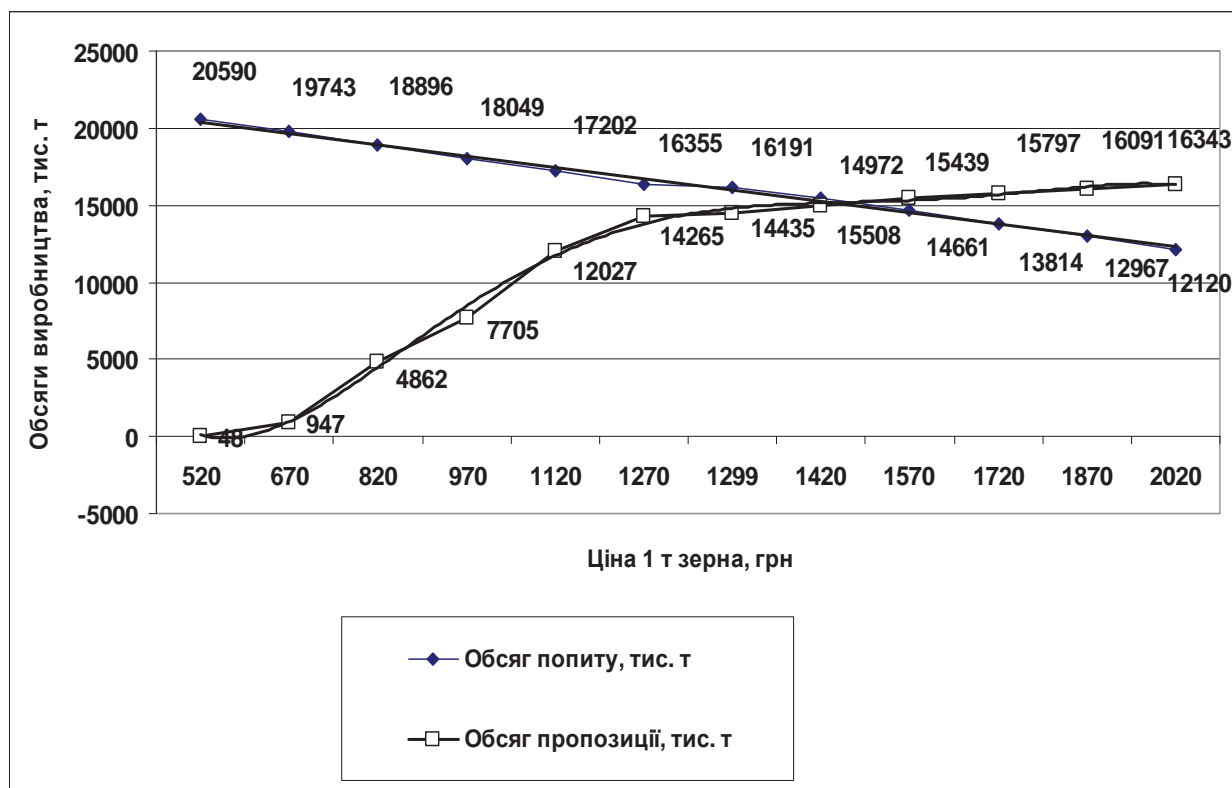
$$Y = 23525,8 - 5,64643 * p. \quad (2)$$

Відобразивши криву попиту і пропозиції на одному рисунку, одержали наочне зо-

браження моделі ринку озимої пшениці в базовому 2010 році (рис.).

Модель ринку зерна може бути використана для оцінки впливу діючих регуляторних рішень на зміну добробуту різних учас-

ників ринку зокрема та на економіку країни в цілому. Прогноз зміни цін на ресурси і продукцію дає можливість за допомогою моделі ринку зерна встановити оптимальні обсяги попиту та пропозиції на зерно.

Модель ринку зерна пшениці озимої для базового 2010 р.

Джерело: Власна розробка із залученням статистичних даних.

На формування й розвиток ринку продукції рослинництва суттєво впливають лише великі за розмірами та обсягами товаровиробники, які забезпечують виробництво переважної більшості товарної продукції. Тому економічне обґрунтування обсягів виробництва зерна пшениці здійснювали передусім для підприємств, які звітують за формою № 50-сг.

Проектуванню виробничої програми з виробництва зерна передують прогноз обсягів виробництва продукції, за яких підприємства матимуть максимальний прибуток. Підставивши у функцію пропозиції (формула 2) максимальну ціну за 1 т зерна (2020 грн), яка склалася в серпні 2012 року, встановлюємо, що сільськогосподарські підприємства та фермерські господарства повинні виробляти принаймні на 1908,0 тис. т (16342,8-

14434,8 = 1908,0) зерна пшениці більше порівняно з 2010 роком. Отже, якщо в 2010 році вони виробляли 11626,3 тис. т, то в 2013-му повинні виробити для максимізації прибутку понад 13534,3 тис. т зерна.

Після обґрунтування планових обсягів виробництва продукції аналізували врожайність і розміри посівних площ сільськогосподарських культур. Якщо припустити, що площа збору пшениці врожаю 2013 року буде на рівні 2010-го (4157,3 тис. га), то врожайність пшениці озимої має становити не менше 32,6 ц/га, що на 4,6 ц більше порівняно з 2010 роком.

Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва неможливе без впровадження сучасних технологій та прогресивних нормативів витрат на вирощування сільськогосподарських культур. Тому для

обґрунтування виробничої програми з виробництва зерна пшениці були розроблені технологічні карти вирощування цієї культури з урахуванням досвіду кращих сільськогосподарських підприємств, досягнень науки, сучасного стану техніко-технологічного забезпечення сільськогосподарського виробництва і прогнозованих позитивних зрушень у найближчій перспективі. Вони передбачають можливі зміни в технології, складі техніки й можливе підвищення норм внесення добрив, а також використання сучасних засобів захисту рослин. При цьому враховували вимоги ресурсозбереження та мінімального обробітку ґрунту, а також ґрунтозахисних технологій.

Для спрощення розрахунків з обґрунтування виробничої програми виробництва зерна пшениці в сільськогосподарських підприємствах України технологічні карти розраховували на 100 га посіву культури по зонах країни (Степ, Лісостеп, Полісся) і по групах підприємств із різним рівнем ресурсного забезпечення (високий, достатній, задовільний та низький).

Ціни на ресурси й послуги (мінеральні добрива, пальне, засоби захисту рослин, насіння, послуги сторонніх організацій, запасні частини тощо) приймали станом на липень 2012 року.

Використовуючи розроблені технологічні карти для типових підприємств зон України, були проведені розрахунки з виробництва зерна пшениці озимої урожаю 2013 року. При розрахунках припускали, що розмір посівних площ озимої пшениці в підприємствах із низьким рівнем ресурсного забезпечення (підприємства, які мали в 2010 році виробничі витрати на 1 га посіву до 1500 грн) становитиме 694 тис. га; із задовільним рівнем – 2580 тис. га; із добрим рівнем – 818,0 тис. га; із високим рівнем ресурсного забезпечення – 221,0 тис. га

У результаті розрахунків були визначені обсяги виробництва зерна озимої пшениці врожаю 2013 року в сільськогосподарських підприємствах і необхідна величина ресурсів та коштів на вирощування культури за елементами витрат як у цілому за рік, так і по його місяцях (табл. 2).

2. Потреба в ресурсах та ефективність виробництва зерна пшениці озимої урожаю 2013 р. в сільськогосподарських підприємствах (включаючи фермерські господарства) України

Показник	Групи підприємств за рівнем ресурсного забезпечення				Усього
	низький	задовільний	достатній	високий	
Площа посіву, тис. га	639,40	2499,60	795,50	221,00	4155,50
Урожайність, ц/га	22,42	32,44	38,24	45,95	32,73
Виробництво продукції, тис. т	1433,52	8108,78	3042,15	1015,60	13600,05
Кількість реалізованої продукції, тис. т	1163,29	6892,46	2767,12	959,08	11781,95
<i>Елементи витрат, млн грн</i>					
Зарплата	72,70	344,59	119,44	37,87	574,60
Нарахування на зарплату	26,46	125,43	43,48	13,78	209,15
Насіння	163,31	736,56	266,79	92,73	1259,39
Мінеральні добрива	72,11	1150,82	477,13	199,11	1899,17
Засоби захисту рослин	63,14	446,50	205,84	73,78	789,26
Паливно-мастильні матеріали	375,55	1621,84	597,57	160,81	2755,78
Амортизаційні відрахування	165,24	843,36	334,64	99,70	1442,94
Ремонт основних засобів	123,93	556,62	190,74	48,85	920,15
Транспортні витрати	11,08	61,88	22,58	7,10	102,64
Плата за оренду земельних паїв	410,84	1608,42	509,82	140,06	2669,13
Інші матеріальні витрати	58,04	292,72	107,07	34,06	491,89
Страхові платежі	59,22	298,65	109,24	34,75	501,86
Загальновиробничі витрати	50,27	253,54	92,74	29,50	426,06
Разом виробничих витрат	1651,90	8340,93	3077,07	972,11	14042,01
Виробнича собівартість 1 т, грн	1152,34	1028,63	1011,48	957,18	1032,50
Виробничі витрати на 1 га, грн	2583,51	3336,90	3868,10	4398,69	3379,14
Ціна 1 т зерна (з ПДВ), грн	1900	1900	1900	1900	1900

Повна собівартість 1 т зерна, грн	1232,92	1121,21	1102,46	1043,20	1121,48
ПДВ з 1 т, грн	106,97	124,82	128,88	137,83	125,07
Прибуток на 1 т зерна, грн	560,11	653,97	668,66	718,97	653,45
Виручка, млн грн	2210,26	13095,68	5257,53	1822,24	22385,71
Прибуток, млн грн	651,57	4507,50	1850,25	689,55	7698,87
Додана вартість, млн грн	915,97	5820,88	2347,81	840,90	9925,56
Прибуток на 1 га, грн	1019,03	1803,29	2325,90	3120,12	1852,69
Додана вартість на 1 га, грн	1432,55	2328,72	2951,36	3804,97	2388,54
Рівень рентабельності, %	45,43	58,33	60,65	68,92	58,27

Джерело: Розрахунки авторів.

Результати досліджень показують, що під урожай пшениці 2013 року потрібно внести 255,76 тис. т діючої речовини на суму 1899,17 млн грн, потреба в нафтопродуктах становить 255,36 тис. т на суму 2755,78 млн грн, засобах захисту рослин – 789,26 млн грн. Загальна сума грошових витрат дорівнює 12599,07 млн грн.

Для вирощування пшениці озимої на площі 4155,1 тис. га необхідно мати 8181 агрегат для дискування площі, 11372 агрегати для культивування, 23267 посівних агрегатів, 9466 агрегатів для обприскування посівів, 25459 зернозбиральних комбайнів тощо.

Дані таблиці 2 показують, що при площі посіву 4155,5 тис. га пшениці озимої та середній врожайності 32,73 ц/га підприємства України можуть виробити в 2013 році 13600,05 тис. т зерна. Загальні витрати на його виробництво становитимуть 13676,12 млн грн.

При обсягах реалізації зерна 11781,95 тис. т підприємства України можуть одержати грошових надходжень 22385,71 млн грн, прибуток від реалізації зерна становитиме 7698,87 млн грн, а рівень рентабельності його виробництва в цілому по підприємствах – 58,27 %.

На ефективність виробництва зерна впливає рівень ресурсного забезпечення підприємств; тих, де він низький, рентабельність досягає лише 45,43%, в яких високий рівень ресурсного забезпечення, можуть мати значно вищу прибутковість виробництва зерна (68,92%).

Проте прийняти правильне рішення щодо надання більшої пріоритетності розвитку однієї галузі порівняно з іншою галуззю рослинництва неможливо лише на основі ви-

значення показників економічної ефективності виробництва окремих видів продукції – слід також визначати показники національної ефективності.

Важливим показником національної ефективності виробництва продукції є величина створення доданої вартості в процесі її руху в технологічному ланцюзі від виробника до кінцевого споживача. Будь-яке зерно, зокрема й зерно пшениці, перш ніж потрапити до кінцевого споживача на своєму шляху проходить низку трансформацій та етапів, на яких його початкова вартість збільшується за рахунок додаткових витрат, а також маржі продавця і/або посередника. Тобто у процесі переробки зерна та реалізації готової продукції з нього створюється нова додана вартість – це різниця між вартістю продукції, створеної й реалізованої даним підприємством, і вартістю витрат на придбання та переробку сировини й матеріалів (у наведених у статті розрахунках додана вартість визначена як різниця між виручкою і матеріальними витратами на одержання продукції).

За підрахунками окремих науковців створена в сільському господарстві додана вартість, що реалізується в сировині, становить 15–17%, а решта 83–85 % – у переробній і торговельній галузях та посередників [5, с. 28].

В Україні щорічно виробляється понад 2,1 тис. т борошна пшеничного. Результати досліджень показують, що при переробці кожної тонни зерна врожаю 2013 року на борошно при незначному рівні рентабельності (4,69%) буде створено 304,23 грн доданої вартості (табл. 3).

3. Формування доданої вартості при виробництві борошна із 1 т зерна пшениці

Показник	Сорти борошна			Усього
	Вищий ґатунок	I ґатунок	II ґатунок	
Обсяг виробництва борошна, кг	620,0	100,0	50,0	770,0
Виручка, грн	1860,00	280,00	122,50	2262,50
<i>Елементи витрат, грн</i>				
Сировина та основні матеріали	1312,50	199,80	88,04	1600,34
Транспортні витрати	39,61	6,34	2,86	48,81
Пальне і енергія	97,31	15,06	6,77	119,13
Оплата праці з нарахуваннями	65,10	10,04	4,43	79,57
Амортизація	53,39	8,19	3,62	65,20
Витрати на ремонт обладнання	25,83	4,23	1,87	31,93
Інші прямі виробничі витрати	29,28	4,65	2,09	36,01
Загальновиробничі витрати	22,39	3,70	1,63	27,72
Витрати по реалізації	25,14	3,96	1,75	30,85
Загальногосподарські витрати	51,67	8,19	3,62	63,47
Разом витрат	1722,22	264,15	116,67	2103,04
Повна собівартість 1 т борошна, грн	2777,78	2641,48	2333,43	2731,22
Ціна 1 т, грн	3000,00	2800,00	2450,00	2938,31
Додана вартість – усього, грн	256,27	34,08	13,88	304,23
Додана вартість на 1 т борошна, грн	413,34	340,77	277,59	395,10
ПДВ з 1 т борошна, грн	82,67	68,15	55,52	79,02
Прибуток на 1 т борошна, грн	139,56	90,36	61,06	128,07
Рівень рентабельності, %	5,02	3,42	2,62	4,69

Джерело: Розрахунки авторів.

При використанні борошна на випікання хліба кожна тонна борошна сприятиме створенню 734,4 грн доданої вартості, що в розрахунку на 1 т зерна становитиме 953,8 (734,4: 0,77) грн (табл. 4).

4. Формування доданої вартості при виробництві хліба із 1 т борошна пшеничного

Показник	Значення показника
Обсяг виробництва хліба, кг	1196,2
Виручка, грн	4764,99
<i>Елементи витрат, грн</i>	
Сировина та матеріали	3514,7
Пальне та електроенергія	104,9
Заробітна плата з нарахуваннями	188,0
Амортизація	153,0
Витрати на ремонт устаткування	65,6
Цехові витрати	39,3
Загальнозаводські витрати	257,9
Позавиробничі витрати	48,1
Разом витрат	4371,5
Повна собівартість 1 т хліба, грн	3654,6
Ціна 1 т хліба, грн	3983,5
Додана вартість, грн	734,4
Додана вартість на 1 т хліба, грн	614,0
ПДВ з 1 т хліба, грн	122,8
Прибуток на 1 т хліба пшеничного, грн	206,1
Рівень рентабельності, %	5,64

Джерело: Розрахунки авторів.

Таким чином, у технологічному ланцюзі «виробництво зерна-виробництво борошна-виробництво хліба» на тонну зерна може бути створено 1883,38 грн доданої вартості, з якої 33,2% створено при виробництві зерна, решта (66,8%) – при його переробці. При

зменшенні рівня рентабельності виробництва зерна до 10% частка доданої вартості, яка буде створена у його товаровиробників, при незмінних рівнях рентабельності виробництва борошна і хліба зменшиться до 6,2%.

Результати проведених розрахунків доводять про конкурентні переваги вертикально-інтегрованих структур у сфері виробництва та переробки продукції, які полягають в одержанні прибутків на всіх етапах технологічного ланцюга виробництва кінцевої продукції.

Висновки. За результатами дослідження розроблена методика обґрунтування виробничої програми з рослинництва, яка дає змогу:

обґрунтувати доцільність реалізації виробничої програми з виробництва окремих видів продукції рослинництва;

передбачити можливі перешкоди і проблеми в процесі реалізації виробничої програми та підготувати необхідні заходи для їх усунення;

визначити обсяги фінансових ресурсів, необхідних для виконання виробничої програми, й поставити питання про надання кредитів, ресурсів або впровадження технологій.

Результати досліджень показують, що під урожай пшениці 2013 року потрібно внести 255,76 тис. т діючої речовини на суму 1899,17 млн грн, потреба в нафтопродуктах становить 255,36 тис. т на суму 2755,78 млн грн, засобах захисту рослин – 789,26 млн грн. Загальна сума грошових витрат дорівнює 12,6 млрд грн. Коефіцієнти окупності витрат при вирощуванні пшениці з низьким, задовільним, достатнім та високим рівнями ресурсного забезпечення становитимуть відповідно 1,45, 1,58, 1,61 і 1,69.

У технологічному ланцюзі «виробництво зерна – виробництво борошна – виробництво хліба» на тонну зерна пшениці може бути створено 1883,38 грн доданої вартості, з якої 33,2% створено при виробництві зерна, решта (66,8%) – при його переробці.

Подальші дослідження будуть спрямовані на визначення економічної ефективності виробництва іншої продукції рослинництва по зонах України й по групах підприємств з різним рівнем ресурсного забезпечення з метою прийняття рішення щодо поглиблення зональної спеціалізації сільськогосподарського виробництва України та підвищення рівня рентабельності в сільському господарстві для забезпечення його стабільного розвитку.

Список використаних джерел

1. Жук В.М. Наукове обґрунтування формування стратегічних запасів зерна: перспективи України в умовах глобалізації / В.М. Жук // Облік і фінанси АПК. – 2012. – № 2. – С. 3-13.
2. Лузан Ю.Я. Збалансованість попиту та пропозицій на продовольчому ринку України / Лузан Ю.Я. // Економіка АПК. – 2011. – № 8. – С. 27-36.
3. Месель-Веселяк В.Я. Прогноз урожайності валових зборів сільськогосподарських культур в Україні на 2011 рік / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 26-33.
4. Нікішина О.В. Стратегічні орієнтири розвитку зернового ринку України / [Електронний ресурс] / О.В. Нікішина. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/20110629/6_nikish.htm.
5. Панасюк Б.Я. Кооперація та інтеграція в сучасному селі / Б.Я. Панасюк // Вісн. аграр. науки. – 2011. – №4. – С. 24 – 28.
6. Поточна кон'юнктура і прогноз ринків сільськогосподарської продукції та продовольства в Україні на 2012/13 маркетинговий рік / [О.М.Шпичак, Ю.П.Воскобійник, О.В.Бондар та ін.]; за ред. О.М.Шпичака, Ю.П.Воскобійника. – К.:ННЦ ІАЕ, 2012. Вип.26. – 366 с.
7. Присяжнюк М.В. Виступ на Міжнар. наук.-практ. конф. «Стратегічні орієнтири розвитку аграрного сектору України до 2020 року / М.В.Присяжнюк // Економіка АПК. – 2012. – №10. – С. 5.
8. Саблук П.Т. Глобалізація і продовольство: моногр. / П.Т.Саблук, О.Г.Білорус, В.І.Власов. – К.:ННЦ ІАЕ, 2008. – 632 с.
9. Самуельсон П. Економіка / П. Самуельсон, В. Нордхаус. – М.: Изд. дом «Вільямс», 2003. – 688 с.
10. Сільське господарство України : стат. зб. / за ред. Ю.М.Остапчука. – К.: Державна служба статистики України, 2011. – 370 с.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013 р.

*

*Ш.І. ІБАТУЛЛІН, доктор економічних наук, доцент
О.В. СТЕПЕНКО, кандидат економічних наук
Державна установа “Інститут економіки природокористування та
сталого розвитку НАН України”
О.С. ДОРОШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Експертна грошова оцінка земельних ресурсів із використанням нейромережевого моделювання

Постановка проблеми. Питання оцінювання земельних ресурсів у період формування та становлення ринку землі в Україні привертають особливу увагу як наукових, так і бізнесових та політичних кіл нашої держави. Вивчення характеру й рівня впливу окремих факторів на ринкову вартість земельних ресурсів має важливе теоретичне та практичне значення, оскільки остання відображає соціально-економічні закономірності, суспільні процеси і явища, а також стихійні ринкові взаємодії, що відбуваються у сфері економіки землекористування й, у свою чергу, є самостійним фактором довготермінових трансформацій у галузях національної економіки

Систематизація факторів формування ціни на землю в умовах ринку повинна показати рівень економічної ефективності землекористування на національному, регіональному та місцевому рівнях, що уможливить виявити напрями й резерви просторово-економічного розвитку суспільства, застосувати ефективні інструменти управління процесами формування та оподаткування земельної ренти, капіталізації територій і регіонів з урахуванням їх інвестиційної привабливості, проводити ефективну земельну політику.

Удосконалення грошової оцінки земельних ресурсів повинно бути спрямовано на прогнозування майбутніх змін у просторовій структурі національної економіки, перспек-

тивного планування щодо ефективного розміщення окремих підприємств, галузей, територіально-виробничих комплексів, що істотно ускладнюється по мірі удосконалення ринкових відносин і створення багатопродуктового й багатоагентного економічного середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі оцінки земель присвячено значну кількість наукових праць вітчизняних учених. Найвагоміший внесок у наукову теорію оцінки земель зробили Д.І. Гнаткович [1], Д.С. Добряк [2], В.М. Кілочко, А.Г. Мартин [4], В.Я. Месель-Веселяк [5], Ю.М. Палеха [6], А.М. Третяк [8], М.М. Федоров [5], М.А. Хвесик [9] та ін. Проте й дотепер методологічна специфіка грошової оцінки земель досліджена недостатньо. Так, удосконалення оцінки земель, на нашу думку, включатиме врахування того факту, що більшість взаємодій в економіці землекористування має нелінійний характер, на ринку земель існує стохастичність, імовірнісність процесів та явищ, що зумовлює необхідність аналізу нечітких множин, а також урахування просторових оцінок і взаємодій.

Мета статті – проаналізувати вплив різних факторів на експертну грошову оцінку земель несільськогосподарського призначення та розробити науково обґрунтовані пропозиції щодо напрямів її удосконалення.

Для досягнення цієї мети були поставлені такі завдання:

провести дисперсійний аналіз впливу фізико-географічних і соціально-економічних фа-

кторів на експертну грошову оцінку земель несільськогосподарського призначення;

побудувати нейромережеву модель здійснення експертної грошової оцінки земель та проаналізувати її результати;

обґрунтувати перспективність використання моделей нейромереж у системі оцінки земельних ресурсів.

Об'єктом дослідження виступає експертна грошова оцінка земельних ресурсів в Україні за період з 2005 до 2011 року.

Виклад основних результатів дослідження. Оцінка земель є важливим економічним елементом забезпечення раціонального й ефективного землекористування.

У законі України "Про оцінку земель" зазначено, що грошова оцінка земельних ділянок залежно від призначення та порядку проведення може бути нормативною чи експертною [3]. Нормативна грошова оцінка є загальнообов'язковою і проводиться на всіх земельних ділянках незалежно від їх форми власності. Для земель несільськогосподарського призначення вона здійснюється не рідше, ніж один раз у 7-10 років. Підставою для її проведення є рішення органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування, тоді як експертна грошова оцінка проводиться на підставі договору, укладеного заінтересованими особами.

Відповідно до Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України "Про експертну грошову оцінку земельних ділянок" [7] експертна грошова оцінка здійснюється на основі таких методичних підходів:

капіталізація чистого операційного або рентного доходу;

зіставлення цін продажу подібних земельних ділянок;

урахування витрат на земельні поліпшення.

Методологічні основи експертної оцінки земельних ресурсів передбачають встановлення завдань оцінки, правильне визначення критеріїв, а потім показників оцінки та методів їх розрахунку. Все це формує певний, чітко окреслений напрям в оцінці природних ресурсів, тобто методологічний підхід.

Щодо завдань експертної оцінки земельних ділянок, то вони визначені в Законі України "Про оцінку земель", а саме: "...

для визначення вартості земельної ділянки й пов'язаних з нею прав оцінювачем (експертом з питань оцінки земельної ділянки) із застосуванням сукупності підходів, методів та оціночних процедур, що забезпечують збір та аналіз даних, проведення розрахунків і оформлення результатів у вигляді звіту" [3].

Говорячи про критерії слід зазначити, що теоретично обґрунтованим критерієм економічної оцінки природних ресурсів відомі автори [9] називають економію суспільної праці (або економічну ефективність) при використанні природних ресурсів або їх поєднань для виробництва суспільно необхідної продукції, з чим, вважаємо, слід погодитися. До найвагоміших критеріїв експертної оцінки земельних ресурсів, на нашу думку, варто віднести *фізико-географічні й соціально-економічні критерії*.

На відміну від критерію оцінки показники – вимірні величини і є частковими, похідними від критерію. Єдиний критерій є методологічною базою вибору показників оцінки, тобто конкретним виразом критерію оцінки природних ресурсів є показник. У кожному загальному випадку він враховує особливості безпосередньо предмета оцінки та конкретні форми прояву корисного результату виробничого використання природних ресурсів.

Для здійснення дисперсійного аналізу впливу окремих факторів на експертну грошову оцінку земель нами проаналізовані дані угод із купівлі-продажу земельних ділянок по населених пунктах України. Вихідні дані формувалися на основі щоквартальних інформаційних повідомлень обласних головних управлінь Держземагентства України щодо проданих земельних ділянок несільськогосподарського призначення і прав оренди. Зібрані файли систематизовані в розроблену нами базу даних, в яку включено 15 436 угод із понад 2 800 населених пунктів України (рис. 1). База даних містить інформацію про соціально-економічні, фізико-географічні й технологічні властивості земельних ділянок, операції купівлі-продажу по яких здійснювалися з 2005 по 2011 рік.

Як видно з рисунка 1, наявні дані не охоплюють абсолютно всі адміністративно-територіальні утворення України. Крім того,

в показниках містяться окремі помилки і неточності, що знижує обґрунтованість результатів проведених досліджень. Проте об-

сяги вибірки уможливллюють зробити певні висновки щодо факторів експертної оцінки земель та її просторової динаміки.

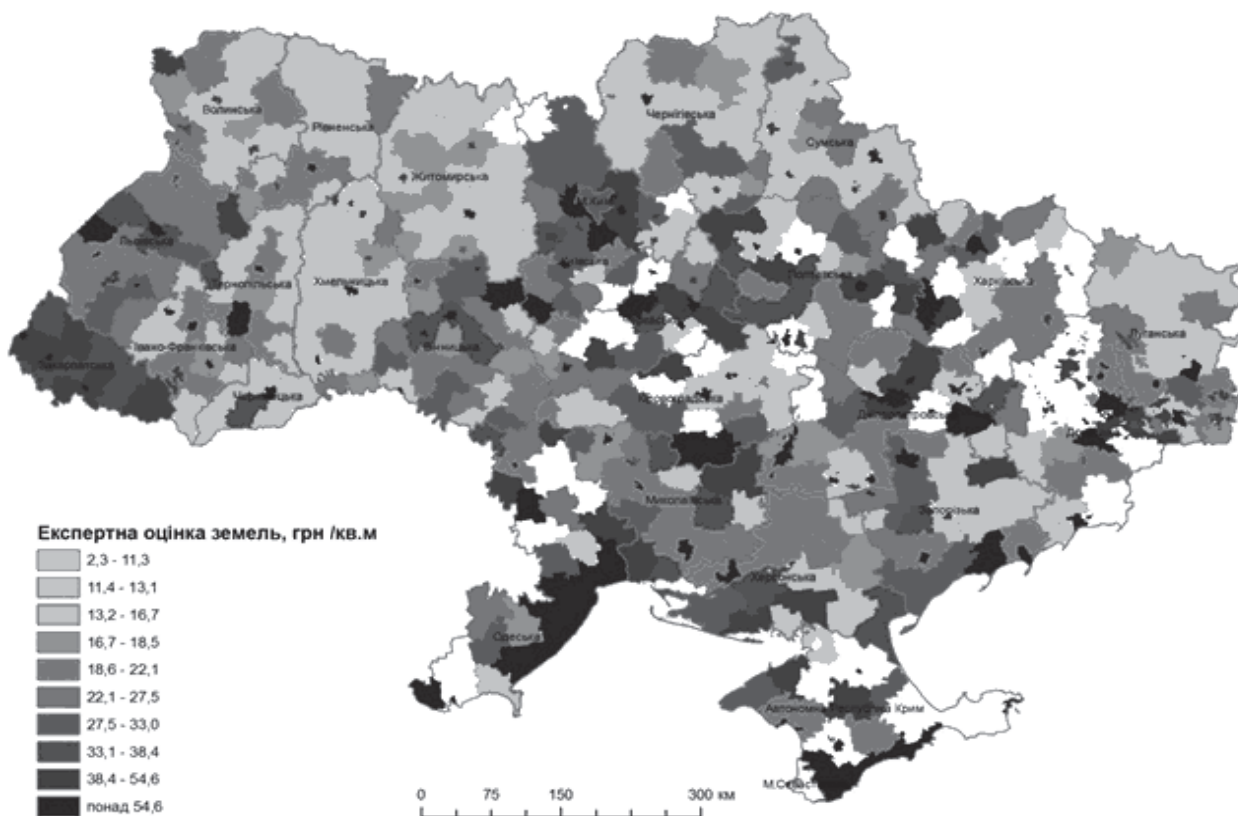

Рис. 1. Середня експертна грошова оцінка земельних ділянок, проданих за період з 01.01.2005 по 01.04.2011 р. по адміністративно-територіальних утвореннях України

Джерело: розраховано за даними Держземагентства України.

Дисперсійний аналіз (табл.) показав, що найбільшим є вплив таких факторів на варіацію фактичної ціни продажу земельних ділянок несільськогосподарського призначення: область (20,5%); розмір населеного пункту за чисельністю населення (22,5%) або його площею (19,3%); дата продажу земельної ділянки (1,9%), цільове використання земельної ділянки (1,7%), наявність проведеного водопостачання (3,8%), каналізації (6,1%) й тепlopостачання (2,6%). Вплив решти факторів зумовлює менше 1% варіації ціни. Вплив факторів розраховували як співвідношення сум квадратів відхилень за відповідним фактором до загальної суми квадратів відхилень до середнього.

Встановлено, що за рядом факторів не підтверджується їхній вплив на варіацію фактичної ціни продажу земельних ділянок за досліджуваною вибіркою. Так, низьким виявився

F-критерій Фішера по таких факторах: конфігурація земельної ділянки; наявність електропостачання; підключення міського телефону; наявність залізничних колій і водних шляхів. Зазначені фактори не мають суттєвого впливу на ринкову ціну на земельну ділянку, тому їх можна не враховувати прямо в експертній грошовій оцінці земельних ділянок.

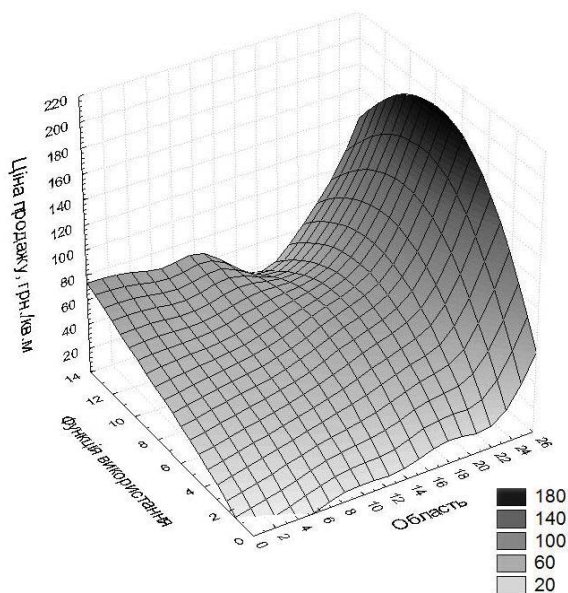
У процесі дослідження виявлено складну міжфакторну взаємодію та наявність синергічних ефектів експертної оцінки, які мають нелінійний характер (рис. 2). Це означає, що застосування лінійних економетричних моделей не забезпечить високого рівня апроксимації фактичних даних, а побудовані регресійні моделі не матимуть необхідної аналітичності. Відповідно зниження розмірності аналізованих даних за методом головних компонент також ускладнено, оскільки останній є лінійним методом.

Дисперсійний аналіз факторів фактичної ціни продажу земельних ділянок в Україні з 01.01.2005 по 01.04.2011 р.

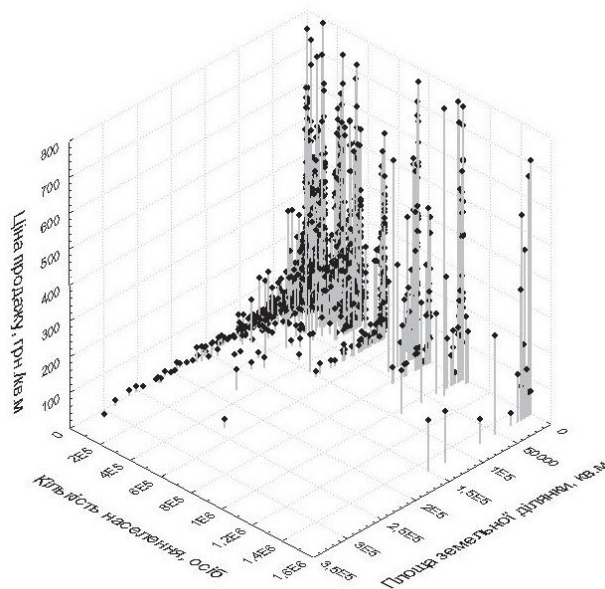
Фактор	Вплив фактора (квадрат кореляційного відношення)	F - критерій Фішера	P - значення
Дискретні змінні			
Цільове використання земельної ділянки	1,7%	141,026	0,000
Область	20,5%	171,147	0,000
Зона містобудівної цінності*	0,5%	21,458	0,000
Форма власності земельної ділянки	0,2%	26,253	0,000
Конфігурація земельної ділянки	0,0%	0,533	0,465
Водопостачання	3,8%	558,864	0,000
Газопостачання	0,2%	22,540	0,000
Електропостачання	0,0%	3,015	0,083
Каналізація	6,1%	934,444	0,000
Теплопостачання	2,6%	379,457	0,000
Телефон	0,0%	0,896	0,344
Функція використання **	1,2%	158,148	0,000
Під'їзні шляхи з твердим покриттям	0,3%	36,935	0,000
Залізничні колії	0,0%	0,574	0,449
Водні шляхи	0,0%	0,209	0,648
Неперервні змінні			
Ухил поверхні	0,6%	86,197	0,000
Загальна площа приміщень, будівель і споруд	0,8%	116,966	0,000
Дата продажу земельної ділянки	1,9%	274,357	0,000
Площа земельної ділянки	0,6%	85,660	0,000
Чисельність населення населеного пункту	22,5%	4162,717	0,000
Площа населеного пункту	19,3%	3422,860	0,000

* Відповідно до таблиці 1 додатка 2.1 ДБН 360-92.

** Відповідно до таблиці 3.1 додатка 3 "Порядку грошової оцінки земель с.-г. призначення та населених пунктів" від 27.11.95 р.

а)

б)

а) залежність ціни від області та функціонального використання ділянки;

б) залежність ціни від чисельності населення та площі земельної ділянки.

Рис. 2. Нелінійна взаємодія факторів ціни продажу земельних ділянок в Україні (за фактичними даними)

У зв'язку з цим для подальшого аналізу факторів експертної оцінки земельних ділянок використано нейромережеву модель. Перевагами цього методу моделювання є те, що нейронна мережа дає змогу знайти будь-які складні нелінійні залежності між факторами й результативною ознакою і врахувати їхній взаємний вплив. Вона є стійкою по відношенню до “шумів” та долає “прокляття розмірності”, властиве лінійному моделюванню. Кількість факторів може бути набагато більшою, ніж це дозволяє лінійне моделювання. Недоліком є те, що при аналізі результатів нейромережевого моделювання важко перейти до їх формалізації, чітко встановити знайдені форми зв'язків.

На нашу думку, даний метод можна додати ефективно використовувати для аналізу й оцінки природних ресурсів та є недооціненим на нинішній час. Нейромережевий підхід вільний від модельних обмежень, він однаково прийнятний для лінійних і складних нелінійних залежностей. До переваг нейромереж слід також віднести їхню здатність до самонавчання. Процедура навчання полягає в налаштуванні синаптичних ваг із метою мінімізації функції втрат.

Синтез моделі складної системи – багатоетапний процес, що включає крім властиво структурно-параметричної ідентифікації ряд інших не менш важливих етапів (збір і попередня обробка даних, тестування, аналіз синтезованої моделі й т.д.). Від вибору конкретних методів, алгоритмів, застосовуваних на кожному етапі, повністю залежить результат моделювання, адекватність синтезованої моделі реальному об'єкту/процесу. Спектр методів досить широкий – від класичного статистичного аналізу до апарата штучних нейронних мереж. Галузі застосування різних методів можуть частково або повністю перекриватися, можна з достатньою впевненістю сказати, що немає етапу моделювання, для рішення завдань якого існує єдино вірний і оптимальний метод. Вибір істотно залежить від конкретного об'єкта й цілей моделювання.

Широкий спектр розв'язуваних завдань, у тому числі ефективного моделювання складних нелінійних процесів, можливість навчання й закладена в самій архітектурі адаптивність, перспективна апаратна реалізація,

визначають вибір апарата нейронних мереж як основного інструмента при синтезі моделей складних систем.

Для побудови нейромережевої моделі як результативного показника нами обрано фактичну ціну продажу 1 м² земельної ділянки. Загальну сукупність факторів поділено на дві групи відповідно до критеріїв, що найбільше впливають на оцінку земельної ділянки, серед яких:

фізико-географічні й технологічні (область України; наявність водопостачання, газопостачання, каналізації та тепlopостачання; наявність під'їзних шляхів із твердим покриттям; ухил поверхні; загальна площа приміщень; площа земельної ділянки);

соціально-економічні й правові (цільове використання, зона містобудівної цінності, форма власності, функція використання, дата продажу, чисельність населення населеного пункту).

Фактори з низьким рівнем р-значення критерію Фішера не були включені до моделі. Чисельність населення населеного пункту визначено у складі соціально-економічних показників, оскільки вона характеризує, передусім, соціально-економічний потенціал розвитку територій, а площа населеного пункту була виключена з моделі як така, що має високу кореляцію з чисельністю населення.

На першому наборі даних (фізико-географічних і технологічних факторів) високу ефективність показала узагальнено-регресійна нейронна мережа (GRNN). У цій моделі остаточно вихідна оцінка мережі одержується як зважене середнє виходів по всіх спостереженнях, де величини ваг відображають відстані від цих спостережень до точки, в якій здійснюють оцінювання. Таким чином, ближчі точки здійснюють більший внесок у загальну оцінку мережі (рис. 3).

Кореляційне відношення розробленої нейромережі становило 0,199. Це означає, що виділені фізико-географічні та технологічні фактори на 19,9% зумовлювали варіацію фактичної ціни продажу земельних ділянок за досліджуваний період. Побудована модель дає змогу одержувати поверхні відгуків для будь-яких двох факторів за незмінних значень інших факторів (рис. 4).

Profile : GRNN 9-9-6945-2-1:1 , Index = 1
 Train Perf. = 0,729842 , Select Perf. = 0,912555 , Test Perf. = 0,924339

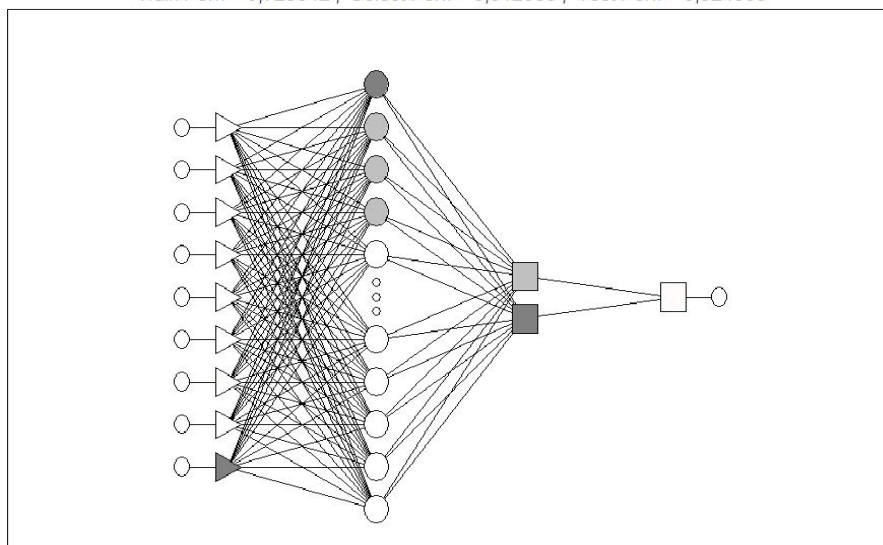

Рис. 3. Архітектура узагальнено-регресійної нейронної мережі (GRNN) по групі фізико-географічних та технологічних факторів оцінки земель

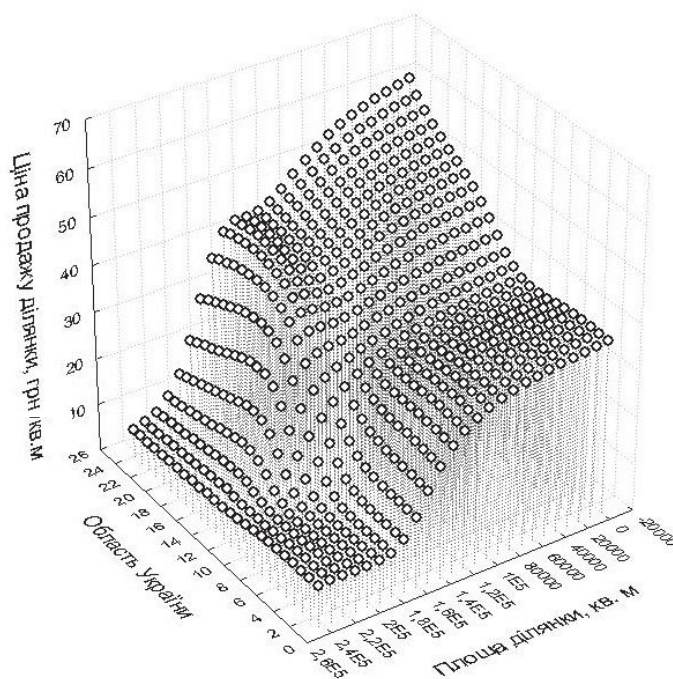

Рис. 4. Залежність ціни продажу земельної ділянки від її площі та регіону України за моделлю GRNN

З наведеної на рисунку 4 поверхні відгуку видно, що у моделі присутня взаємодія факторів, і ця взаємодія нелінійна. Так, вплив розміру земельної ділянки на її ціну різниться від області до області. В одній області зменшення площі ділянки веде до незначного збільшення її ціни, тоді як в іншій – може зумовити суттєвий приріст ціни.

З рисунка 5 можна зробити висновок, що за відсутності каналізації на оцінку земель-

ної ділянки наявність під'їзних шляхів суттєво не впливає. З іншого боку, за відсутності під'їзних шляхів наявність каналізації зумовлює дещо вищу оцінку земельної ділянки. За наявності і каналізації, і під'їзних шляхів спостерігається синергійний ефект, що зумовлює значне підвищення вартості земельної ділянки.

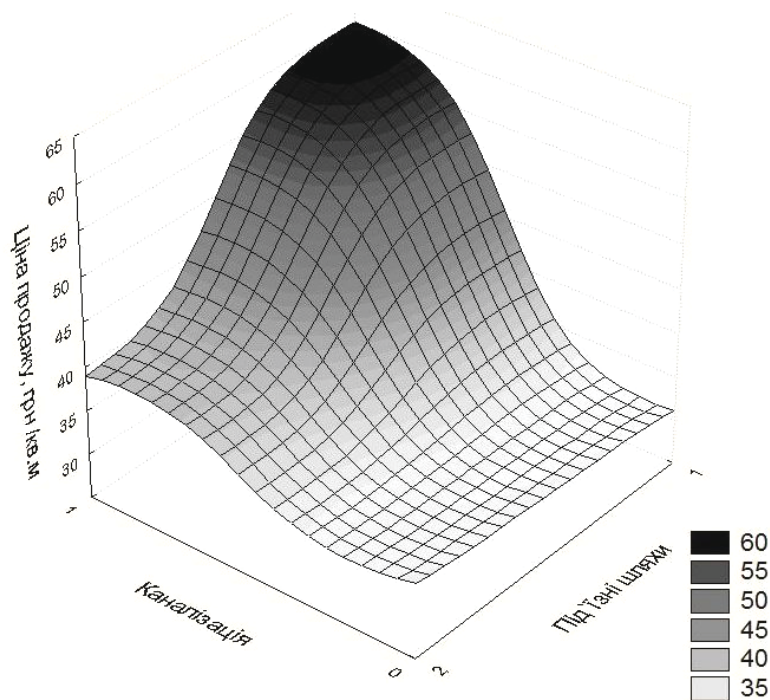

Рис. 5. Залежність ціни продажу земельної ділянки від наявності каналізації та під'їзних шляхів за моделлю GRNN

По групі соціально-економічних та правових факторів ефективною виявилася радіальна базисна функція. Вона має проміжний шар із радіальних елементів, кожний з них відтворює гаусову поверхню відгуку (рис. 6). Кореляційне відношення RBF-моделі становило 0,37. Отже, соціально-економічні й правові фактори у загальній сукупності на досліджуваних даних зумовлюють 37% ва-

ріації ціни земельних ділянок, мають вагомніше порівняно з фізико-географічними та технологічними факторами значення у формуванні ринкової ціни земель. Це говорить про тенденції посилення неоднорідності елементів соціально-економічного простору по відношенню до фізико-географічного, що необхідно враховувати у процесі управління просторовим розвитком територій.

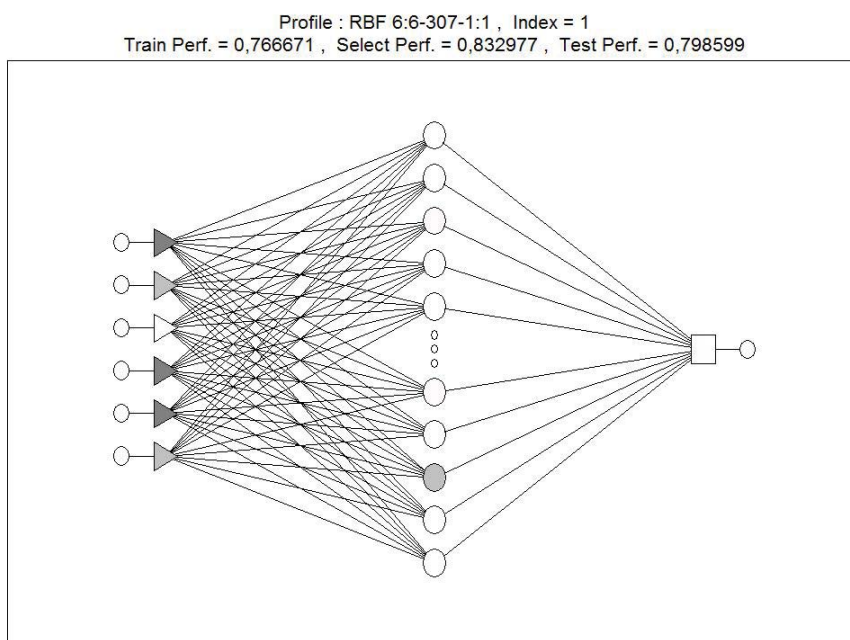

Рис. 6. Архітектура радіально-базисної нейронної мережі (RBF) по групі соціально-економічних та правових факторів оцінки земель

Аналіз відгуку RFB-моделі показав, що на ранніх етапах ринку земель (2001–2005 рр.) вплив розміру населеного пункту на ціну земельних ділянок мав набагато менше значення, ніж це є останнім часом (2009–

2011 рр.). При цьому за весь досліджуваний період спостерігається поступове рівномірне зростання ціни на земельні ділянки по всіх населених пунктах України (рис. 7).

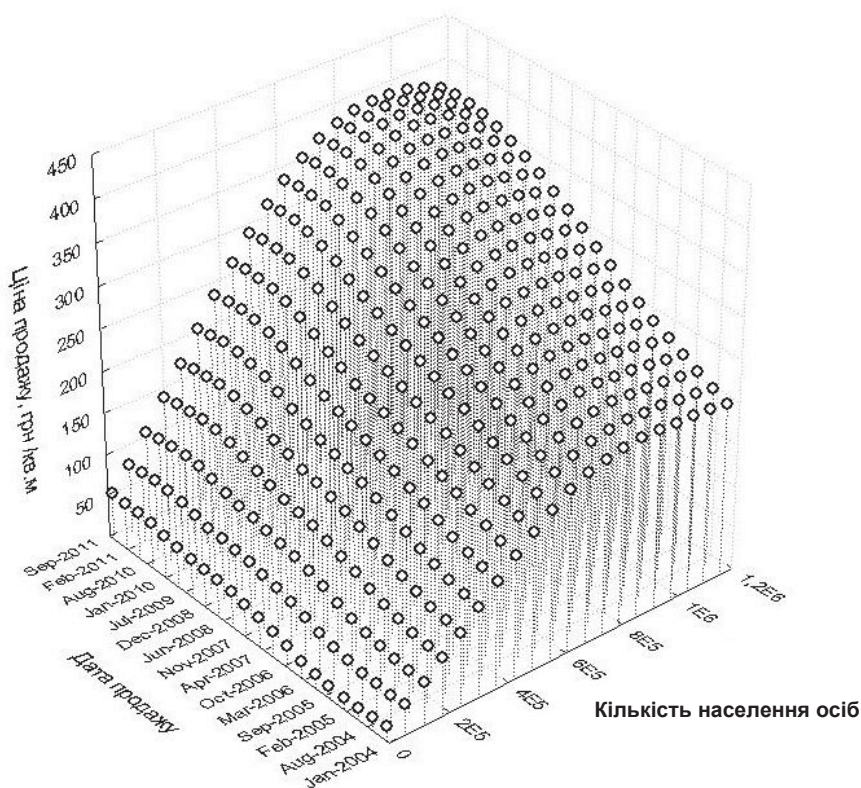

Рис. 7. Залежність ціни земельної ділянки від дати її продажу й чисельності населення населеного пункту за моделлю RBF

На основі цих даних нами розроблено двофакторну нелінійну модель, кореляційне відношення якої становило 0,21:

$$z = -13\,588,1 + 0,6983x - 0,00000895x^2 + \frac{299,35y}{876\,426,6+y}, \quad (1)$$

де z – ціна продажу земельної ділянки, грн/м²;

x – дата продажу земельної ділянки (у форматі MS Excel);

y – чисельність населення в населеному пункті.

Виявлено взаємодію факторів цільового використання земельної ділянки і зони містобудівної цінності території, на якій вона знаходиться (рис. 8). Так, цільове використання земельної ділянки значно більше зумовлює варіацію її ціни на територіях із ви-

щою містобудівною цінністю, особливо по найдорожчих видах цільового використання.

Побудовані моделі мають важливе значення для цілей прогнозування ринку земель, інтерполяції та екстраполяції оціночних показників, проведення масової оцінки нерухомості, формування атласів ринкових цін на нерухомість.

Виявлені залежності дали змогу застосувати ще один економіко-статистичний метод щодо експертної грошової оцінки земель – регресійні дерева. Регресійне дерево за моделлю C&RT на досліджуваній базі даних за сукупністю основних факторів експертної оцінки пояснює 34,5% варіації фактичної ціни, що є досить високим показником для всієї вибірки. Наведена модель дає можливість комплексно наочно оцінити вплив кожного з досліджуваних факторів на результативну ознаку (рис. 9).

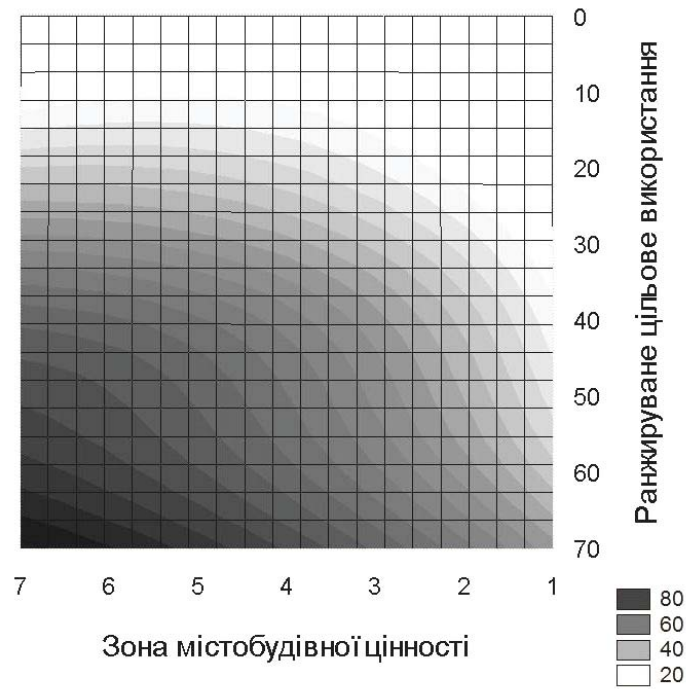

Рис. 8. Залежність ціни земельної ділянки від її цільового використання та зони містобудівної цінності території за моделлю RBF

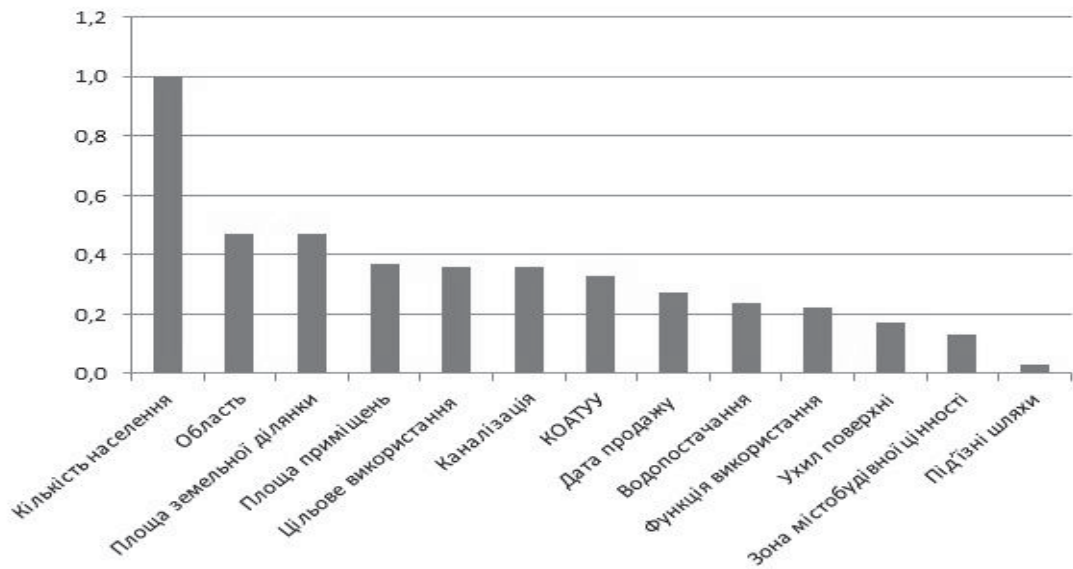

Рис. 9. Значимість окремих факторів грошової оцінки земельних ділянок за моделлю C&RT

Важливою якістю моделі C&RT є можливість застосовувати її для задачі класифікації й регресії для будь-якого іншого набору даних із експертної грошової оцінки. Так, ми застосували цю модель для суцільної класифікації адміністративно-територіальних утворень України (рис. 10). Зазначена інтерполяція покликана гнучкіше оцінювати земельні ресурси та зонувати територію за

досліджуваними факторами з урахуванням їх динаміки і взаємодії. Одним із важливих висновків нашого моделювання є те, що ринок земель несільськогосподарського призначення ще знаходиться у стадії розвитку, характеризується суттєвою волатильністю й потребує уваги та системних заходів щодо контролю і регулювання з боку органів державної влади та місцевого самоврядування.

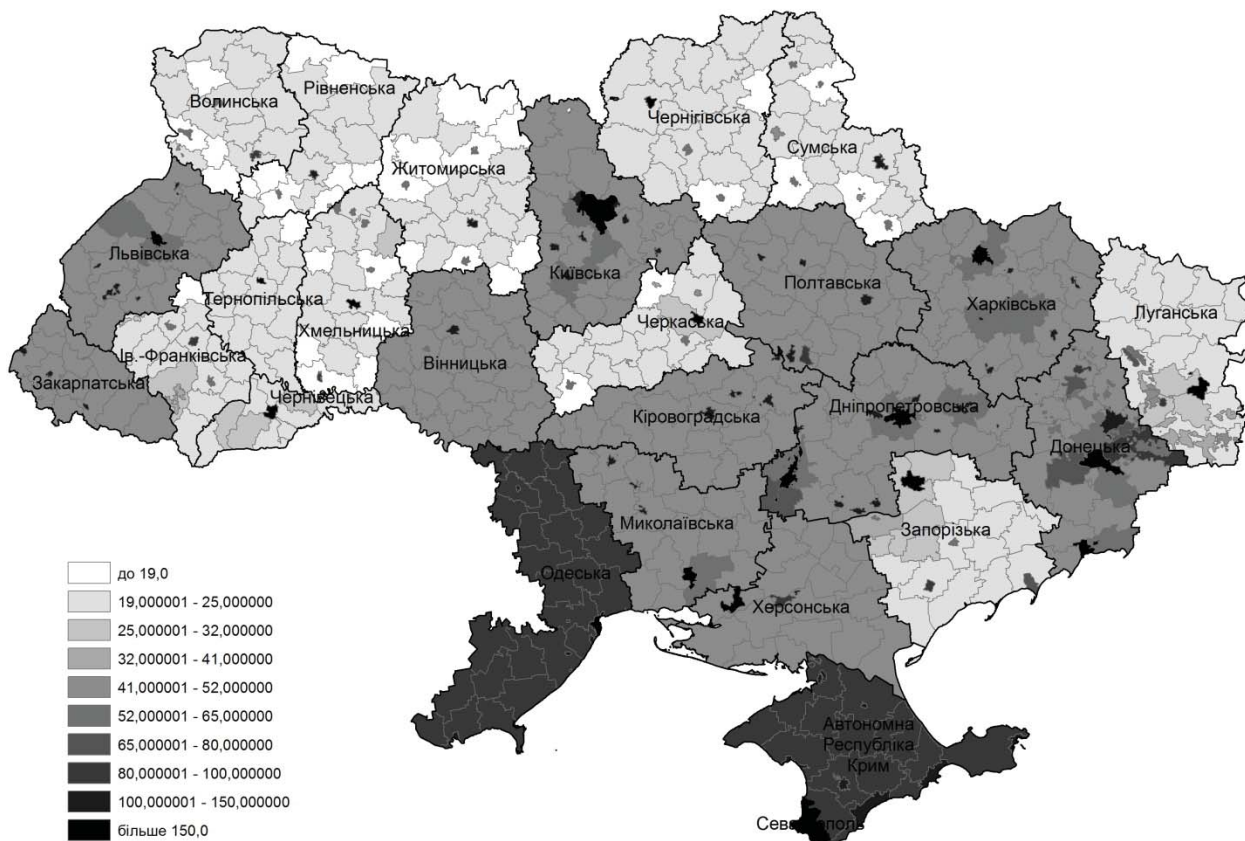

Рис. 10. Середня експертна грошова оцінка земельних ділянок за моделлю C&RT

Проведені розрахунки показують вагоміший вплив соціально-економічних показників на експертну грошову оцінку земельних ділянок протягом аналізованого періоду, ніж фізико-географічних. Незважаючи на це, комплексний аналіз усіх можливих факторних показників впливу на результативний показник формує детальніше й глибше уявлення про об'єкт оцінки. Використання при цьому ефективних новітніх моделей, у тому числі нейромереж та інтерактивних регресійних дерев, значно підвищує результативність експертної оцінки.

Висновки. Використання сучасного програмного забезпечення в процесі оцінки земельних ресурсів дає змогу зробити висновок про значні переваги автоматизації цих робіт та одержання значного ефекту від цього. В результаті побудови нейромережі одержано ряд моделей, які дають змогу спрогнозувати ціну продажу земельної ділянки з урахуванням найбільш вагомих факторів впливу.

Результати проведеного нейромережевого моделювання й аналізу дали можливість дійти таких висновків:

найбільш результативною нейромережевою моделлю виявилася радіально-базисна, оскільки має високий рівень продуктивності та достовірності;

виявлено, що фізико-географічні й технологічні фактори мало впливають на рівень експертної грошової оцінки порівняно із соціально-економічними та правовими;

одержані найбільш продуктивні нейронні мережі в результаті аналізу дають більший коефіцієнт кореляції з фактичними значеннями експертної грошової оцінки, ніж вихідні факторні показники, що доводить доцільність їх використання на практиці.

Список використаних джерел

Список використаних джерел

1. Гнаткович Д.І. Вдосконалення науково-методичних положень грошової оцінки землі / Д. І. Гнаткович, А. Я. Сохнич, В. В. Горлачук, А. М. Шворак. – Л. : ЦНТЕІ, 1998. – С. 21–23.
2. Добряк Д.С. Економічний оборот землі в Україні: теорія, методологія і практика : [монографія] / Д. С. Добряк, А. Г. Тихонов, Л. В. Паламарчук. – К. : Урожай, 2004. – 136 с.

3. Закон України "Про оцінку земель" : прийнятий 11 грудня 2003 № 1378-IV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – № 15. – Ст. 229.

4. *Мартин А.Г.* Економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах / А.Г. Мартин, А.І. Пантелеймонов, Ю.М. Вагін та ін. // Землеустрій і кадастр. – 2005. – № 3. – С. 15-22.

5. *Месель-Веселяк В.Я.* Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 10–16.

6. *Палеха Ю.М.* Розвиток грошової оцінки земель в Україні на сучасному етапі / Ю.М. Палеха // Землеустрій та кадастр. – 2011. – №1. – С. 28 – 31.

7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про експертну грошову оцінку земельних ділянок" від 11.10.2002 № 1531: Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-p>.

8. *Третьяк А.М.* Концептуальні проблеми розвитку грошової оцінки земель в Україні [Текст] / А.М. Третьяк ; УААН, Інститут землеустрою. – К. : [б.в.], 2001. – 50 с.

9. *Хвесик М.А.* Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М.А. Хвесик, Н.В. Збагерська. – Рівне: Вид-во РДТУ, 2000. – 194 с.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2012 р.

*

УДК 631.15.017.1

*В.Ф. ІВАНЕНКО, науковий співробітник
Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

Моделювання показників ефективності виробництва овочів закритого ґрунту

Постановка проблеми. Ключовим показником ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є її собівартість, яка змінюється під впливом інфляції та відповідного зростання цін на виробничі ресурси, що є особливо відчутним для підприємств, які споживають у значних обсягах енергоносії. Саме до таких підприємств належать тепличні комбінати України. Для пошуку резервів зниження собівартості виробництва продукції є нагальна необхідність проведення упереджувального аналізу витрат за статтями. Дані про структуру собівартості дають повне уявлення про те, які статті витрат мають найбільшу питому частку і можуть бути використані для суттєвого зниження собівартості сільськогосподарської продукції в результаті раціонального скорочення витрат саме за цими статтями. У структурі собівартості продукції спеціалізованих овочевих комбінатів відбувається відчутне збільшен-

ня питомої частки енергоносіїв через зростання цін на газ, електроенергію, що спонукає до пошуку дієвих організаційно-економічних заходів ефективного використання виробничих ресурсів і природно-кліматичних умов виробництва продукції овочівництва закритого ґрунту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях основну увагу зосереджено на модернізації існуючих виробничих потужностей тепличного господарства. Ефективність таких підприємств значною мірою також залежить від упровадження сучасних технологій та менеджменту енергозбереження.

Проблемі ефективності енергозбереження в агропромисловому виробництві приділено увагу в наукових працях П.П. Іваненка [1], М.О. Корчемного [2], О.В. Мороза [3], В.І. Немтінова [4], О.В. Приліпка [1], І.В. Сизонової [5], В.С. Федорейко [2], М. Canakci, I. Akinci [7], R. Pahlavan, M. Omid, A. Akram [8] та інших.

© В.Ф. Іваненко, 2013

3. Закон України "Про оцінку земель" : прийнятий 11 грудня 2003 № 1378-IV // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2004. – № 15. – Ст. 229.

4. *Мартин А.Г.* Економічна оцінка земель сільськогосподарського призначення в сучасних умовах / А.Г. Мартин, А.І. Пантелеймонов, Ю.М. Вагін та ін. // Землеустрій і кадастр. – 2005. – № 3. – С. 15-22.

5. *Месель-Веселяк В.Я.* Удосконалення грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2002. – № 8. – С. 10–16.

6. *Палеха Ю.М.* Розвиток грошової оцінки земель в Україні на сучасному етапі / Ю.М. Палеха // Землеустрій та кадастр. – 2011. – №1. – С. 28 – 31.

7. Постанова Кабінету Міністрів України "Про експертну грошову оцінку земельних ділянок" від 11.10.2002 № 1531: Електронний ресурс. – [Режим доступу]: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1531-2002-p>.

8. *Третьяк А.М.* Концептуальні проблеми розвитку грошової оцінки земель в Україні [Текст] / А.М. Третьяк ; УААН, Інститут землеустрою. – К. : [б.в.], 2001. – 50 с.

9. *Хвесик М.А.* Економічна оцінка природних ресурсів: основні методологічні підходи / М.А. Хвесик, Н.В. Збагерська. – Рівне: Вид-во РДТУ, 2000. – 194 с.

Стаття надійшла до редакції 29.10.2012 р.

*

УДК 631.15.017.1

*В.Ф. ІВАНЕНКО, науковий співробітник
Український науково-дослідний інститут
продуктивності агропромислового комплексу*

Моделювання показників ефективності виробництва овочів закритого ґрунту

Постановка проблеми. Ключовим показником ефективності виробництва сільськогосподарської продукції є її собівартість, яка змінюється під впливом інфляції та відповідного зростання цін на виробничі ресурси, що є особливо відчутним для підприємств, які споживають у значних обсягах енергоносії. Саме до таких підприємств належать тепличні комбінати України. Для пошуку резервів зниження собівартості виробництва продукції є нагальна необхідність проведення упереджувального аналізу витрат за статтями. Дані про структуру собівартості дають повне уявлення про те, які статті витрат мають найбільшу питому частку і можуть бути використані для суттєвого зниження собівартості сільськогосподарської продукції в результаті раціонального скорочення витрат саме за цими статтями. У структурі собівартості продукції спеціалізованих овочевих комбінатів відбувається відчутне збільшен-

ня питомої частки енергоносіїв через зростання цін на газ, електроенергію, що спонукає до пошуку дієвих організаційно-економічних заходів ефективного використання виробничих ресурсів і природно-кліматичних умов виробництва продукції овочівництва закритого ґрунту.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових дослідженнях основну увагу зосереджено на модернізації існуючих виробничих потужностей тепличного господарства. Ефективність таких підприємств значною мірою також залежить від упровадження сучасних технологій та менеджменту енергозбереження.

Проблемі ефективності енергозбереження в агропромисловому виробництві приділено увагу в наукових працях П.П. Іваненка [1], М.О. Корчемного [2], О.В. Мороза [3], В.І. Немтінова [4], О.В. Приліпка [1], І.В. Сизонової [5], В.С. Федорейко [2], М. Canakci, I. Akinci [7], R. Pahlavan, M. Omid, A. Akram [8] та інших.

© В.Ф. Іваненко, 2013

Зростання ефективності спеціалізованих овочевих комбінатів може відбуватися двома шляхами – підвищення врожайності вирощуваних культур і скорочення основних виробничих ресурсів на вирощуванні овочів.

Основними складовими енергозбереження є енергетичне обстеження підприємства, постійний енергетичний моніторинг, лімітування споживання енергоресурсів по підрозділах, організація обліку витрат енергоресурсів по кожному підрозділу, кваліфіковане оформлення угод із постачальниками [6].

За умов обмеження доступу до необхідних фінансових ресурсів для великих овочевих комбінатів можливості цих підприємств витримати конкурентоспроможність в існуючому економічному середовищі незначні.

Мета статті – провести порівняльну оцінку структури собівартості продукції та її рентабельності при впровадженні альтернативних технологій вирощування овочів закритого ґрунту й розробити методологію моделювання окремих показників ефективності виробництва овочів в умовах спеціалізованих овочевих комбінатів.

Виклад основних результатів дослідження. Для досягнення високої ефективності овочевих комбінатів слід впроваджувати найсучасніші технології, де передбачено застосування новітніх матеріалів, насіння гібридних рослин, системи контролю виробничих параметрів та інших засобів зменшення витрат виробничих ресурсів на одиницю одержаної продукції. Основне завдання спеціалізованих тепличних господарств полягає в пошуку резервів скорочення витрат енергетичних й інших виробничих ресурсів, які становлять основу в структурі собівартості продукції.

Енергетична і фінансова кризи постійно вносять свої корективи у господарську діяльність енергозалежних аграрних підприємств. За останні 20 років ціна на природний газ для підприємств АПК зросла в 15 разів. Зокрема, ціни на газ для тепличних господарств упродовж 2008-2012 років зросли з 1428 до 3509 грн за 1000 м³.

У дослідженнях ми порівнювали показники ефективності виробництва овочів закритого ґрунту при впровадженні альтернативних технологій. «Базова технологія» –

застосування теплиць Антрацитівського заводу, «голландська технологія» – компанія Netafim (“технологія малооб’ємної гідропоніки”), “поліпшена базова технологія” – теплиці побудовані за проектами “Росдіпросільгоспбуду” і “Укрдіпросільбуду”.

Для оцінки показників ефективності використовували наявну інформацію про діяльність основних тепличних комбінатів України за період 2008–2011 років.

За даними кореляційно-регресійного аналізу встановлено, що рентабельність вирощування овочів закритого ґрунту (на прикладі томатів) – (Y) залежить від трьох основних складових – питомої частки витрат природного газу та інших джерел теплопостачання (X₁) і питомої частки витрат електроенергії у структурі собівартості продукції (X₂) та показника фондоозброєності праці – основні засоби праці на одного працівника (X₃).

Для моделювання показників ефективності підприємства в наступні роки або ж із метою оцінки інновацій у виробництві можна застосовувати основні математичні залежності, що описуються рівнянням регресії залежно від найбільш впливових факторів, якщо коефіцієнт регресії наближається до теоретичної лінії регресії, побудованої на основі рівняння прямої: $Y = aX_1 + bX_2 + cX_3 + C$,

де Y – рентабельність, %;

X – середня арифметична показника (фактора):

a–фактор – питома частка витрат природного газу та інших джерел теплопостачання, %;

b–фактор – питома частка витрат електроенергії у структурі собівартості продукції, %;

c–фактор – фондоозброєність праці – основні засоби праці на одного працівника, тис. грн;

C – інші, не враховані у розрахунках фактори.

Одержані коефіцієнти рівняння регресії є статистично значимими (табл. 1):

$Y = (X_1 \cdot -0,538) + (X_2 \cdot 3,643) + (X_3 \cdot 0,208) - 28,058$.

1. Показники кореляційно-регресійного аналізу залежності рентабельності вирощування томатів у закритому ґрунті від структури собівартості продукції і фондоозброєності виробництва

Показник сукупної регресії					
Сукупна R	0,832543				
R-квадрат	0,693128				
Нормований R-квадрат	0,64929				
Стандартна похибка	8,393628				
Кількість спостережень	25				
Дисперсійний аналіз					
	df	SS	MS	F	
Регресія	3	3341,762	1113,921	15,81084	
Залишок	21	1479,513	70,45299		
Підсумок	24	4821,275			
Коефіцієнти рівняння регресії					
	Коефіцієнти	Стандартна похибка	t-статистика	верх. знач. P = 95%	нижн. знач. P = 95%
Y-перетин	-28,058**	5,498	-5,103	-39,4927	-16,6231
17,81	-0,538*	0,182	-2,964	-0,91616	-0,16059
4,07	3,643**	0,634	5,741	2,323486	4,96222
67,7	0,208**	0,039	5,388	0,127468	0,287703

Джерело: Власні розрахунки автора.

*P > 0,99; **P > 0,999.

Таким чином, встановлено, що рентабельність виробництва має пряму залежність від питомої частки витрат на електроенергію у структурі собівартості продукції та показника фондоозброєності праці (рис. 1А,1Б). Виявлена залежність пояснюється впливом на кінцеві результати виробництва рівнем його технічного оснащення й зокрема встановленням електронного обладнання, сучас-

ної опалювальної техніки і контрольно-вимірювальної апаратури. Обернену залежність встановлено між показником питомих витрат на опалення теплиць (природний газ та ін.) і рентабельністю виробництва, що зумовлено рівнем технологічного оновлення виробництва та застосуванням відповідної технології (рис.1 В).

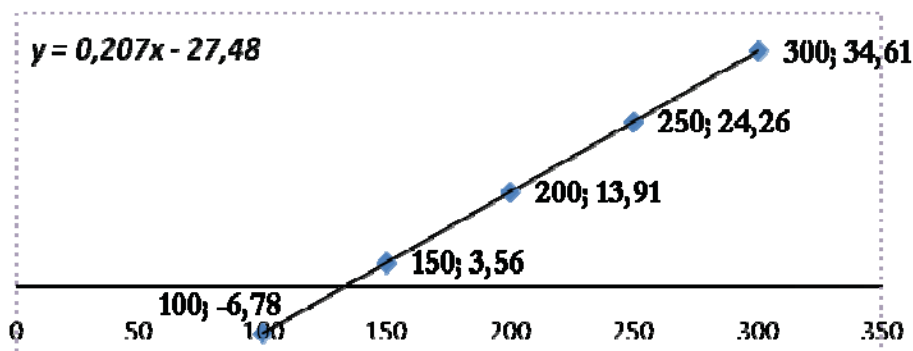

Рис. 1А. Залежність рентабельності виробництва томатів у закритому ґрунті від фондоозброєності підприємства*

Джерело: Розробка автора.

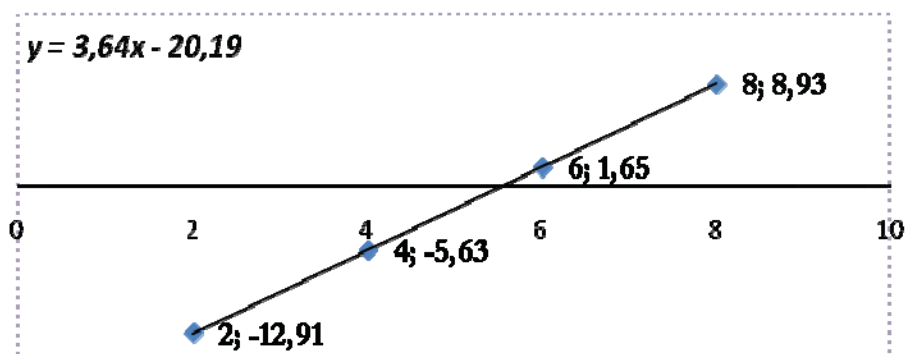

Рис. 1Б. Залежність рентабельності виробництва томатів у закритому ґрунті від питомої частки витрат на електроенергію у структурі собівартості продукції*

Джерело: Розробка автора.

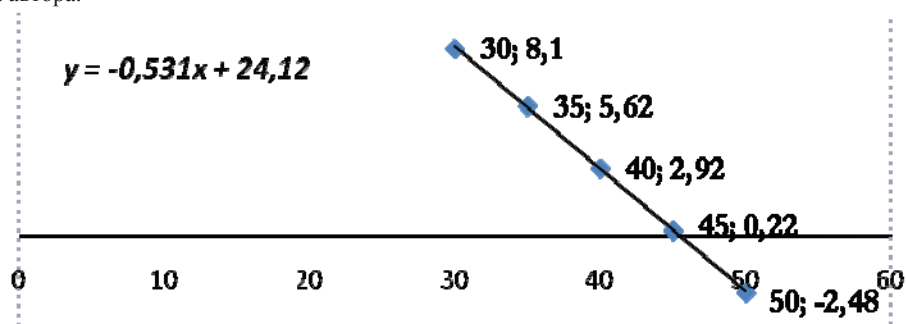

Рис. 1В. Залежність рентабельності виробництва томатів у закритому ґрунті від питомої частки витрат на опалення теплиць у структурі собівартості продукції*

Джерело: Розробка автора.

* При фіксованих значеннях інших показників, вибраних для побудови моделі.

Рентабельність виробництва томатів має пряму залежність від питомої частки в структурі собівартості енергоносіїв (зокрема електроенергії), а також рівня фондоозброєності підприємства. Нульової рентабельності виробництва томатів підприємство може досягти, якщо витрати на опалення у структурі собівартості продукції не перевищуватимуть 45%, при витратах на електроенергію у структурі собівартості близько 5,5% та фон-

доозброєності понад 130 тис. грн на одного працівника.

Одержані показники рівняння регресії застосували у розрахунках потенційного рівня рентабельності виробництва томатів при різних технологіях в умовах ПАТ «Комбінат «Тепличний» Броварського району Київської області (табл. 2). Таким чином, підприємство може розраховувати на зростання рентабельності виробництва від упровадження «голландської технології» на 4,5-7%.

2. Потенційний показник рентабельності виробництва томатів закритого ґрунту в умовах ПАТ «Комбінат «Тепличний» Броварського району Київської області

Показник	Технологія			
	Голландська /ГТ/, цехи 7,9	Поліпшена базова /ПБТ/, цех 6	Базова /БТ/, цехи 1,2,4	ГТ + - до БТ
Середній	9,52	6,29	4,85	+ 4,67
Максимальний	14,78	8,92	7,85	+ 6,93
Мінімальний	5,46	4,05	1,01	+ 4,45

Джерело: Розрахунки автора.

Упровадження сучасних енергоощадних технологій в умовах ПАТ «Комбінат «Тепличний» (цехи 7,9 – голландська технологія із сучасною системою опалення теплиць та контролю за використанням тепла) дало змогу підприємству стримати стрімке зростання собівартості продукції від підвищення цін на паливо і відповідну конкурентоспроможність виробленої продукції на внутрішньому й зовнішньому ринках.

ПАТ "Комбінат "Тепличний" досяг значного рівня ефективності завдяки впровадженню сучасних енергозберігаючих технологій вирощування овочів закритого ґрунту. Так, при традиційних технологіях вирощування томатів у теплицях витрачається на виробництво 1 т продукції 1030-1200 м³ природного газу, тоді як «голландська технологія» уможливило зменшити споживання енергоносіїв на 25–28% (750-880 м³/т). Значне зростання цін на природний газ у

2008–2012 роках спонукало до зменшення обсягів виробництва огірків через значні витрати енергоносіїв (природний газ) на їх вирощування – понад 1400 м³/т продукції. Впровадження сучасних технологій у тепличному господарстві суттєво вплинуло на динаміку витрат й інших виробничих ресурсів (електроенергії, води тощо).

Рентабельність виробництва і прибуток підприємства залежать від витрат на енергоносії (газ, електроенергія), репродуктивний матеріал, одержання живильних розчинів для крапельного зрошення, а також витрат на реконструкцію та експлуатацію теплиць (амортизація, ремонт) тощо. За розрахунками високий коефіцієнт кореляції (> 0,7) одержано між прибутком і енергоносіями в цехах №1,4, а також між прибутком та витратами на репродуктивний матеріал ($R_{x/y} = 0,767 - 0,854$) – цех 4, 6, 9 (табл. 3).

3. Залежність прибутковості виробництва тепличних овочів від структури собівартості, ВАТ «Комбінат «Тепличний» 2005-2011 рр.

Умовні позначення	Прибуток на 1 га, тис. грн	Питомі витрати виробництва, %					
		заробітна плата	енергоносії	репродуктивний матеріал	засоби захисту	живильні розчини	умовно постійні витрати
	Y	Xa	Xb	Xc	Xd	Xe	Xf
Цех № 1 (БТ)							
X	323,0	22,73	38,79	2,27	1,37	4,86	29,98
*+x	148,7	1,97	5,86	0,64	0,57	0,84	6,41
**σ		19,37	171,7	2,04	1,61	3,53	205,2
***Cv		3,22	28,61	0,34	0,27	0,59	34,19
****R x/y		0,132	0,667	0,487	0,02	0,323	0,743
Цех № 2 (БТ)							
X	307,3	24,63	39,58	2,18	1,15	4,40	28,05
+x	140,3	0,53	3,76	0,43	0,35	0,64	3,31
σ		2,36	105,2	1,79	1,01	3,53	83,8
Cv		0,39	17,54	0,30	0,17	0,59	13,97
R x/y		0,107	0,018	0,298	0,234	0,603	0,155
Цех № 4 (БТ)							
X	335,0	25,73	38,52	2,17	1,36	4,81	27,42
+x	102,7	1,37	3,21	0,46	0,36	0,58	2,00
σ		16,9	76,04	1,75	0,89	2,97	29,5
Cv		3,38	15,21	0,35	0,18	0,59	5,90
R x/y		0,103	0,705	0,767	0,791	0,879	0,450
Цех № 7 (ГТ)							
X	860,8	24,82	28,51	2,17	1,32	6,22	36,95
+x	63,44	2,28	4,70	0,17	0,16	0,96	5,33
σ		44,53	188,5	0,25	0,20	10,20	286,3
Cv		8,91	37,70	0,05	0,04	2,04	57,26
R x/y		0,223	0,480	0,351	0,578	0,602	0,338
Цех № 6 (ПБТ)							
X	641,3	24,07	36,25	2,07	2,01	4,58	31,04
+x	94,75	0,93	3,02	0,15	0,07	0,29	2,52
σ		4,70	51,04	0,13	0,03	0,41	32,96
Cv		1,57	17,01	0,04	0,01	0,14	10,99
R x/y		0,099	0,037	0,854	0,547	0,527	0,211

Цех № 9 (ГТ)							
X	847,2	21,61	27,11	1,97	2,59	4,17	42,56
+x	89,11	2,16	6,23	0,43	0,94	0,85	9,65
σ		44,74	319,37	1,83	5,66	6,44	710,39
Cv		8,95	63,87	0,37	1,13	1,29	142,08
R x/y		0,098	0,193	0,81	0,531	0,673	0,258

Джерело: Розрахунки автора.

БТ – базова технологія; ГТ – голландська технологія; ПБТ – поліпшена базова технологія.

* +-x – статистична похибка середньої величини;

** σ – середнє квадратичне відхилення;

*** Cv – коефіцієнт варіабельності показника;

**** R x/y – коефіцієнт кореляції.

Найбільші витрати на репродуктивний матеріал припадають на покупку джмелів для запилення (імпорт – Ізраїль). Враховуючи той чинник, що значні витрати пов'язані з реконструкцією теплиць, певна частина коштів віднесена на амортизацію й поточний ремонт теплиць (у розрахунках їх віднесено до умовно постійних витрат). За розрахунками визначено низький рівень кореляції умовно постійних витрат і показника рентабельності виробництва ($< 0,3$) майже для всіх цехів (виняток – цех № 1 – R x/y = 0,743).

Висновки. Оцінка інновацій у виробництві овочів закритого ґрунту потребує ретельного аналізу показників виробничих витрат, що значно підвищує ефективність інвестицій у

цю галузь. Запропонована модель дає змогу контролювати основні економічні показники галузі у процесі вивчення динаміки структури собівартості продукції, витрат енергоносіїв та інших виробничих ресурсів. Основним орієнтиром у формуванні валового прибутку тепличних господарств є витрати енергоносіїв й інвестиції у реконструкцію теплиць. За сучасного розвитку і вдосконалення технологій витрати на відновлення діючих теплиць не дають суттєвої віддачі, тому доцільним є застосування сучасних енергоощадних технологій. Такими об'єктами є теплиці № 6 та 9 ПАТ «Комбінат «Тепличний». Зазначені виробничі підрозділи підприємства показують найбільші виробничі показники – врожайність овочів понад 60 кг/м².

Список використаних джерел

1. *Іваненко П.П.* Закритий ґрунт: навч. посіб. / П.П. Іваненко, О.В. Приліпка. – К.: Урожай, 2001. – 360 с.
2. *Корчемний М.* Енергозбереження в агропромисловому комплексі / М. Корчемний, В. Федорейко, В. Щербань. – Тернопіль: Підручники і посібники, 2001. – 984 с.
3. *Мороз О.В.* Енерговикористання в сільському господарстві України: автореф. дис. ... докт. екон. наук / О.В. Мороз. – К., 1998. – 22 с.
4. *Немтінов В.І.* Теоретичне обґрунтування стратегії енергозбереження при вирощуванні овочевих рослин у захищеному ґрунті півдня України: автореф. дис. ... докт. с-г. наук. / В.І. Немтінов. – К., 2006. – 40 с.
5. *Сизонова І.В.* Організаційно-економічні основи енергозбереження в сільському господарстві: автореф. дис. канд. екон. наук / І.В. Сизонова. – С., 2005. – 25 с.
6. *Трачова Д.М.* Енергозбереження як передумова функціонування тепличних підприємств. Ринкові трансформації та розвиток продуктивних сил аграрного сектора / Д.М. Трачова // Вісн. ХНАУ. – 2004. – № 9. – С. 217 – 221.
7. *Canakci M.* Energy use pattern analyses of greenhouse vegetable production / M.Canakci, I.Akinci // Energy 2006. – №31. – P.1243–1256.
8. *Pahlavan R.* Modeling and sensitivity analysis of energy inputs for greenhouse cucumber production / Pahlavan, R., Omid, M., Akram, A. // Journal of Agricultural Technology 2011. – Vol. 7(6). – P.1509–1521

Стаття надійшла до редакції 16.10.2012 р.

* * *

*Г.Ф. МАЗУР, кандидат економічних наук, докторант
Уманський національний університет садівництва*

Механізм державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері

Постановка проблеми. Сільське господарство є однією з ключових, життєво важливих і водночас найбільш ризикових галузей суспільного виробництва, оскільки відтворювальний процес пов'язаний з природно-кліматичними та біологічними чинниками. Ступінь участі держави в стабілізації розвитку агропромислового виробництва й методичні підходи до розв'язання цієї проблеми мають свою специфіку в кожній розвинутій країні

До нинішнього часу Україна не створила національну інфраструктуру з управління ризиками в аграрній сфері. Більшість галузей, які співпрацюють з аграрним сектором, вважають його високоризиковим. На часі наукове обґрунтування механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері та визначення стратегій і механізмів раціонального формування, розподілу страхових та інших резервних фондів як визначальної передумови упередження й відшкодування збитків, спричинених ризиковими обставинами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі теоретичні та практичні аспекти досліджуваної проблеми висвітлено в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Зокрема, питанням теорії та практики ризик-менеджменту і страхування в аграрній сфері присвятили свої праці українські вчені: В.Д. Базилевич, В.А. Борисова [1], О.Є. Гудзь [4], В.В. Вітлінський, С.А. Навроцький, [7], Д.В. Полозенко, О.М. Тербус, А.В. Чупіс, Я.П. Шумелда, а також зарубіж-

ні автори – А. Вільямс, В. Гроуз, М.Ф. Галагуза, Д. Діксон, К. Ерроу, Ю.М. Журавльов, К. Пфайффер, В.В. Смирнов, К.Є. Турбіна, Я. Хеймес, В.В. Шахов, Р.Т. Юлдашев. Проте, незважаючи на цінність зазначених досліджень, для вітчизняної економічної науки проблема державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері потребує системного обґрунтування теоретико-прикладних аспектів його становлення в умовах кризових деформацій економічного простору.

Мета статті – розгляд механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері, демаскування існуючих проблем у світлі реалій сучасного економічного простору, а також окреслення передумови й розробка нових підходів і заходів щодо удосконалення механізму державного регулювання системи страхового захисту в аграрній сфері.

Виклад основних результатів дослідження. Сутність страхового захисту полягає в нагромадженні й витрачанні грошових та інших ресурсів для здійснення заходів щодо попередження, подолання або зменшення негативного впливу ризиків і відшкодування пов'язаних із ними втрат. Дослідження доводять про недостатню розробленість сутності страхового захисту в аграрній сфері. Оскільки сільськогосподарське виробництво є специфічним, а результати діяльності залежать від багатьох факторів (включаючи природно-кліматичні) та погано піддаються прогнозуванню, створення тільки страхових фондів для відшкодування збитків не є достатнім для забезпечення природ-

ного й економічно ефективного середовища в сільському господарстві [1]. Виходячи з цього, страховий захист в аграрній сфері повинен спрямовуватися на виконання головних завдань щодо виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення господарств фінансовими ресурсами, натуральними запасами та матеріально-технічними засобами на всіх стадіях виробництва продукції, а також на відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку. Страховий захист має будуватися на основі специфіки діяльності аграрної сфери.

Мета страхового захисту сільськогосподарських виробників полягає в організації роботи з підтримання виробничого процесу, відшкодування завданих збитків, забезпечення оптимальності й достатності запасів.

Визначальною є провідна регуляторна роль держави в розвитку системи страхування, що полягає не тільки в підтримці, але й організації сільськогосподарського страхування [2]. Держава має регламентувати страхову сферу, правила та умови страхування, координувати діяльність страховиків [8]. При підтримці держави можливе також розширення сфери сільськогосподарського страхування за рахунок залучення в нього нових об'єктів, зокрема земель сільськогосподарського призначення.

Ключовими факторами, які перешкоджають розвитку страхової сфери в Україні, можна вважати: відсутність спадковості у програмуванні страхової сфери на загальнодержавному і регіональному рівнях та його неефективність; значне зниження рівня контролю й ролі держави у страховій сфері через скорочення кількості державних та активне збільшення кількості недержавних страхових компаній; низький рівень довіри до фінансових інституцій і страхової культури в Україні; олігополістичний характер конкуренції на ринку; недостатній фінансовий потенціал вітчизняних страхових компаній; відсутність належної мотивації та усвідомлення потреби добровільного страхування [3].

Аналіз законодавчого поля, в якому здійснюється страхування сільськогосподарських ризиків, показує, що чинне законодавство досить сприятливе для розвитку цього

сектору [7]. Воно не створює суттєвих перешкод для становлення страхової системи, а окремі елементи законодавства навіть ставлять її у вигідніші умови порівняно з іншими видами діяльності. Дослідження законодавчого регулювання в галузі страхування сільськогосподарських ризиків дало змогу виділити три блоки законодавства, які впливають на страхову діяльність. Перший, основоположний, включає Закон України “Про страхування”, який заклав підґрунтя системи правового регулювання страхової діяльності в Україні, визначив головні поняття, пов'язані з ринком страхових послуг, принципи здійснення державного регулювання та нагляду за страховою діяльністю [5]. Другий блок – це законодавство загальної дії, яке розповсюджується на всі суб'єкти підприємницької діяльності, зокрема, суб'єкти страхової діяльності. До нього належать: норми Конституції України щодо власності, підприємництва, компетенції органів державної влади, регулювання підприємницької діяльності; Цивільний кодекс України; Господарський кодекс України, Закони України “Про власність”, “Про фінансові послуги та державне регулювання ринків фінансових послуг”, “Про господарські товариства”, “Про оподаткування прибутку підприємств” та інші. Третій блок законодавства, який регулює сферу страхування сільськогосподарських ризиків, – це нормативні акти, які стосуються питань надання державної підтримки сільськогосподарським виробникам.

Вивчення умов страхування сільськогосподарських ризиків в окремих зарубіжних країнах виявило, що розвиток такого страхування відбувається в інерційному середовищі [6]. Сільськогосподарські товаровиробники мають суттєву фінансову підтримку з боку держави, яка, зокрема, спрямована на пом'якшення умов здійснення страхового захисту як для господарств, так і страховиків.

Спільним для уряду зарубіжних країн є забезпечення стабільного розвитку аграрного сектору економіки [4]. Заслугує на увагу досвід сільськогосподарського страхування таких європейських держав, як Португалія й Іспанія, оскільки вони мають по-

тужні агропромислові комплекси і розвинені системи саме сільськогосподарського страхування.

Сільськогосподарське виробництво відіграє важливу роль у зміцненні економіки країни, підвищенні життєвого рівня населення та розв'язанні соціально-економічних проблем. Порушення, завдані під впливом природних і техногенних факторів, а також фінансові втрати є великими. Як показує структурно-динамічний аналіз земельного фонду України, в його структурі сільськогосподарські угіддя мають 69,3%, у т. ч. рілля – 54,8, багаторічні насадження – 1,6, луки і пасовища – 12,9. Земельний фонд України характеризується наявністю ґрунтів із високою біопродуктивністю, в структурі яких переважають найбільш родючі землі. Основна база землеробства України розміщується на чорноземних ґрунтах та ґрунтах чорноземного типу – 61,4% площі орних земель.

Обмеженість площі продуктивних земель робить їх об'єктом особливої охорони. Проте якісний стан продуктивно використовуваних земель погіршується, наростають темпи подальшої деградації ґрунтів. Так, 43% площі земель з осушувальною мережею мають підвищену кислотність, 7,6 – засолені, а 13 % – заболочені. На 80 % зрошуваної землі зафіксовано процеси техногенного підтоплення, а ураженість процесами вторинного засолення спостерігається на 11 – 25 % загальної площі поливних земель.

Зниження якісного стану сільськогосподарських земель відбувається і в регіонах. Основними чинниками антропогенного впливу на земельні ресурси є сільське господарство, промисловість, енергетика, транспорт.

Останнім часом відбувається природне або антропотехногенне навантаження: спрощення агроландшафтів, погіршення стану, складу, корисних властивостей та функцій ґрунтів, зокрема за рахунок ерозійних процесів. Суттєвим антропогенним фактором, що спричиняє ерозію ґрунтів, є структура ріллі (посівних площ). Негативно на якість ґрунтів впливають зрошувальні води.

Основні екологічні проблеми щодо охорони й використання земельних ресурсів не

розв'язуються через недостатнє фінансування природоохоронних програм. В результаті техногенних і природних факторів триває деградація ґрунтового покриву, яка, крім ерозії ґрунтів, виражається в збідненні його гумусом та поживними речовинами, засолюванні й підтопленні зрошувальними водами. За відсутності необхідного фінансування очікується негативний прогноз щодо поліпшення стану охорони і раціонального використання земельних ресурсів. Процеси, що впливають на якісні характеристики землі, поділяються на природні, або стихійні, та техногенні, чи антропогенні, пов'язані з людською діяльністю. Природні й техногенні процеси тісно зв'язані між собою: накопичення техногенних дій спричиняє природні зміни.

У правовому аспекті земельні угіддя захищені недостатньо. Це зумовлено відсутністю фінансової державної підтримки землекористувачів у частині витрат на проведення ними землеохоронних заходів, гарантоване відшкодування землекористувачам збитків від природних і антропогенних явищ. Не фінансується більшість програм та проектів з охорони земель. Практика покриття збитків від надзвичайних ситуацій за рахунок засобів державних резервних фондів показала їхні суто обмежені можливості, у зв'язку з чим виникає необхідність розроблення системи відшкодування збитків, завданих продуктивним землям сільського господарства внаслідок негативних дій різного характеру. У цих умовах роль страхування як джерела засобів відшкодування збитку особливо зростає. В ринкових умовах, з одного боку, немінуче збільшується попит на страхові послуги, а з іншого – з'являється можливість вільно займатися таким видом діяльності, як страхування.

Як показує аналіз стану земель сільськогосподарського призначення, землекористувачі несуть непоправні втрати від процесів деградації сільгоспугідь. Це вимагає кардинального перегляду відносин, що склалися, з приводу вдосконалення механізму економічного захисту сільськогосподарських угідь регіону. В Україні недостатня правова захищеність ґрунтів як одного з головних

компонентів екосистеми є наслідком відсутності в чинній правовій базі екологічних і природоохоронних регламентів антропогенних навантажень на ґрунти, ефективного правового механізму закріплення відповідальності правонаступників за деградацію ґрунтів під час переходу прав власності або користування. Виходячи з цього, завдання захисту земель законодавчо покладене на власників земельних ділянок, землевласників та землекористувачів.

Ефективним механізмом реалізації цього завдання, спрямованого на захист землі, може бути страхування. Доцільно створення нового продукту – страхування земель сільськогосподарського призначення, основна ідея якого полягає в тому, щоб розробити перший прозорий і нескладний продукт страхування сільського господарства нової лінії. Він повинен ґрунтуватися на даних, пов'язаних із відповідними ризиками й минулим досвідом. На основі цих даних слід розраховувати актуарно підтверджений продукт, який би свідчив про те, що за той ризик, який страхова компанія бере на себе, вона одержує справедливую плату. Це дасть змогу їй покрити всі витрати, пов'язані зі створенням та обслуговуванням цього продукту, закласти в його ціну розумну маржу й гарантувати аграрним товаровиробникам своєчасну виплату компенсації у випадку виникнення законних претензій.

Організація страхування земель сільськогосподарського призначення дасть змогу компенсувати збитки і фінансувати землевідновлювальні роботи. Однак страхування земель є специфічною сферою страхування, де немає розробленого для практичного застосування механізму реалізації страхових відносин. Тому доцільно використовувати методичні підходи до оцінки сільськогосподарських угідь із метою страхування на основі вирішення пов'язаних між собою методичних питань: визначення страхової вартості й страхової суми земельних ділянок; розрахунок страхового тарифу, заснований на оцінці вірогідності виникнення негативних природних і техногенних процесів; визначення страхових внесків землекористувачів; оцінка збитку, нанесеного земельним

ділянкам природними й техногенними подіями; розрахунок сум страхових відшкодувань.

Отже, страхування дасть змогу перерозподіляти засоби страхового земельного фонду як на території України, так і в часі залежно від місця прояву несприятливих впливів на сільськогосподарські угіддя. Такий перерозподіл економічно ефективний в умовах значних відмінностей природно-кліматичних зон України. Перерозподіл засобів відбуватиметься для кожного страхувальника особливо: у спокійні роки лише виплачуватиме страхові внески, в несприятливі за негативним проявом страхових випадків – одержуватиме страхове відшкодування понесених збитків. Разом із розподільчою функцією організація земельного страхування покликана виконувати контролюючі та стимулюючі функції.

Аналіз економічного й правового захисту земель сільськогосподарського призначення показує, що високий рівень централізації ускладнює роботу із страхувальниками. Тому для них пріоритетною є така організація, коли всі операції, пов'язані зі страхуванням, здійснюються на місцях. Виходячи з цього, слід використовувати систему взаємозв'язку органів державного регулювання, користувачів земельних ділянок і страхових організацій на ринку страхування сільськогосподарських земель, згідно з якою для страхування земель використовуватимуться існуючі регіональні страхові організації й лише при їх відсутності та в міру необхідності створюватимуться нові. Це дасть змогу не тільки реально акумулювати засоби на проведення попереджувальних (протиерозійних й інших ґрунтозахисних заходів) і відновлюваних робіт, а ще й управління земельними ресурсами у регіонах, контролювати і стимулювати процеси виконання землекористувачем комплексу обов'язкових заходів щодо охорони земель.

Землекористувач заінтересований в реалізації такої принципово нової моделі організації страхування, оскільки буде захищений від негативних як природних, так і техногенних дій. Очевидно, що в цьому будуть заінтересовані й страхові організації, оскі-

льки ця діяльність є комерційною, до того ж у сприятливі (з погляду відсутності проявів різних руйнівних природних страхових подій) роки вони одержуватимуть значно більше страхових платежів, ніж виплачуватимуть страхових відшкодувань, а отже, поповнюватимуть свої резервні фонди. У випадках компенсації збитків від техногенних подій страхові організації, що виплатили по них страхові відшкодування, в межах їх сум матимуть право пред'являти позов до фізичних і юридичних осіб, винних у нанесенні таких збитків.

Висновки. Страховий захист в аграрній сфері повинен спрямовуватися на виконання головних завдань щодо виробництва сільськогосподарської продукції, забезпечення господарств фінансовими ресурсами, натуральними запасами та матеріально-технічними засобами на всіх стадіях виробництва продукції, а також на відшкодування збитків унаслідок настання страхового випадку.

Формування системи страхування в аграрній сфері потребує організовуючої участі держави у виробленні правил і створенні необхідних для цього умов. Передусім, необхідно закріпити державно-комерційний характер страхування, участь бюджету в його фінансуванні, порядок його наукового, технічного й кадрового забезпечення.

Слід також сформувати банк даних про сприйнятливості територій до дії небезпечних природних і техногенних процесів (їх інтенсивність, площі поширення, ступінь небезпеки), необхідних для встановлення страхових тарифів; зорієнтувати державний земельний кадастр на інформаційне забезпечення страхування земель; сформувати у складі страхових організацій спеціалізовані підрозділи зі страхування сільськогосподарських земель; організувати підготовку фахівців земельного страхування; визначити порядок фінансування страхування сільгоспугідь за рахунок засобів цільових бюджетних фондів; залучити наукові організації до підготовки пропозицій за умов діяльності страхових компаній, що займаються страхуванням земель, а також програм навчання фахівців з цієї проблеми; вирішити питання фінансування науково-дослідних робіт і підготовки кадрів з питань земельного страхування. Створення та запровадження ефективної системи страхування земель при активній державній підтримці дасть змогу значно збільшити надходження коштів із позабюджетних джерел на запобігання й ліквідацію негативних наслідків природних і антропогенних процесів, сприятиме підвищенню фінансової стійкості землеробського виробництва.

Список використаних джерел

1. *Борисова В.А.* Організаційно-економічний механізм страхування / В.А. Борисова, О.В. Огаренко – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2001. – 194 с.
2. *Ботвіна Н.О.* Проблеми розвитку страхового ринку України / Н.О. Ботвіна // Розвиток економіки України в умовах глобалізації: Всеукр. наук.-практ. конф. Зб. наук. робіт № 5 (102). – Харків, 2011. – С. 77-79.
3. *Гаманкова О.О.* Ринок страхових послуг України, методологія, практика : [моногр.] / О.О. Гаманкова. – К. : КНЕУ, 2009. – 284 с.
4. *Гудзь О.Є.* Територія екологічного агрострахування: можливості та нові горизонти / О.Є. Гудзь // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту. Серія: Фінанси і кредит. – 2012. – № 1 (32). – С. 23 – 29.
5. *Князева Е.Г.* Принципы и инновационные элементы страховой защиты предприятия / Е.Г. Князева // Фундаментальные исследования. – 2008. – № 2 – С. 127-128.
6. *Коваль О.А.* Розвиток страхової діяльності в аграрному секторі економіки України / О.А. Коваль // АгроСвіт. – 2008. – №22. – С.38–41.
7. *Навроцький С.А.* Соціально-економічні аспекти страхування АПК / С.А. Навроцький – Суми: Вид-во “Довкілля”, 2004. – 316 с
8. *Филонюк А.Ф.* Страховая индустрия Украины: стратегия развития / А.Ф. Филонюк, А.Н. Залетив – К.: Международная агенция “Бизон”, 2008. – 448 с.

Стаття надійшла до редакції 06.02. 2013 р.

*

*О.О. БОЙКО, асистент
Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету*

Вплив виробничих факторів на рентабельність соєвиробництва в Україні

Постановка проблеми. Українське соєвиробництво, хоч і бере початок з кінця ХХVIII ст., але стало тенденцію до розширення набуває лише нині, коли з'явилися скоростиглі сорти сої, сучасні агротехнології, розвивається переробна промисловість та є попит як на сировину, так і на продукти її переробки. Однак за наявності всіх передумов прибутковості цієї галузі, її незадовільний стан є однією з нерозв'язаних проблем розвитку агропромислового комплексу. Недостатній рівень ефективності та конкурентоспроможності виробництва даного виду продукції стримує розвиток соєопродуктового підкомплексу України, створює перешкоди до формування повноцінного внутрішнього ринку сої та продуктів її переробки. Викладене доводить безперечну своєчасність і актуальність проведення аналізу економічної ефективності виробництва сої з урахуванням природно-кліматичних та ресурсних факторів виробництва

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Економічній ефективності виробництва культури та проблемам формування її ринку присвячені роботи О.В. Беляєва [3], М.В. Калінчика [6], О.Г. Заболотного [4] та інших авторів. Питання агротехнічного характеру, біологічного потенціалу сої, економічних характеристик її сортів досліджували такі українські вчені, як А.О. Бабич [1], А.А. Бабич-Побережна [2], В.Ф. Петриченко [7], В.І. Заверюхін [5] й ін. Сучасний стан функціонування галузі та економічний розвиток підприємств-виробників сої в ринкових умовах вивчала Т.В. Устік [8,9]. Із зарубіжних авторів науковий інтерес представляють роботи D.R. Berglund [11]. Проте вра-

ховуючи період бурхливого розвитку соєвиробництва в Україні та процеси євроінтеграції й глобалізації вітчизняної економіки, взаємозв'язок і взаємовплив цих явищ потребує гнучкого пристосування організаційно-економічних засад до факторів, які визначають кон'юнктуру ринку, та потребує повнішого вивчення проблеми забезпечення ефективності виробництва сільськогосподарської продукції як на державному, так і на внутрішньогосподарському рівнях.

Мета статті – дослідити вплив найважливіших виробничих факторів на ефективність виробництва та реалізації сої в умовах регіону порівняно із загальнодержавним рівнем.

Виклад основних результатів дослідження. Соє є цінною олійною і високобілковою культурою. Амінокислотний склад соєвого білка найбільш збалансований серед усіх джерел рослинних білків та нагадує за деяким винятком склад високоякісних тваринних білків. Завдяки цьому соє займає перше місце в світі як за площею посіву, так і валовим збором зерна серед однорічних зернобобових та олійних культур [10].

Привабливість сої як перспективної сільськогосподарської культури для вирощування в кожному сільськогосподарському підприємстві, регіоні й державі в цілому пов'язана не з натуральними показниками аграрного виробництва, а, передусім, із фінансовими результатами соєвиробництва.

Одним з основних таких результатів є дохід (виручка) від реалізації сої. В умовах нарощування обсягів виробництва культури в натуральних одиницях закономірною тенденцією є також збільшення доходу від її реалізації, а також зростання прибутку (табл. 1).

1. Основні фінансові показники ефективності виробництва та реалізації сої в Україні в 2007-2011 роках

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	Відхилення 2011/2007		
						Абсол.	Темп росту, %	Темп приросту, %
Виручка від реалізації, млн грн	781,6	835,0	1438,8	2674,3	3626,1	2 844,5	463,93	363,93
Собівартість реалізації, млн грн	649,2	824,5	1073,2	2297,6	2922,9	2 273,7	450,23	350,23
Прибуток від реалізації, млн грн	132,4	10,5	365,6	376,7	703,2	570,8	531,12	431,12
Рентабельність, %	20,4	1,3	34,1	16,4	24,1	3,7	118,14	18,14

Джерело: Складено автором за даними форми 50–сг, Державна служба статистики України.

Аналіз таблиці 1 показує строкатість показників економічної ефективності виробництва та реалізації сої, що багато в чому зумовлено закупівельною ціною на продукцію й собівартістю її виробництва, яка з року в рік зростає. Це пов'язано з подорожчанням матеріально–технічних ресурсів, підвищенням заробітної плати й оплати послуг, що є закономірним і властивим для всіх олійних культур. Проведені розрахунки показують, що в результаті вищих темпів росту виручки порівняно з темпами росту собівартості, починаючи з 2008 року, в

Україні простежується зростання прибутку від реалізації сої. Його обсяг досягнув у 2011 році позначки 703,2 млн грн, що в 4,3 раза більше порівняно з 2007 роком.

Загальнодержавні тенденції зростання економічної ефективності соєвиробництва знаходять своє відображення і в результатах діяльності аграрних підприємств Вінницької області. Тут простежується досить стабільне зростання доходу й прибутку від реалізації сої, починаючи з 2008 року. Рентабельність також має загальну тенденцію до поліпшення (табл. 2).

2. Основні фінансові показники ефективності виробництва та реалізації сої у Вінницькій області в 2007–2011 роках

Показник	2007	2008	2009	2010	2011	Відхилення 2011/2007		
						Абсол.	Темп росту, %	Темп приросту, %
Виручка від реалізації, млн грн	47,8	47,2	98,4	230,7	359,8	312,0	752,72	652,72
Собівартість реалізації, млн грн	42,0	57,2	92,2	176,0	299,2	257,2	712,38	612,38
Прибуток від реалізації, млн грн	5,8	-10,0	6,2	54,7	60,6	54,8	1044,83	944,83
Рентабельність, %	13,9	-17,5	6,7	31,0	20,3	6,4	146,04	46,04

Джерело: Складено автором за даними форми 50–сг, Державна служба статистики України.

Порівнюючи рентабельність соєвиробництва в Україні та Вінницькій області, можна зазначити позитивну тенденцію до поступового наближення цього показника в досліджуваному регіоні до вищих показників рентабельності загальнодержавного рівня.

Тоді як у 2007–2009 роках рентабельність сої на Вінниччині значно відставала від аналогічного показника по Україні, то в 2010 році регіональні виробники одер-

жали набагато вищі показники відносної прибутковості.

Звичайно, рентабельність сої залежить від численних факторів, оскільки її розраховують як відношення валового прибутку до собівартості реалізації. Найбільш впливовими чинниками, що визначають рівень рентабельності будь-якої сільськогосподарської культури, є фактори: виробничі (виробнича собівартість, урожайність тощо); ринкові

(ціна реалізації); змішані – повна собівартість, що включає в себе як собівартість виробництва (виробничий чинник), так і витрати, пов'язані з процесом реалізації продукції (ринковий чинник).

З метою встановлення залежності рентабельності виробництва сої від основних чинників впливу здійснено групування сільськогосподарських підприємств за рів-

нем рентабельності. Для порівняння впливу різних факторів на економічну ефективність соєвиробництва в Україні й у Вінницькій області побудуємо порівняльні таблиці.

Передусім оцінимо вплив виробничих факторів на рентабельність соєвиробництва в Україні та досліджуваному регіоні (табл. 3).

3. Оцінка впливу виробничої собівартості на рівень рентабельності виробництва сої в Україні та у Вінницькій області в 2011 році

Україна			Вінницька область		
Групи за рентабельністю сої, %	Кількість підприємств у групі	Виробнича собівартість 1 ц, грн	Групи за рентабельністю сої, %	Кількість підприємств у групі	Виробнича собівартість 1 ц, грн
До 25	348	77,50	До 25	19	307,20
Від 24,9 до 0	662	128,61	Від 24,9 до 0	37	226,64
0,1-25	703	173,76	0,1-25	57	209,77
25,1-50	508	223,56	25,1-50	37	178,43
50,1-75	241	273,11	50,1-75	33	147,05
75,1-100	110	322,98	75,1-100	21	128,16
Понад 100	169	465,40	Понад 100	44	110,92
Усього	2741	189,51	Усього	248	186,17
Рівняння регресії		$Y=0,0013x^2-1,072x+186,95$	Рівняння регресії		$Y=0,0008x^2-0,8037x+150,9$
Коефіцієнт кореляції		$R = 0,9858$	Коефіцієнт кореляції		$R = 0,9807$

Джерело: Групування здійснено автором на основі даних форми №50–сг по сільськогосподарських підприємствах України.

Проведене групування сільгосп підприємств України, які займаються виробництвом сої, показало, що більшість із них у 2011 році мали позитивну рентабельність (1731, або 63,15% усіх досліджених підприємств). При цьому 169 аграрних підприємств, або 6,17% тих, які вирощують сою, досягли рентабельності даної культури понад 100%.

Серед аналогічних підприємств Вінницької області більшість у 2011 році також мали позитивну рентабельність виробництва сої (192, або 77,4%, усіх досліджених підприємств). При цьому 44 аграрних підприємства, або 17,7%, досягли рентабельності даної культури понад 100%.

У результаті групування встановлено, що рентабельність сої досить сильно залежна від виробничої собівартості, зі зменшенням якої спостерігається майже лінійне зростання показника рентабельності культури. Така залежність простежується як у цілому по Україні, так і по Вінницькій області.

Рівняння регресії, що описує дану залежність в Україні, має вигляд:

$$Y=0,0008x^2-0,8037x+150,9,$$

де y – рівень рентабельності сої, %;

x – виробнича собівартість 1 ц сої, грн.

Рівняння даної залежності по Вінницькій області становить:

$$Y=0,0008x^2-0,8037x+150,9.$$

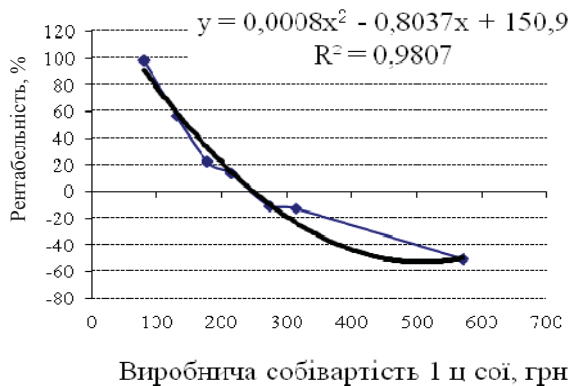
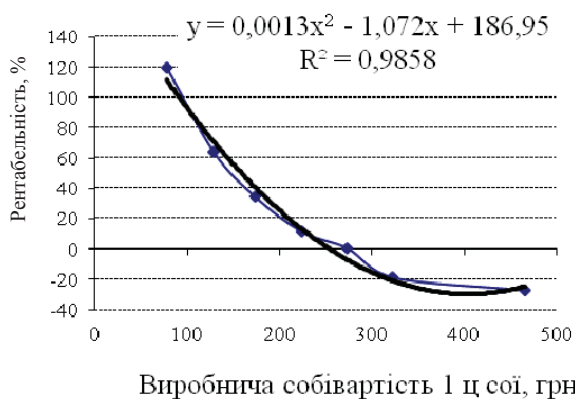
Коефіцієнт кореляції, що характеризує ступінь залежності рентабельності сої від її виробничої собівартості, по Україні – 0,9858, а по Вінницькій області – 0,9807. Таке їхнє значення доводить про дуже високу щільність зв'язку між дослідженими показниками і про дещо вищу залежність цих показників по Україні порівняно з Вінниччиною (рис. 1).

Серед інших економічних факторів рентабельність соєвиробництва може бути залежною також від урожайності сої (табл. 4).

У результаті групування встановлено, що рентабельність сої у підприємствах України досить високозалежна від урожайності даної

культури. З підвищенням урожайності сої спостерігається поступове збільшення показника рентабельності. Але слід зауважити,

що по Вінницькій області залежність між цими показниками дещо менша.

а)

б)

Рис. 1. Залежність рентабельності виробництва сої від виробничої собівартості 1 ц сої в Україні (а) та у Вінницькій області (б)

Джерело: Побудовано автором на основі даних форми №50-сг по сільськогосподарських підприємствах України.

4. Оцінка впливу врожайності на рівень рентабельності сої в Україні та Вінницькій області у 2011 році

Україна			Вінницька обл.		
Групи за рентабельністю сої, %	Кількість підприємств у групі	Урожайність, ц/га	Групи за рентабельністю сої, %	Кількість підприємств у групі	Урожайність, ц/га
До 25	348	8,4	До 25	19	9,4
Від 24,9 до 0	662	14,3	Від 24,9 до 0	37	13,7
0,1-25	703	18,0	0,1-25	57	16,4
25,1-50	508	22,1	25,1-50	37	18,6
50,1-75	241	25,9	50,1-75	33	21,4
75,1-100	110	30,0	75,1-100	21	24,2
Понад 100	169	37,4	Понад 100	44	29,8
Усього	2741	20,3	Усього	248	18,3
Рівняння регресії		$Y = -0,0942x^2 + 6,394x - 64,604$	Рівняння регресії		$Y = -0,0988x^2 + 7,8907x - 90,476$
Коефіцієнт кореляції		R = 0,9108	Коефіцієнт кореляції		R = 0,774

Джерело: Групування здійснено автором на основі даних форми №50-сг по сільськогосподарських підприємствах України.

Рівняння регресії, що описує дану залежність в Україні, має вигляд:

$$Y = -0,0942x^2 + 6,394x - 64,604,$$

де y – рівень рентабельності сої, %;

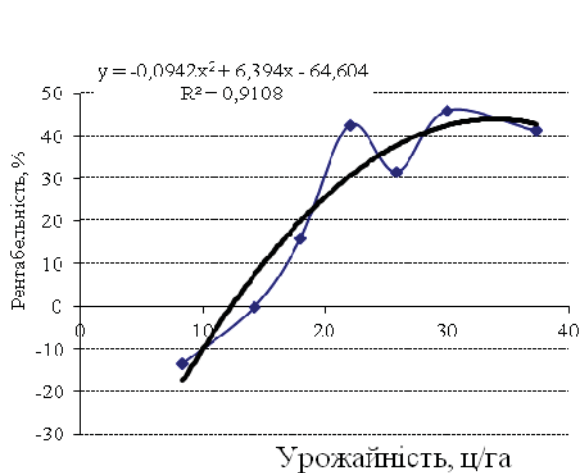
x – урожайність сої, ц/га.

Рівняння даної залежності по Вінницькій області:

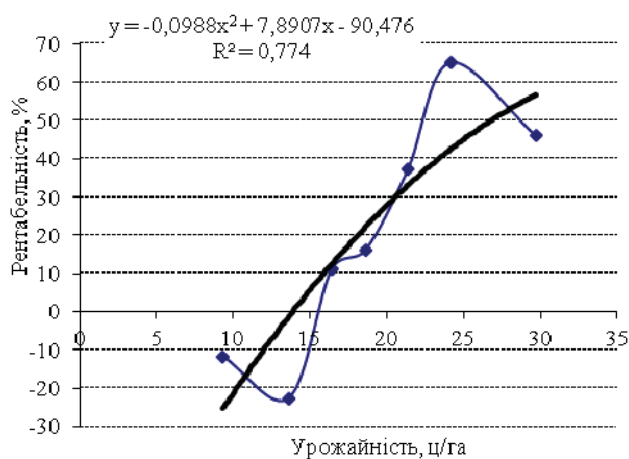
$$Y = -0,0988x^2 + 7,8907x - 90,476.$$

Коефіцієнт кореляції, що характеризує ступінь залежності рентабельності сої від її врожайності, по Україні становить 0,9108, по Вінницькій області – лише 0,774. Така

їхня відмінність доводить про неоднакові врожайності в різних регіонах. Так, на Вінниччині висока урожайність досягається переважно за рахунок внесення значної кількості добрив, що підвищує виробничу собівартість і тим самим знижує рентабельність. Натомість у степових регіонах країни врожайність вища навіть без додаткового внесення добрив, тому загальна залежність рентабельності сої від її врожайності по Україні вища порівняно з залежністю у Вінницькій області (рис. 2).

а)

б)

Рис. 2. Залежність рентабельності сої від урожайності в Україні (а) та Вінницькій області (б)

Джерело: Побудовано автором на основі даних форми №50-сг по сільськогосподарських підприємствах України.

Висновки. Досліджено вплив найважливіших виробничих факторів на ефективність виробництва та реалізації сої в умовах регіону порівняно із загальнодержавним рівнем, що дало змогу зробити відповідні висновки:

Порівняльні фінансові показники ефективності виробництва та реалізації сої за 2007–2011 роки показують у цілому прибутковість галузі. Значна строкатість показника рентабельності в розрізі років доводить скоріше про недосконалість функціонування господарюючих структур та їхню економічну нестійкість.

У результаті групування встановлено, що рентабельність сої дуже залежна від виробничої собівартості. Адже зі зниженням останньої спостерігається майже лінійне зростання показника рентабельності культури. Така залежність спостерігається як у цілому по Україні, так і по Вінницькій області. Також встановлено, що беззбитковість галузі досягається при врожайності понад 13 ц з 1 га, нижче цього показника соєвиробництво збиткове. Аналіз залежності економічної ефективності виробництва від факторів впливу на неї (урожайності, собівартості) виявив тісні зв'язки між досліджуваними факторами.

Список використаних джерел

1. *Бабич А.О.* Сучасне виробництво і використання сої / А. О. Бабич– К.: Урожай, 1993. – 432 с.
2. *Бабич А.* Соевий пояс і розміщення виробництва сортів сої в Україні / А. Бабич, А. Бабич-Побережна // Пропозиція. – 2010. – № 4. – С. 52–56.
3. *Беляєв О. В.* Ринок сої та продукції її переробки в Україні / О. В. Беляєв //Зб. наук. праць Луганського держ. аграр. ун-ту; за ред. В.Г. Ткаченко. – Луганськ: Вид-во «Елтон», 2002.-№14(26).- 446 с.
4. *Заболотний О. Г.* Проблеми підвищення ефективності виробництва сої і технології її переробки : моногр. / О. Г. Заболотний. – Вінниця : Книга-Вега, 2006. – 168 с.
5. *Заверюхин В.И.* Производство и использование сои / В.И. Заверюхин, И.Л. Левандовский. –К.: Урожай, 1988. – 112 с.
6. *Формування ринку сої та продуктів в Україні/* М.В. Калінчик, М.М.Ільчук, О.В. Беляєв та ін.–К.: Нічлава, 2007. – 198 с.
7. *Петриченко В.Ф.* Виробництво та використання сої в Україні / В.Ф. Петриченко// Вісн. аграр. науки: Науково-теоретичний журнал Української академії аграрних наук. – 2008.–№3. – С.24–27.
8. *Устік Т.В.* Економічна оцінка сучасного стану ринку сої / Т. В. Устік // Розвиток наукових досліджень 2008: матеріали четвертої міжнар. наук.–практ. конф. – Полтава: Вид-во “ІнтерГрафіка”, 2008. – т.15. – С.104–107.
9. *Устік Т.В.* Шляхи вдосконалення економічного розвитку підприємств–виробників сої в умовах ринку [наукове видання] / Т.В. Устік. – Суми: ВВП «Мрія», 2009 – 48 с.
10. *Фролов В.* Соя: плюсы и минусы / В. Фролов, Н. Сарбатова, О. Сычѐва // Животноводство России. – 2007. – № 11. – С. 54–55.
11. *Berglund D.R.* Soybean production. NDSU / Berglund D.R., Helms T.C. // Extension service, march 1992. – 8 p.

Стаття надійшла до редакції 13.12.2012 р.

УДК 339.187.002.6:334.012.64:338.432

*Ю.П. МАКАРЕНКО, кандидат економічних наук,
доцент, докторант Національного наукового центру
«Інститут аграрної економіки»*

Вирішення проблеми реалізації виробленої продукції малими формами аграрного господарювання

Постановка проблеми. Однією з головних проблем малих агробізнесових господарств є вигідна реалізація виробленої продукції. В радянські часи, коли сектор малих агрогосподарств був більш-менш однорідним і переважно натуральним, – це питання вирішувалося відносно простіше. В приміських господарствах населення був відпрацьований процес реалізації надлишків сільськогосподарської продукції на місцевих ринках. Сільські домогосподарства реалізували продукцію в основному на колгоспному ринку і потребкооперації. Розширення майже в шість разів земельних площ у господарствах населення, занепад потребкооперації, збільшення частки товарної продукції в господарствах населення для більшості з них зумовили ускладнення проблеми реалізації продукції взагалі та за еквівалентними цінами зокрема. Особливо це стосується тих бізнесових господарств населення, які віддалені від ринків збуту, але посідають чільне місце в аграрній господарській структурі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ті чи інші аспекти реалізації виробленої продукції та розв'язання проблеми формування виробничої інфраструктури в сільському господарстві розглядалися багатьма науковцями. Слід звернути увагу на публікації В.Г. Андрійчука [1], О.Д. Балан [2], М.Я. Демяненко [3], Г.В. Довбиш [4], В.К. Збарського [5], М.В. Зубця [6], Л.В. Молдован [8], О.О. Мороз [9],

С.М. Онисько [10], П.Т. Саблука [7], В.М. Семцова [9], Є. Серової [11], С.Р. Теслюк [12], Б.А. Чернякова [13], Т.О. Шматковської [10] і інших.

У дослідженнях наводяться напрями реалізації продукції в перехідній економіці і дотепер через т. зв. «посередників»; спеціалізовані та обслуговуючі кооперативи великих і малих господарств, а також особистих селянських господарств; формування інтеграційних зв'язків підприємств та господарств населення. Формуються різні думки щодо розвитку перспектив аграрної господарської структури.

Мета статті – оцінити вигідність каналів реалізації виробленої продукції агробізнесовими господарствами населення, розкрити сутність і особливості інтеграції на кооперативних засадах із агробізнесовими малими господарствами, обґрунтувати перспективи аграрної господарської структури в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Нині важливим каналом реалізації виробленої товарної продукції агробізнесовими малими господарствами, в тому числі й присадибними, є «посередники», а точніше «перекупники». Більшість із них офіційно зареєстровані як суб'єкти «малого підприємництва». Як можна оцінити такий канал реалізації? До речі, вони купують продукцію не тільки в господарствах населення, але й у фермерських господарств та інших сільськогосподарських підприємствах, особливо зерно (зернотрейдери). Однозначна відповідь тут, напевне, неможлива. Оскільки

© Ю.П. Макаренко, 2013

йдеться про добровільну ринкову угоду, то товаровиробник сам обирає кращий варіант із кількох можливих, якщо вони є. Один із них – реалізація продукції на місці її виробництва будь-якому покупцеві за умови, що це є вигіднішим, ніж самостійний продаж на ринку, можливої її часткової переробки тощо. Інакше кажучи, на ринку ціна вища, ніж дає перекупник. Але треба врахувати витрати, що пов'язані з рухом продукції до ринку (додаткові витрати на транспортування, збереження і реалізацію). Слід зважити й на ризик реалізації, час, потрібний для цього. Адже господар-виробник відволікається від основної своєї роботи.

Взагалі проблема реалізації в основному зводиться до проблеми еквівалентного обміну, одержання прибутку. Якщо це забезпечується виробнику, то для нього немає значення кому він реалізує вироблену продукцію. З погляду відомих переваг суспільного поділу праці, за умов еквівалентного обміну, кращим варіантом є той, коли господар аграрного профілю спеціалізується в основному на виробничих функціях. Посередницька діяльність має зосередитися в інших структурах, які обслуговують багато аграрних господарств, мають більші можливості дешевше транспортувати, доробляти, переробляти, зберігати й реалізувати продукцію, вироблену аграріями.

На жаль, вітчизняні перекупники, зернотрейдери і молокопереробні підприємства як більш великі й організовані структури мають можливість та, як правило, її використовують, диктувати агровиробникам ціни, одержувати за рахунок цього значні прибутки. А тому «на переконання учених-аграріїв у ситуації, що склалася, могло б стати розв'язання проблем внутрішнього аграрного ринку. Нині внутрішній ринок здебільшого контролюється посередницькими структурами, основною метою яких є якомога менше заплатити за вирощену продукцію сільгоспвиробнику при купівлі та якнайдорожче продати споживачеві» [6, с. 50].

Отже, проблема не в торгових перекупниках, не в зростанні кількості посередницьких угод, а в тому, щоб для суб'єкта підприємницької діяльності було б економічно

вигідніше залучити посередника, ніж виконувати ці функції самому. Але за умови, що посередник закуповує сільськогосподарську продукцію за цінами: «суспільні витрати + середня норма прибутку на авансований капітал». За законами ринкової економіки цього можна досягти, якщо між посередниками буде конкуренція щодо виробників сільськогосподарської продукції. В іншому разі ніякі закликання до встановлення справедливих закупівельних цін із боку селян, установ державної влади не спрацюють. До речі, тут проблематичним є застосування антимонопольного законодавства, оскільки йдеться про велику кількість перекупників.

Але хто і як може скласти перекупникам конкуренцію в закупівлях продукції в малих агропідприємствах? Тут можливі варіанти. По-перше, самі малі господарства можуть об'єднуватися в різні кооперативи та в збутові зокрема, а також інтегруватися з підприємствами третьої сфери АПК. По-друге, держава також може створювати різні структури типу споживчих кооперативів державних або з участю держави. В обох випадках головний принцип – довіра до партнерів. У зв'язку з цим М.В. Зубець зазначає: «Варто нагадати, що кооперативні об'єднання є реальним шляхом функціонування дрібних і середніх господарюючих структур, після вступу України до СОТ становище яких значно ускладниться, а їх частка в аграрному виробництві, за даними статистики, досягає 70-80 відсотків.

Як відомо, кооперація широко розвинена у світі та за її допомогою вирішуються питання не лише збуту, а й забезпечення виробництва продукції, розв'язання технічних і технологічних проблем» [6, с. 51].

Цілком очевидно, що потребує вирішення питання створення відповідних ринкових, зокрема маркетингових структур і розрахунки відповідних каналів дистрибуції сільськогосподарської продукції на місцевому рівні із залученням органів місцевого самоврядування. Нині в Україні створено 250 маркетингово-закупівельних кооперативів, проводиться робота щодо створення спеціалізованих кооперативів по закупках молока [5, с. 52].

Особливого значення набуває створення останніх. Адже молокопереробним підприємствам сировина надходить із двох джерел – 30 % від сільськогосподарських підприємств, 70 % від індивідуальних власників. Розбіжностей щодо якості, закупівельної ціни за молоко між сільськогосподарськими і молокопереробними підприємствами немає. В аграрних підприємствах механізовано доїння, охолодження молока, механічне очищення його. Така сировина надходить переробним підприємствам вищим та першим гатунками і відповідно оплачується з дотаціями, що загалом задовольняє сільгоспвиробника [12].

Одним із шляхів розв'язання проблеми, на погляд деяких науковців, є організація кооперативів індивідуальних здавачів молока, які б економічно зацікавлювали селян. Об'єднавшись у кооперативи, здавачі молока зможуть створювати свої пункти його заготівлі, обладнати їх ємностями з охолодженням, організувати механічне доїння корів, навчити власників худоби правилам санітарії, забезпечити їх необхідним інвентарем. Прикладом є Польща, яка за фінансової підтримки держави за три роки від дрібнотоварного виробництва перейшла до його концентрації та спеціалізації.

Сільськогосподарський обслуговуючий кооператив – неприбутковий тип підприємництва, який належить сільськогосподарським товаровиробникам і управляється ними на демократичних засадах, забезпечує своїх членів послугами, які необхідні їм для власних господарств, не ставить за мету одержання прибутку для себе, а прагне збільшити прибуток господарств своїх членів. Закон України «Про сільськогосподарську кооперацію» передбачає, що членами обслуговуючих кооперативів можуть бути сільськогосподарські товаровиробники – фізичні та юридичні особи будь-якої форми власності й економічної діяльності [12].

Об'єднання особистих селянських господарств у молочарські кооперативи дає можливість на засадах співпраці, взаємодопомоги, організації ефективного збуту виробленої молочної продукції, ефективного постачання необхідних засобів виробництва збільшувати виробництво молока, за рахунок чого розширювати своє господарство, сприяти трансформуванню подвірних господарств у потужніші

й ефективніші, тобто фермерські господарства, що забезпечить розв'язання ряду соціальних проблем на селі. Отже, через молочарські кооперативи можна розвивати фермерські господарства, які виникають на базі особистих селянських господарств.

Створення молочарських кооперативів – це вихід із кризової ситуації, проте часто вони є маленьким острівцем місцевої ініціативи. Обслуговуючим кооперативам економічно складно конкурувати зі схемами збуту продукції через заїжджих оптовиків, тому вони не можуть активно розвиватися. Необхідно створити такі умови, щоб кооперація була вигідна сільгоспвиробникам, а створені ними постачальницько-збутові кооперативи й інші підприємницькі структури, що ведуть свій бізнес відкрито зі сплатою всіх податків, стали конкурентоспроможними на сільськогосподарському ринку. Розв'язання цієї проблеми неможливе без чіткого розуміння суті, місії та принципів кооперативних організацій як складової сучасної аграрної політики уряду, створення відповідної законодавчої бази і здійснення необхідних організаційних заходів [12].

Проблема пошуку шляхів підвищення продуктивності та ефективності особистих селянських господарств (зокрема тих, які приєднали до своїх земельних ділянок належні їм земельні частки і вирішили господарювати самостійно) є надзвичайно актуальною, особливо для малоземельних регіонів на заході України, де частка господарств населення у загальному обсягу валової сільськогосподарської продукції відповідних областей перевищує 3/4. При цьому слід ще раз підкреслити, що створення особистими селянськими господарствами (самостійно або разом з іншими формами господарювання) спеціалізованих або багатопрофільних сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів є одним із найважливіших шляхів підвищення продуктивності та ефективності таких господарств. Проте теоретично і практично не виключено, що з часом – із посиленням конкуренції на ринках збуту виробленої ними сільськогосподарської продукції, з чітким проявом необхідності підвищувати її якість до загальносвітових стандартів та знижувати витрати на її виробництво – прийде до них усвідомлення доцільності кооперування у

сфері виробництва окремих видів сільськогосподарської продукції (наприклад, молока) [10].

Другий напрям ґрунтується на приватній формі власності. Цей напрям передбачає формування обслуговуючих кооперативів, у яких кожен член залишається самостійною юридичною особою. Це можуть бути виробничі кооперативи, асоціації особистих селянських господарств і їхніх кооперативів. Цей варіант кооперування товаровиробників може здійснюватися за допомогою об'єднання заощаджень та матеріально-грошових ресурсів, одержаних при виході із сільськогосподарського підприємства. При цьому формуються кооперативи, які називають автономними. Особливу роль у кооперативній системі відіграватимуть особисті селянські господарства. Власне кажучи частина великих сільськогосподарських підприємств перетворюється в сервісні підприємства й кооперативи, що надають різні послуги особистим селянським господарствам і фермерам.

Третій напрям – це так звана міжгосподарська кооперація, тобто кооперація великих підприємств, фермерських господарств і кооперативів, а також автономних кооперативів особистих селянських господарств [4, с. 12].

Актуальним для малих форм агробізнесу є питання створення ними кооперативів із використання сільськогосподарської техніки. При цьому краще із середніми та великими фермерськими господарствами. Кооперативи зі спільного машиновикористання одержали широкий розвиток у країнах Західної Європи. Так, у Німеччині вони обслуговують майже половину фермерських господарств.

Важливим і доцільним напрямом розвитку особистих селянських господарств є їхня кооперація із сільськогосподарськими підприємствами. Йдеться про окремі види продукції (наприклад, відгодівля молодняку великої рогатої худоби та свиней) або виробництв сировини для подальшої переробки й реалізації великими агроструктурами. Інакше кажучи, сучасні тенденції розвитку сільського господарства доводять доцільність інтеграційних зв'язків особистих селянських господарств із сільськогосподарськими підприємствами шляхом створення підрозділів з обслуговування господарств населення.

У зв'язку з цим варто звернути увагу на досвід зарубіжних країн, зокрема США. Крім широкомасштабного розвитку кооперації тут одержали розвиток інтеграційні процеси в напрямі створення агропромислових структур. У зв'язку з цим чимало політиків і науковців США у 90-ті роки ХХ ст. прогнозували, що кількість ферм до 2010 року скоротиться до 1,1 млн од. Але за переписом 2010 року кількість ферм США становила 2,19 млн од., а в 1997 році – 2,21 млн, тобто зменшилася лише на 23 тис. (на 1 %). Більше того, кількість невеликих ферм (обсяги реалізованої продукції сільського господарства до 250 тис. дол. на рік) скоротилася з 1969 тис. од. у 2002 році до 1940 тис. од. у 2010-му (тільки на 29 тис. од.).

Усе це дає підстави стверджувати, що і в умовах посилення концентрації та інтеграції в сільському господарстві сімейне фермерство в США в основному зберігається. Певною мірою це пояснюється «позаринковими» чинниками, а саме: значна допомога держави фермерам, яка зберігає цей сектор, зважаючи на соціальний аспект проблеми (збереження зайнятості, ландшафту, фермерський фундаменталізм тощо). Крім того, для більшості власників невеликих ферм вони не є ні основним джерелом доходів, ні головним місцем зайнятості. Так, у 2010 році оператори ферм з продажем сільгосппродукції менше 10 тис. дол. за рік, як правило, працювали поза фермою. Кількість їх становила близько 1 тис. од. (56 від загальної кількості ферм), обсяги продажу – 2546 дол. за рік. У складі таких ферм найбільша кількість (500 тис.) міні-ферм із обсягом продаж менше 1000 дол., або 193 дол. продаж на одну ферму.

Важливим фактором відносної стабілізації сімейного фермерства є відповідна законодавча база в США. Так, американський уряд на початку 70-х років формально заборонив несільськогосподарським фірмам, що мають капітал більше 3 млн дол., або контролюючим підприємствам із доходом понад 1 млн дол., брати безпосередню участь у сільськогосподарському виробництві. Вони можуть вкладати засоби у сільськогосподарську діяльність лише на основі партнерства

з фермерськими господарствами. Водночас був проголошений курс на стимулювання розвитку сільської кооперації. У ці ж роки завдяки пільговому оподаткуванню багато несільськогосподарських компаній почали інвестувати сільське господарство. Як результат, особливо у західних штатах, з'явилися великі корпорації з відгодівлі худоби, виробництва бавовни, вирощування цукрових буряків, овочів і розведення птиці. Антрепренерськими підприємствами є також великі каліфорнійські плантації. Через аграрний фундаменталізм та певну фетишизацію сімейної ферми несімейні корпорації розглядаються у США як небажане явище. У восьми штатах їх реєстрація заборонена. Цим значною мірою пояснюється той факт, що в 2007 році частка несімейних корпорацій у земельній площі становила 1,9%, у загальній кількості агроструктур – 0,5 і в товарній продукції – 6,0% (у 2002 р. – відповідно 0,99; 0,33; 6,2%) [8; 11].

У США вертикальна інтеграція відбувається переважно на добровільних кооперативних засадах. Так, комплекси, в яких концентрується виробництво молока (тобто дійні корови високої продуктивності), кооперуються з малими й середніми фермами, власники яких живуть і працюють у цій зоні. Перші мають потребу в ритмічному постачанні кормів, ремонтному молодняку, ранньому збуті бичків, вивезенні значних обсягів гною. Такі послуги виконують малі ферми. Таким чином у зоні функціонування великотоварних ферм створюється велика за розмірами господарська система, в якій задіяні ферми будь-якого розміру. Інакше кажучи, великотоварні ферми стають центрами, що стимулюють високопродуктивну діяльність малих і середніх ферм [13]. І це нова тенденція розвитку аграрного сектору поряд з масовою кооперацією фермерських господарств, що нараховує понад два століття.

З огляду на викладене вище можна стверджувати, що вертикальна агропромислова інтеграція в США не є альтернативою поглиблення суспільного поділу праці, тобто інтеграція і спеціалізація доповнюють одна одну. Учасники інтеграції–аграрні виробни-

ки не втрачають економічної самостійності, не поглинаються третьою сферою АПК. У цьому випадку зберігаються відомі переваги фермерських господарств та водночас вони мають можливість використовувати ефект переваг великого господарства і кооперації. Саме тому: «напевне дедалі більшого значення набуватиме інтеграція в агропромисловому виробництві, яка досить швидко розвивається в цукробуряковій, молочній та інших галузях виробництва. Саме інтеграція – це той шлях, на якому переробна промисловість і торгівля діляться своїми прибутками із селянином» [6, с. 51].

Національним вертикально-інтегрованим структурам, принаймні великомасштабним, притаманні наступні особливості:

1. За своєю глибинною сутністю вони є не тільки корпоративними і великомасштабними за обсягами сільськогосподарського та промислового виробництва, але й представляють фінансово-промислові інтегровані структури. Взаємозв'язок окремих їх складових здійснюється на «системі участі», створенні «товариств – дочірніх підприємств». Тобто вітчизняні великотоварні агропромислові формування аналогічні тим, які в промисловості виникли і одержали розвиток уже з кінця ХІХ ст. Фінансовий капітал, як відомо, персоніфікують фінансові олігархи. В Україні у сільське господарство інвестували капітали потужні промислові олігархи, чимало з яких, до речі, є й політиками, що дає їм можливість лобювати свої інтереси. Усе це в сукупності «...є ідеальним для проведення як відносно законних (оптимізація та мінімізація податків, спекуляція), так і незаконних (ухилення від сплати податків) операцій» [9, с. 97].

2. Певні особливості притаманні структурній будові більшості аграрно-промислових формувань, передусім агрохолдингам та їхнім взаємозв'язкам з іншими сільськогосподарськими підприємствами. Як вже зазначалося, в США вертикальна інтеграція у більшості випадків побудована на кооперативних зв'язках, контрактах її суб'єктів, за яких зберігається економіко-правова самостійність агроформувань. Інтегратор, як правило, має зв'язки (переважно через контракти)

з багатьма фермерськими господарствами. Вітчизняні холдинги охоплюють структурні одиниці, що повністю контролюються холдингом. Прикладом може бути юридична структура підприємства MCB Agricole Holding AG, яке зареєстроване в Швейцарії й не має українського походження. Дана корпорація є вертикально інтегрованим холдингом, усі активи зосереджені в MCB Agricole Holding AG і воно повністю контролює діяльність понад 30 підприємств сільськогосподарського виробництва, борошномельної та хлібопекарської промисловості товариств і дочірніх підприємств, які здійснюють виробничу й господарську діяльність в Україні. Компанія ЗАТ «Укрзернопром» проводить свою діяльність у дванадцяти регіонах України, об'єднуючи двадцять сільськогосподарських підприємств і дві машинно-технологічні станції, що дає змогу обробляти землю меншою кількістю техніки у зв'язку з різними термінами посівних та збиральних компаній, а найголовніше – диверсифікувати кліматичні, погодні, політичні й соціальні ризики.

Компанія займається широким спектром діяльності в агробізнесі, але стратегічною метою є стати одним із лідерів рослинницької галузі в Україні та одним із провідних світових аграрних виробників із погляду економіки, екології й соціальної відповідальності. Відповідно до цієї мети однією із структурних одиниць компанії є ТОВ «Укрзернопром Агро». Координація роботи компанії зосереджена в трьох блоках, які підпорядковуються Генеральному директору компанії: фінансовий, виробничий та адміністративний. Станом на липень 2008 року загальна площа сільськогосподарських земель, що знаходяться у довгостроковій оренді в компанії, становить понад 82 тис. га [2].

Отже, аграрна й промислова складові у зарубіжних агропромислових підприємствах у більшості випадків інтегровані між собою на засадах довготривалих контрактів. Саме це дає змогу використати основну перевагу сімейних фермерських господарств – високу мотивацію до праці, та якщо не розв'язати, то пом'якшити проблему низького рівня концентрації виробництва (тобто, викорис-

тати певною мірою ефект масштабу виробництва).

В Україні, як правило, вибудовується вертикально інтегрований холдинг, який функціонує уособлено від власне сільськогосподарських підприємств. А його підрозділи функціонують на засадах єдиної власності.

3. У країнах із розвинутою ринковою економікою агропромислові структури є дійсно вертикально інтегровані, тобто не ті інтегратори, що мають капітали взагалі, а ті, які передусім пов'язані з переробкою сільськогосподарської продукції та її реалізацією. В Україні інтеграційними процесами охоплені й промислові підприємства, не пов'язані із сільськогосподарським виробництвом (металургійні комбінати, шахти), які організують аграрні цехи, в які входять сільськогосподарські підприємства з орендованими сільськогосподарськими угіддями та фермами, переробні підприємства. В США аграрна політика держави певною мірою гальмує агроінтеграційні процеси, використовуючи для цього нормативно-правові акти. В Україні такі обмеження відсутні. У вітчизняній практиці ніяких обмежень для входження в сільське господарство торгового, фінансового й іншого несільськогосподарського капіталу, як це має місце в інших країнах, немає [2; 3; 7; 8].

4. В Україні агропромислові структури функціонують виключно на орендованих землях (паях). Землекористування таких компаній становить від 10–15 до 400 тис. га і більше. Прикладом таких аграрно-промислових формувань, причому не з числа найбільших, може бути ТОВ «Астарт Київ». До складу цієї компанії входить сім цукрозаводів, вона вирощує цукрові буряки, зернові, соняшник, утримує велику рогату худобу, виробляє комбікорми, консервовані овочі та фрукти. Намагання великого капіталу з інших сфер економіки розширити своє поле діяльності в агробізнесі засвідчує, ймовірно більше всього, що нині вже домінуючим мотивом вливання капіталу стає не просто намагання забезпечити себе сировиною (переробний бізнес), одержати преференції, набувши статусу сільськогосподарського товаровиробника, зменшити транзакційні

витрати і т.д., а стати власником нині орендованих земель після зняття мораторію на продаж сільськогосподарських ділянок [1].

Слід зазначити, що вертикальна інтеграція є характерною тенденцією розвитку світового сільського господарства. Сформовані на її засадах великі аграрно-промислові формування, як правило, функціонують і розвиваються на інтенсивно-інноваційних засадах, забезпечують високу продуктивність, економічну ефективність та стабільність господарської діяльності. Проте вітчизняна і світова практика переконує, що розвиток аграрно-промислових формувань не сприяє розв'язанню соціальних проблем села. Законмірно виникає запитання: чи доцільно зупинити або гальмувати через різні економічні й адміністративні важелі процес вертикальної інтеграції? Зрозуміло, не йдеться про заборону або ліквідацію вже функціонуючих аграрно-промислових формувань. Відносно їхнього розвитку та виникнення нових аграрно-промислових формувань, то вихід може бути один: вертикальна інтеграція має створюватися й розвиватися передусім на засадах кооперативних зв'язків і довготермінових контрактах між агроструктурами та підприємствами першої і третьої сфер АПК, встановлення між ними взаємовигідних еквівалентних зв'язків.

Слід звернути увагу й на той факт, що характерними ознаками для великих аграрно-промислових формувань є спеціалізація переважно на виробництві зернових, соняшнику, ріпаку, цукрових буряків. Вони використовують у значних обсягах хімічні засоби, генетично модифіковані сорти сільськогосподарських культур, а в тваринництві – біодобавки. Виходячи з цих обставин, малому та середньому агробізнесу доцільно було б зосередитися на виробництві трудомістких, але важливих для здоров'я людей видів продукції, максимально використовувати органічні добрива, виробляти екологічно чисту продукцію. Йдеться про розвиток дрібних, малих і середніх агрогосподарств. Інакше кажучи, для них головне завдання – знайти свою «нішу» в сільському господарстві, в якій чинник приватної власності й дотепер вагомий, а розміри не мають вирі-

шального значення. Це, передусім, трудомісткі види виробництва (продукти малого тваринництва – баранина, козяче молоко, мед), плоди і ягоди, овочі, м'ясо свиней та всі види екологічно чистої продукції.

Висновки. Отже, Україна щодо перспектив господарської структури має зважити на дві, на перший погляд суперечливі, проблеми. З одного боку, не переоцінювати місце й роль малого та середнього агробізнесу в сучасному, особливо у майбутньому розвитку сільського господарства й недооцінювати при цьому розвиток великотоварних агроформувань усіх типів. Саме вони вже нині в країнах Заходу є основою забезпечення на належному рівні продовольчої безпеки. Формування та розвиток сектору великотоварних аграрно-промислових формувань приводить до надконцентрації в сільському господарстві, забезпечує його ефективний і стабільний розвиток. З іншого боку, даний сектор не завжди сприяє підвищенню добробуту селян, збереженню сільської місцевості, соціально-побутової інфраструктури.

Принаймні це веде до порушення важливого балансу – оптимального співвідношення малого, середнього та великого агробізнесу, мінімізації найманих працівників, збільшенню безробіття на селі тощо. За певного критичного рівня усе це призведе до зростання соціальної напруги в селах і навіть у суспільстві. Неприродним та нетиповим для країн Заходу є проникнення в сільське господарство промислових гігантів, які не пов'язані з ним вертикальною інтеграцією (наприклад, металургійних підприємств).

Саме тому в соціальному аспекті важливо зберегти сімейно-трудоі господарства. Прикладом такої аграрної політики може слугувати США.

Збереження й розвиток малих агробізнесових господарств пов'язані з розв'язанням багатьох проблем. Водночас світовий і вітчизняний досвід дає підстави стверджувати, що дрібним та малим агробізнесовим господарствам поодиноці рентабельно функціонувати практично неможливо. Наголосимо, що йдеться не про споживчі господарства населення, а переважно товарні. Ефективно господарювати вони можуть лише об'єднавши

зусилля на кооперативних й інтеграційних засадах як між собою, так і з великотоварними агроформуваннями та підприємствами третьої сфери АПК. Йдеться, передусім, про

створення постачальницьких кооперативів, спільного використання техніки, кредитно-маркетингових кооперативів, із реалізації продукції тощо.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2009. – № 2. – С. 3–9.
2. Балан О.Д. Особливості розвитку ринкових структур в умовах оренди сільськогосподарських земель / О.Д. Балан // Економіка АПК. – 2010. – № 2. – С. 112–116.
3. Дем'яненко М.Я. Державна підтримка як фактор забезпечення конкурентоспроможного аграрного виробництва / М.Я. Дем'яненко, Ф.В. Іванина // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 3 - 9.
4. Довбиш Г.В. Розвиток особистих селянських господарств при становленні ринкових відносин: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. економ. наук: спец. 08.07.02 «економіка сільського господарства і АПК» / Г.В. Довбиш. – Дніпропетровськ, 2004. – 20 с.
5. Збарський В.К. Особисті селянські господарства в становленні малих форм господарювання / В.К. Збарський // Економіка АПК. – 2004. – № 1. – С. 48-53.
6. Зубець М.В. розвивати внутрішній аграрний ринок / М.В. Зубець // Економіка АПК. – 2007. – № 1. – С. 50-51.
7. Мельник Ю. Ф. Агропромислове виробництво України: уроки 2008 року і шляхи забезпечення інноваційного розвитку / Ю.Ф. Мельник, П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 3-15.
8. Молдован Л.В. Форми господарювання в аграрному секторі України в умовах глобалізації / Л.В. Молдован // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 13-17.
9. Мороз О.О. Діяльність інтегрованих сільськогосподарських підприємств / О.О. Мороз, В.М. Семцов // Економіка АПК. – 2009. – № 6. – С. 96-103.
10. Онисько С.М. Соціально-економічні умови функціонування особистих селянських господарств / С.М. Онисько, Т.О. Шматковська // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 104-109.
11. Серова Е. Особенности экономического поведения коллективного предприятия / Е. Серова // Вопросы экономики. – 1998. – № 11. – С. 113-126.
12. Теслюк С.Р. Аналіз діяльності особистих селянських господарств у виробництві і реалізації молока / С.Р. Теслюк // Економіка АПК. – 2006. – № 11. – С. 142.
13. Черняков В.А. Роль и место крупнейших сельскохозяйственных предприятий в аграрном секторе США / В.А. Черняков // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 2001. – № 5. – С. 9-12.

Стаття надійшла до редакції 15.02.2013 р.

* * *

Новини АПК

Аграрії планують засіяти ярими зерновими культурами 8,1 млн га

Нині вітчизняні аграрії завершують підготовку до проведення весняно-польових робіт. Так, за даними регіонів, українські сільгоспвиробники підготували до посівних кондицій 726,2 тис. т насіння ярих культур, що становить 98% потреби. Крім того, підготовлено понад 95% ґрунтообробної техніки та 62% необхідних пально-мастильних матеріалів. Сформовано 90% запасів необхідних мінеральних добрив. Про це повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

За попередніми розрахунками, цього року буде засіяно ярими зерновими культурами 8,1 млн га, у тому числі ранніми зерновими – 3,0 млн га. Зернові культури у структурі посівів становитимуть 16,2 млн га, що на 670 тис. га більше порівняно з 2012 роком. Уся посівна площа під урожай 2013 року очікується на рівні 27,6 млн га.

Щодо прогнозованої структури площ, то Міністр поінформував, що зернові культури становитимуть 58,7%, технічні культури – 27,5%, картопля та овочі – 27,5%, кормові культури – 8,5%. За його словами, залежно від умов перезимівлі структура зернового клину буде коригуватися за рахунок кукурудзи та пізніх круп'яних культур.

Керівник відомства також наголосив, що важливим питанням є наявність коштів у аграріїв для проведення весняно-польових робіт, яка наразі залишається на рівні минулого року. Залученню коштів сприяє робота Аграрного фонду, який вже уклав форвардні контракти на закупівлю 775 тис. т зерна врожаю 2013 року та здійснив 50% його оплати. Формування державного інтервенційного фонду є одним із пріоритетних напрямів діяльності Мінагрополітики України та Аграрного фонду, тому Урядом країни доручено продовжувати практику укладання форвардних контрактів на закупівлю зерна врожаю 2013 року.

Джерело: прес-служба Мінагрополітики України

*І.В. ХЛІВНА, кандидат економічних наук, доцент
Уманська філія ПВНЗ «Європейський університет»*

Природно-ресурсний потенціал сільських територій: проблеми збереження довкілля

Постановка проблеми. Основною з особливостей функціонування сучасних сільськогосподарських формувань є недосконалість їх ресурсного потенціалу, що зумовлена складним фінансовим становищем підприємств і втратами ресурсів під час здійснення аграрної реформи. Важливою проблемою на сучасному етапі розвитку економіки в Україні є правильний пошук напрямів щодо ефективного використання наявних виробничих ресурсів сільського господарства, а також формування ресурсного потенціалу, який необхідний для виробництва певної кількості сільськогосподарської продукції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ресурсного забезпечення сільськогосподарських підприємств присвятили свої праці багато вітчизняних та зарубіжних учених, а саме: В. С. Дієсперов [3], С. М. Кваша [4], А.В. Ключник [5], В.Я. Месель-Веселяк [6], П.Т. Саблук [7], Л.В. Транченко [8]. Питання ресурсного забезпечення процесу відтворення на макрорівні досліджували вітчизняні вчені й зарубіжні – С.І. Дем'яненко [2], М.М. Федоров [7], К.І. Якуба [9], Xie J. [10], Griffin R. W. [11].

У ході дослідження вченими не було приділено достатньої уваги проблемам, пов'язаними із взаємозв'язком та взаємозалежністю природно-ресурсного потенціалу сільських територій і ресурсного забезпечення аграрного виробництва, що є підставою для подальших досліджень.

Мета статті – дослідження та визначення основних проблем природно-ресурсного потенціалу сільських територій і обґрунтування пріоритетів розвитку аграрного виробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Для сільських територій Херсонської області характерний значний природно-ресурсний потенціал (ПРП). Так, за потенціалом земельних ресурсів вони займають 4 місце в Україні, рекреаційних – 6-те, фауністичних – 12-те. У структурі ПРП вкрай недостатньо водних і лісових ресурсів, по всіх його компонентах спостерігається значне середньодушкове забезпечення.

Земля – найважливіший економічний ресурс сільських територій, її охорона та раціональне використання належать до пріоритетних завдань суспільства. Структура земельного фонду постійно змінюється. Під дією сукупності різних економічних, екологічних, інших чинників відбуваються зміни як у складі земельного фонду, так і всередині кожної структурної категорії.

За даними Головного управління земельних ресурсів, на початок 2012 року земельний фонд області становив 2846,1 тис. га (або 4,7% площі України). Значну частку земельної площі – 69,3% (1971,1 тис. га) – становлять сільськогосподарські угіддя, у структурі яких 90,2% (1777,6 тис. га) припадає на рілля. Сільськогосподарська освоєність території досягла 81,6%, а ступінь розораності земельної площі – 73,6% [1].

Ґрунтовий покрив області різноманітний. Так, у північній частині переважають чорноземи південні на лесових породах, на пів-

день вони переходять у каштанові ґрунти в комплексі з солонцями, солончаками і солодами, в західній частині лівобережжя р. Дніпро та Дніпровського лиману зосереджені Олешківські піски. Чорноземи пів-

денні займають 50% території області, темно-каштанові й каштанові ґрунти – 35%. Вміст гумусу в основних ґрунтах становить 0,8–3,7% (табл. 1).

1. Склад і структура ґрунтового покриву сільськогосподарських угідь (основні групи ґрунтів) Херсонської області*

Основні групи ґрунтів	Загальна площа		У т.ч. рілля	
	тис. га	%	тис. га	%
Чорноземи південні на лесах та чорноземи звичайні на лесових породах	1006,3	49,9	899,7	54,3
Темно-каштанові та каштанові переважно на лесових породах	702,8	34,8	613,7	37,0
Лучно-чорноземні й лучні на різних породах	28,7	1,4	17,2	1,0
Солонці та солончаки	62,1	3,1	13,2	0,8
Оглеєні ґрунти подів і западин	159,6	7,9	111,0	6,7
Дернові	58,3	2,9	3,2	0,2
Разом	2017,8	100	1658,0	100

* Розраховано автором за даними Держслужби статистики України [1].

За даними фахівців, різноманітність ґрунтово-екологічних умов Херсонщини, значний агроґрунтовий потенціал окремих територій, унікальність екологічних умов для деяких із них, наявність резервів для зростання обсягів виробництва та стабільного попиту на високоякісну херсонську продукцію зумовлюють інвестиційну привабливість, насамперед, аграрного виробництва області [2; 7; 8].

У регіоні висока природна родючість землі. Сільськогосподарські угіддя оцінюються у 68 балів (середня по Україні – 62), рілля – 73 бали (по Україні – 63). Проте важливим чинником підвищення продуктивності ґрунтів залишається їх удобрення. Найбільшою продуктивністю земельних ресурсів відрізняються сільські території Голопристанського, Каховського, Цюрупинського, Скадовського, Бериславського районів (102–151 бал.). Найвища у країні землезабезпеченість сільських жителів (423,3 га/осіб), рівень розораності (до 98,2%), масштаби зрошення (21,6% всіх угідь) історично зумовили розвиток тут високотоварного виробництва. Проте ці переваги використовуються вкрай недостатньо. Ресурсозбереження й охорона ресурсів знаходяться на низькому рівні. Як наслідок, різко зменшилася родючість ґрунтів, 18,6% орних земель еродовані, щорічно підтоплюється 18,0–31,5% території, лісовкрита площа є найменшою в Україні – 4,6% [1].

На кінець 2011 року в області виробництво сільськогосподарської продукції здійс-

нювали 2721 підприємство, площа сільськогосподарських угідь яких – 933,1 тис. га. Із загальної кількості підприємств 580 становлять господарські товариства, кооперативи, приватні, державні та інші підприємства (крім фермерських господарств). Під урожай 2011 року сільськогосподарськими підприємствами області (табл. 2) було внесено 282,2 тис. ц мінеральних добрив (у перерахунку на 100 % поживних речовин), що на 12,1% більше, ніж у 2007 році [1].

У структурі використання мінеральних добрив, як і в минулі роки, найбільшу питому вагу мають азотні добрива – 83,4% (у 2007 р. – 77,5%), а фосфатні й калійні – відповідно лише 11,3 % (15,0%) та 5,3 % (7,5%). Такий дисбаланс елементів живлення призводить до виснаження ґрунтів і не сприяє підвищенню врожайності сільськогосподарських культур.

Мінеральні добрива у 2011 році були внесені на 56,1% загальної посівної площі сільськогосподарських культур (438,0 тис. га), що на 72,8 тис. га більше проти 2007 року. На 1 га посівної площі в середньому по області було внесено по 36 кг мінеральних добрив (на 3 кг більше проти 2010 року). Органікою підприємствами удобрено лише 5,4 тис. га посівів сільськогосподарських культур (або 0,7% загальної посівної площі), на які внесено 11,0 тис. т, що на 75,2% менше, ніж у 2007 році. У середньому з розрахунку на 1 га загальної посівної площі було внесено 0,014 т органіки [3].

2. Стан і динаміка внесення мінеральних та органічних добрив у сільськогосподарському виробництві Херсонської області*

Показник	2000 р.	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2011 р.	2011 р. у % до 2007 р.
Загальна посівна площа, тис. га	1013,9	613,1	668,1	760,0	780,2	102,7
Мінеральні добрива						
Усього внесено в поживних речовинах, тис. ц	79,6	140,9	170,0	251,7	282,2	112,1
Удобрена площа під урожай, тис. га	131,3	214,9	296,0	365,2	438,0	119,9
частка удобреної площі, %	13,0	35,1	44,3	48,1	56,1	x
Внесено в ґрунт у поживних речовинах на 1 га площі, кг:						
посівної	8	23	25	33	36	109,1
удобреної	61	66	57	69	64	92,8
Органічні добрива						
Усього внесено, тис. т	277,1	61,6	39,2	44,3	11,0	24,8
Удобрена площа, тис. га	7,7	2,1	3,8	2,4	5,4	225,0
частка удобреної площі, %	0,8	0,3	0,6	0,3	0,7	x
Внесено на 1 га площі, т:						
посівної	0,3	0,1	0,1	0,1	0,0	0,0
удобреної	36,0	29,3	10,2	18,4	0,0	0,0

* Розраховано автором за даними Держслужби статистики України [1].

На якісний стан земельних ресурсів суттєво впливають агротехнічні заходи, які проводяться з метою поліпшення та відновлення ґрунтового покриву, попередження можливих негативних екологічних наслідків порушення стану земель. Так, у 2007 році на площі 1312 га було проведено гіпсування і внесено 4609 т гіпсу й інших гіпсовмісних порід. За даними спостережень територіальних відділень Міністерства охорони здоров'я, у 2008 році із 534 обстежених проб ґрунту на санітарно-хімічні показники та із 753 – на мікробіологічні показники відповідно 5,0% і 2,3% досліджених проб перевищували діючі гігієнічні нормативи.

Актуальними для землекористування сільських територій залишаються проблеми захисту земель від ерозії, забезпечення насадження лісосмуг. Особливо важливим для функціонування сільських територій Херсонщини є водні ресурси, які складаються із поверхневих та підземних вод. За даними територіального відділення Держагентства водних ресурсів України, із природних водних об'єктів протягом 2011 року було забрано 1080 млн³ води, що на 20,4% (на 276 млн м³) менше порівняно з 2007 роком та на 24,0% менше порівняно з 1998 роком (майже 26% – 281 млн м³) води втрачено при транспортуванні [1].

Основними водокористувачами були 757 підприємств, установ і організацій, якими

спожито 678,2 млн м³ води, що на 245,0 млн м³ (на 26,5%) менше порівняно з 2007 роком (на 22,2% – з 1998 р.). Частка Херсонської області у загальному споживанні свіжої води в Україні становить 8,4% (за підсумками 2011р.). Зазначений показник найвищий серед інших областей південного регіону: АР Крим – 7,1%, Одеська область – 3,3, Миколаївська область – 2,1%.

При постійному дефіциті питної води для населення вона використовується на виробничі потреби. Так, у 2011 році на виробничі потреби підприємств припадало 4,4% (29,9 млн м³) усієї використаної води, на побутово-питні потреби – 6,2% (41,8 млн м³) та сільськогосподарське водопостачання – 0,5% (3,2 млн м³). Проте найбільшу кількість води використано на зрошення – 87,6% (594,0 млн м³). Спад обсягів використання води у 2011 році відбувся за рахунок зменшення її витрат на зрошення (на 28,1%, або на 231,6 млн м³), виробничі потреби (на 28,8%, або на 12,1 млн м³), побутово-питні потреби (на 7,5%, або на 3,4 млн м³). Зберігається тенденція до скорочення загального водовідведення, яке у 2011 році становило 99,3 млн м³ (порівняно з 1998 р. цей показник зменшився більше, ніж удвічі).

Розв'язанню проблем збереження сприятливого стану довкілля та раціонального використання природних ресурсів в області приділяється велика увага. Проте рівень

техногенного навантаження на природне середовище залишається досить високим. Так, протягом 2011 року в атмосферу від стаціонарних і рухомих джерел забруднення надійшло 84,0 тис. т шкідливих речовин, що на 8,2% більше, ніж у 2007 році. Із сумарної кількості забруднень 14,2% припало на викиди від стаціонарних джерел та 85,8% – від пересувних. За кількістю викидів Херсонщина посідає 20 місце серед регіонів України. Її частка у сумарних викидах по країні дорівнює 1,2% (у 2007 р. – 1,1%). В інших областях південного регіону зазначені показники за підсумками 2008 року були вищими, зокрема: Одеська – 12 місце (2,7% загальних викидів), АР Крим – 13-тє (2,2%), Миколаївська – 18 місце (1,2%) [8].

Обсяг небезпечних відходів І–ІІІ класів небезпеки, які зберігаються у спеціально відведених місцях чи об'єктах і на території підприємств області, на початок 2012 року становив 10,6 тис. т, тобто близько 0,05% від загальної кількості накопичених відходів по країні та третє місце серед південних областей (АР Крим – 7,3%, Миколаївська область – 2,0, Одеська – 0,01%). У підприємствах регіону протягом 2011 року утворилося 30,3 тис. т відходів І–ІІІ класів небезпеки, що на 1,7 тис. т більше порівняно з 2010 роком. Основна частина утворених відходів (30 тис. т, або 99% від загального обсягу) належить до ІІІ класу небезпеки. Відходи І й ІІ класів небезпеки становили – відповідно 0,7 та 0,3% [4].

Однією з актуальних проблем сучасної економіки є використання різних технологічних відходів, яке дає економічний ефект і уможливорює зберігати природні ресурси. У 2011 році до господарського обороту залучено 58,8 тис. т вторинної сировини, що на 6,0% менше, ніж у 2010 році. Майже половина (46,2%) вторинної сировини й відходів використано на виробництво продукції виробничо-технічного призначення, 2,7% – на виробництво товарів широкого вжитку, 36,0% – на паливні потреби. Станом на 1 січня 2012 року в залишках налічувалося 10,2 тис. т вторинних ресурсів (що на 28,3% більше, ніж на 1 січня 2011 р.), з яких шлаки доменного виробництва стано-

вили 22,6%, склобій – 8,3, зернові відходи – 52,7% [5; 6; 8].

Економічні труднощі, відсутність відповідного технологічного обладнання, прогресивних технологій переробки, а також безгосподарність призвели до знищення деяких видів вторинної сировини. У 2011 році 122,4 тис. т вторинної сировини та відходів виробництва було знищено або вивезено на звалища, з них 64,4 тис. т (52,6%) припадало на знов утворену сировину. В цілому по області порівняно з минулим роком рівень знищення відходів збільшився на 8,2%, а частка вторинної сировини, знищеної або вивезеної на звалище в обсязі знову створеної, зменшилася на 9,1%. Серед регіонів Причорноморської економічної зони Херсонська область посідає третє місце за рівнем знищення й використання відходів вторинної сировини.

Пріоритетним напрямом інвестування у 2011 році були витрати на захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод – 8,9 млн грн, або 43,6% загального обсягу капітальних інвестицій; витрати на очищення зворотних вод – 8,5 млн грн, або 41,7%. Протягом 2010 року на поточні заходи, спрямовані на охорону й раціональне використання природних ресурсів, які здійснювалися підприємствами, організаціями, установами, з усіх джерел фінансування витрачено 49012,9 тис. грн.

Поточні витрати на основні природоохоронні заходи розподілилися наступним чином: 57,9% (28370,5 тис. грн) від сумарного обсягу коштів використано на очищення зворотних вод; 20,5% (10046,8 тис. грн) – на збереження біорізноманіття та середовища існування; 12,5% (6114,6 тис. грн) – на вивіз відходів; 4,2% (2073,9 тис. грн) – на охорону атмосферного повітря; 2,5% (1231,7 тис. грн) – на науково-дослідні роботи природоохоронного спрямування; 2,0% (962,4 тис. грн) – на захист та реабілітацію ґрунту, підземних і поверхневих вод; 0,4% (213,0 тис. грн) – на інші природоохоронні витрати [1]. Основна частина природоохоронних заходів у 2011 році здійснювалась, як правило, підприємствами, організаціями, установами за рахунок власних коштів. Наведені дані показують, що проблема охорони довкілля залишається однією з найактуальніших для

розвитку сільських територій та видів діяльності на них.

Низька платоспроможність сільськогосподарських товаровиробників призвела до призупинення інвестиційного процесу, зниження фондозабезпеченості, технічної й енергетичної оснащеності виробництва. На селі інтенсивними темпами відбувався процес деіндустріалізації виробництва, погіршувалася забезпеченість підприємств запасними частинами, ремонтними і паливно-мастильними матеріалами.

У сільському господарстві країни здійснено фінансову підтримку заходів по боротьбі з хворобами та шкідниками у 2011 році обсягом 44,5 млн грн, що більше на 14,5 млн грн, ніж у 2010 році, або на 48,3%. За програмою селекції збільшено підтримку у галузі тваринництва на 15 млн грн порівняно з 2010 роком. Відносно рослинництва, то протягом трьох років спостерігається негативна тенденція щодо зменшення фінансування. Якщо у 2010 році було надано підтримку галузі рослинництва на суму 104,7 млн грн, то у 2011-му – тільки на 90 млн грн [8; 9].

Ці негативні тенденції впливатимуть на розвиток сільського господарства. Також негативним чинником є відсутність фінансування у 2011 році таких напрямів, як: розвиток сільських територій, освіта й навчання, контроль якості та безпеки продуктів, допомога у випадку стихійного лиха, охорона навколишнього середовища. Поряд із цим слід зазначити, що на рівні фінансування подолання негативних явищ є надання фінансової допомоги на дослідження й розвиток у сфері АПК обсягом 99,6 млн грн у 2011 році. Це менше на 54,9 млн грн, або на 64%, порівняно з 2010 роком.

Загальний обсяг державного фінансування сільськогосподарських підприємств Херсонської області був виконаний на 91 %, тобто державна допомога на підтримку сільського господарства у 2011 році становила 95418,9 тис. грн, з яких було використано 87095,0 тис. грн. Так, на бюджетну тваринницьку дотацію та державну підтримку виробництва продукції рослинництва перераховано 76195,0 тис. грн. З них було використано 73375,2 тис. грн, або 96,3%.

За 2011 рік для подальшого розвитку виробництва продукції тваринництва з Державного бюджету України виділено 10391,6 тис. грн, з яких було використано 9688,3 тис. грн, або 93,2%. При цьому планом передбачалося 14731,7 тис. грн, з них: за продаж переробним підприємствам кондиційного поголів'я худоби та птиці – 2453,5 тис. грн, (виконання становило 100 %); бюджетну дотацію за вирощену та здану на забій і переробку велику рогату худобу – 6425,2 тис. грн (90,2 %); за наявне поголів'я корів м'ясного напрямку продуктивності – 218,2 тис. грн (100%); за племінні бджолосім'ї – 2,4 тис. грн (100%) і за приріст та наявне поголів'я вівцематок і ярк старше одного року – 589 тис. грн (99,3%) [1]. Не було виділено коштів на приріст поголів'я корів молочного напрямку, закупівлі порід племінних нетелей або племінних корів молочного напрямку продуктивності й поголів'я телиць, хоча планом передбачалися ці заходи. Слід сподіватися, що вказане не вплине на продуктивність галузі тваринництва і що в подальшому будуть виділені кошти на підтримку та розвиток галузі тваринництва.

Висновки. Україна належить до країн з дуже великими обсягами й високою інтенсивністю використання природних ресурсів. Цьому сприяє наявність, різноманітність і багатство видів ресурсів, достатня господарська освоєність, доступність територій, сприятливі умови для їх експлуатації та зростаючі потреби людини й промислового виробництва в цих ресурсах. По-перше, за питомими (на 1 особу, на 1 км) масштабами та інтенсивністю використання ресурсів Україна випереджає всі розвинуті країни світу і, безперечно, займає перше місце в Європі. По-друге, великі обсяги виробництва та інтенсивне використання ресурсів визначили спеціалізацію економіки, яка характеризується високими масштабами споживання сировини, палива, матеріалів.

Основне завдання на нинішній час – це питання комплексного й ефективного використання ресурсів у національному господарстві та збереження їх для наступних поколінь. Тут можна визначити основні напрями державної стратегії раціонального природокористування: постійний контроль

за дотриманням надкористувачами проектів розробки і технологічних схем при розробці родовищ корисних копалин; розвиток заповідної справи та збереження біорізноманіття, розширення існуючих і створення нових природно-заповідних об'єктів; державне фінансування діяльності по лімітуванню, розміщенню й знешкодженню відходів; запобіганню забруднення річок, озер, водосховищ, інших гідрологічних об'єктів і під-

тримка їх сприятливого гідрологічного стану; впровадження сучасних технологій ведення лісового господарства та лісоексплуатації, відтворення корінних деревостанів і корінних фауністичних комплексів; запровадження еколого-економічних важелів раціонального використання природних ресурсів і формування екологічних фондів для фінансування природоохоронної діяльності.

Список використаних джерел

1. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]: офіційний web-сайт. – Режим доступу: <http://www.ukrstat.gov.ua>.
2. Дем'яненко С.І. До питання про стратегію розвитку аграрної політики України / С.І. Дем'яненко // Економіка України. – 2004. – № 8. – С. 72–79.
3. Дієсперов В.С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: моногр. / В.С. Дієсперов. – К.: ННЦ «Ін-т аграр. економіки», 2008. – 340 с.
4. Кваша С.М. Напрями удосконалення механізмів формування ринкової рівноваги на ринках сільськогосподарської продукції / С. М. Кваша // Економіка АПК. – 2011. – № 2. – С. 161–167.
5. Ключник А.В. Зайнятість населення сільських територій: проблеми та стратегічні напрями їх вирішення / А.В. Ключник // Регіональна економіка. – 2011. – № 1. – С. 134–139.
6. Месель-Веселяк В.Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – № 3. – С. 9–16.
7. Саблук П.Т. Аграрна реформа в Україні: здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 12. – С. 3–13.
8. Транченко Л.В. Аналіз та проблеми соціально-економічного розвитку села / Л.В. Транченко // Науково-практичний журнал «Інвестиції: практика та досвід». – 2012. – № 5. – С. 66–69.
9. Якуба К.І. Безробіття селян: економічний і соціальний аспект / К. І. Якуба // Економіка АПК. – 2010. – № 6. – С. 107–112.
10. Xie J. Job scope and stress: Can job scope be too high? / Xie J., Johns C. // Academy of Management Journal. – 1995. – № 5. – P. 128–309.
11. Griffin R.W. Management / Griffin R.W. – Boston: Houghton Mifflin Company, 1990. – 884 p.

Стаття надійшла до редакції 17.12.2012 р.

* * *

Новини АПК

Держсільгоспінспекція визначила пріоритетні напрями діяльності у 2013 році

На засіданні колегії Державної інспекції сільського господарства України було визначено її пріоритетні напрями діяльності на 2013 рік. Зокрема, Голова Держсільгоспінспекції України Микола Вашешніков поставив конкретне завдання – запровадити європейську модель контролю за безпечністю та якістю продукції сільського господарства. Ми повинні застосовувати тільки адекватні, своєчасні та скоординовані заходи. Саме вони дозволять нам пройти через існуючі перешкоди та дати новий поштовх у роботі.

Окреслено основні напрями роботи в 2013 році: запровадження добровільного декларування сівозмін та ефективного використання земель суб'єктами господарювання, посилення контролю за несанкціонованим видобутком корисних копалин; законодавче спрощення процедури сертифікації якості зерна, додаткове оснащення існуючих лабораторій по визначенню якості зерна, доукомплектування лабораторій по аналізу вина, цукру, овочів; введення реєстрів сертифікатів з послуг по зберіганню зерна та продуктів його переробки, реєстру сертифікатів якості та автоматизованої системи обліку порушень вимог земельного законодавства та сівозмін; завершити розробку нормативно-правової документації по забезпеченню контролю у всіх сферах діяльності, в першу чергу що стосується критеріїв ризику, а також продовжувати тісну співпрацю з громадськими організаціями та ЗМІ.

Джерело: Прес-служба Державної інспекції сільського господарства України

*Г.М. КАЛЕТНИК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН,
Н.В. ПРИШЛЯК, магістр
Вінницький національний аграрний університет*

Виробництво біоетанолу з цукрових буряків – один із головних чинників стабілізації галузі

Постановка проблеми. Формування стійких передумов енергетичної безпеки є пріоритетом номер один для більшості країн. Розв'язання зазначеної проблеми видається можливим як у традиційному, так і нетрадиційному ракурсах, тут мається на увазі доцільність використання біологічних ресурсів для виробництва альтернативних джерел енергії. Одним із таких видів ресурсів є продукція сільського господарства, з якої можна одержати біопаливо. У даному конкретному випадку зосередимо увагу на проблемі виробництва біоетанолу з цукрових буряків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема виробництва біоетанолу з цукрових буряків у розвитку бурякоцукрової галузі України привертає все більшу увагу науковців та практиків. Зазначені питання охоплені дослідженнями В.Я. Месель-Веселяка й М.М. Ярчука [5], М.Ю. Коденської [3, 4], П.Т. Саблука [6], В.Ф. Губенка [1]. Проте широке коло питань даної проблематики, особливо щодо розвитку виробництва біоетанолу, залишаються малодослідженими.

Мета статті – обґрунтування теоретико-методологічних і концептуальних засад розвитку виробництва біоетанолу з цукрових буряків та визначення місця цього виду діяльності у формуванні ефективності бурякоцукрової галузі України.

Виклад основних результатів дослідження. Географічне розташування України й наявність родючих ґрунтів робить її потенційно привабливою для вирощування цукрових буряків. Початок цукроваріння в Україні припадає на 20-ті роки XIX ст. Зго-

дом, перебуваючи у складі Радянського Союзу, Україна тривалий час була головним виробником та експортером цукру. Так, у середньому за рік упродовж 1986-1990 років площі посівів цукрових буряків перевищували 1,6 млн га, валовий збір становив 43,6 млн т, виробництво цукру – 5 млн т, 60% якого експортували у колишні союзні республіки й за кордон.

Зміни, що сталися в економіці України, негативно позначилися на цукровій галузі АПК і призвели до значного спаду виробництва цукрових буряків. Нині ситуація щодо вирощування цукрових буряків та виробництва цукру є нестабільною. Так, за перші 10 років незалежності у 1990-2000 роках різко скоротилися посівні площі цукрових буряків і виробництво цукру. У 2011 році порівняно з 1990-м зафіксовано зменшення обсягів вирощування цукрових буряків практично втричі, а виробництво цукру знизилося з 6,79 до 1,55 млн т (рис. 1). Виробництво цукрового буряку в Україні – нестабільне і складно прогнозоване. За 2000-2010 роки тенденція до зростання обсягів вирощування змінювалася тенденціями до зниження. Максимальний рівень було зафіксовано у 2006 році – 22,4 млн т, а мінімальний у 2009-му – 12,38 млн т.

Рекордним за рівнем спаду виробництва цукру став 2009 рік, коли заводи виробили його 1 млн 270 тис. т. Це найнижчий показник з 1990 року. Зважаючи на це, Україна перетворилася з експортера цукру на імпортера, оскільки щорічна потреба країни в цукрі, за оцінками фахівців, становить понад 2,1 млн т.

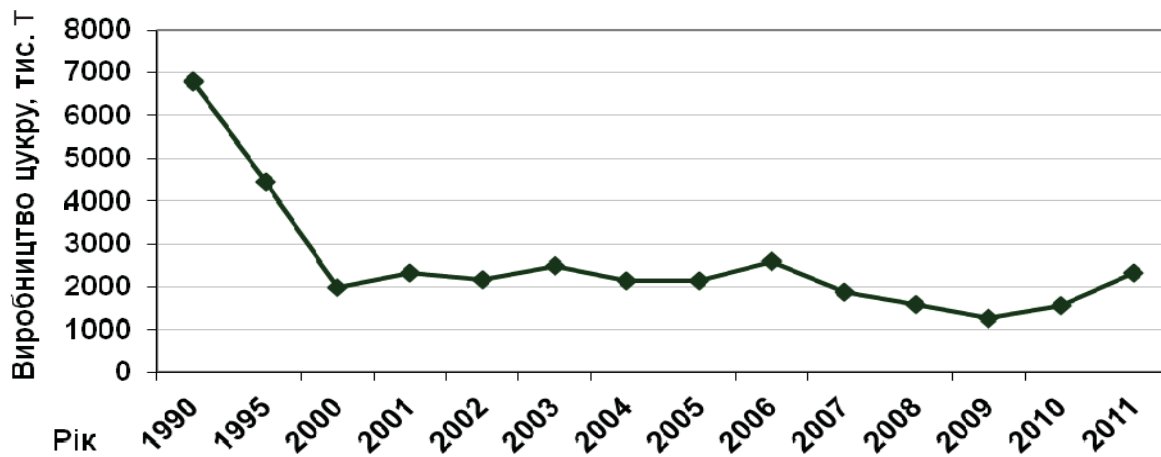

Рис. 1. Обсяги виробництва цукру в Україні*

* За даними НАЦУ «Укрцукор».

Основними регіонами вирощування цукрових буряків є Вінницька, Хмельницька, Черкаська, Полтавська, Тернопільська та інші області, що розташовані в Лісостепу, а також Південне Полісся й Північний Степ [2].

Коливання обсягів виробництва цукрових буряків пояснюється сильним впливом кон'юнктури внутрішнього ринку цукру, яка нестабільна через обмеженість ринку збуту та неефективне державне регулювання. Так,

зменшення валового виробництва цукрових буряків у 2007 році, яке призвело до закриття заводів, скорочення робочих місць і скорочення виробництва цукру в країні протягом 2008-2009 років, є наслідком перенасичення ринку зазначеним продуктом, коли у 2006 році його в Україні було вироблено 2,592 млн т. Тому, зважаючи на зменшення обсягів виробництва цукру, з 2007 року в Україні відбувається щорічне підвищення ціни на нього (рис. 2).

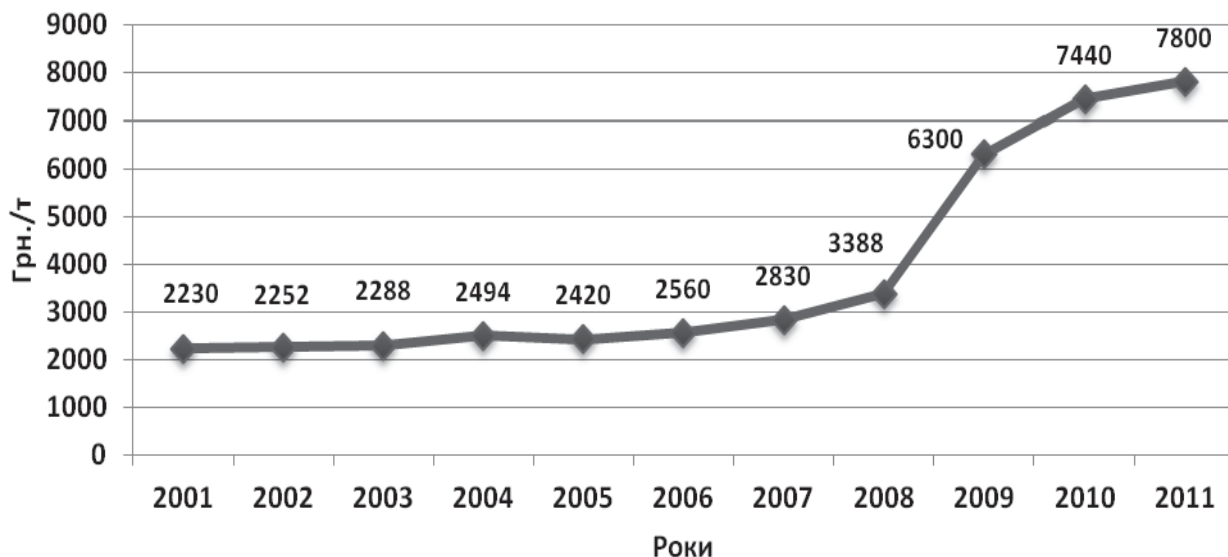

Рис. 2. Середня оптово-роздрібна ціна на цукор в Україні у 2001-2011 рр.*

* За даними НАЦУ «Укрцукор».

З метою відродження бурякоцукрової галузі Уряд України запровадив програму підтримки вирощування цукрових буряків, на що в 2008 році виділено державних субсидій

750 грн/га. Постановою Кабінету Міністрів від 29 вересня 2010 року № 897 було визначено механізм виплат дотацій на вирощування цукрових буряків для виробництва

цукру в межах квоти “А” у розмірі 500 грн на 1 га посівів. Враховуючи, що площі посівів цукрових буряків у 2010 році були 495 тис. га, сума виплат становила 247,5 млн грн.

Державні субсидії посприяли поступовому розширенню посівних площ цукрових буряків та, як результат, збільшенню їх валового виробництва. Зважаючи на це, у 2011/2012 маркетинговому році зафіксовано зниження ціни на цукор за рахунок його перевиробництва. Отже, такі заходи ще не означають, що бурякоцукрова галузь ефективно працюватиме, оскільки збільшення обсягів виробництва цукрових буряків і цукру потребує пошуку нових ринків збуту. Наша держава, на жаль, немає вільного доступу на світові ринки для збуту своєї продукції. Крім того, за квотами ЄС вона зобов'язана щорічно імпортувати близько 260

тис. т цукру. Так, відповідно до зобов'язань України перед СОТ із 2008 року відбувається різке збільшення обсягів імпорту цукру в Україну (рис. 3). Зважаючи на це, ефективним важелем контролю обсягів виробництва цукру та його ціни може стати запровадження виробництва біоетанолу на цукрових заводах. Тоді “зайвий” цукровий буряк можна буде без жодних збитків і пошуку ринку збуту переробляти на існуючих спиртових та цукрових заводах на біоетанол. Враховуючи постійне зростання цін на бензин в Україні й залежність її від імпорту паливних енергоносіїв, власники автотранспортних засобів із задоволенням запралять свої автомобілі дешевшим паливом, яке міститиме певний відсоток екологічно чистого біоетанолу.

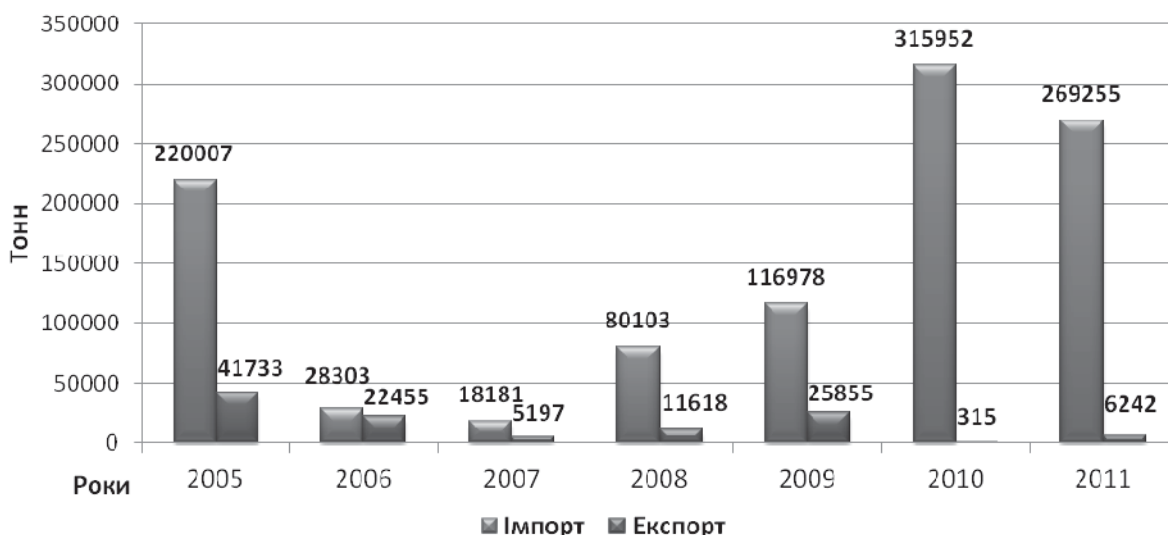

Рис. 3. Динаміка імпорту та експорту цукру в Україні*

* За даними Державної митної служби України.

Збільшення дотацій на цукрові буряки не гарантує стабілізації бурякоцукрової галузі ще й тому, що зношеність техніки, погіршення культури землеробства та низькі закупівельні ціни на цукровий буряк призвели до збитковості галузі. Вирощувати цю культуру для аграріїв за нинішніх умов нерентабельно (рис. 4). Рентабельність виробництва цукрових буряків нестабільна, тому виробники сировини й цукровики рік у рік стають заручниками то перевиробництва цукрового буряку, то недовиробництва. Необхідно зауважити, що подані фази є черговими і повторюються щороку.

Таким чином, основною причиною нестабільності бурякоцукрової галузі в Україні є відсутність стабільного ринку збуту цукру (для цукровиків) та цукрових буряків (для фермерів – виробників сільськогосподарської продукції). Світовий ринок збуту цукру встановився без участі України, і ймовірність потрапити на нього надзвичайно незначна. Тому загадувати про відродження бурякоцукрової галузі без пошуку шляхів ефективної та рентабельної переробки цукрових буряків немає сенсу.

Розв'язання проблеми галузі варто вбачати у будівництві нових і реконструкції існуючих.

нуючих цукрових заводів, орієнтованих на виробництво як цукру, так і біоетанолу [7]. Незважаючи на нинішній стан галузі, немає підстав, аби змінити своє ставлення до культури цукрових буряків, не вбачати в них пріоритетності, необхідності відродження в нових ринкових умовах. Так, досвід провід-

них країн світу показує ефективність функціонування заводів, на яких відбувається переробка цукрових буряків не тільки на цукор, а й на біоетанол. І цей шлях обрали не лише країни з дефіцитом паливно-енергетичних ресурсів, а й ті, що мають власні запаси нафти [8].

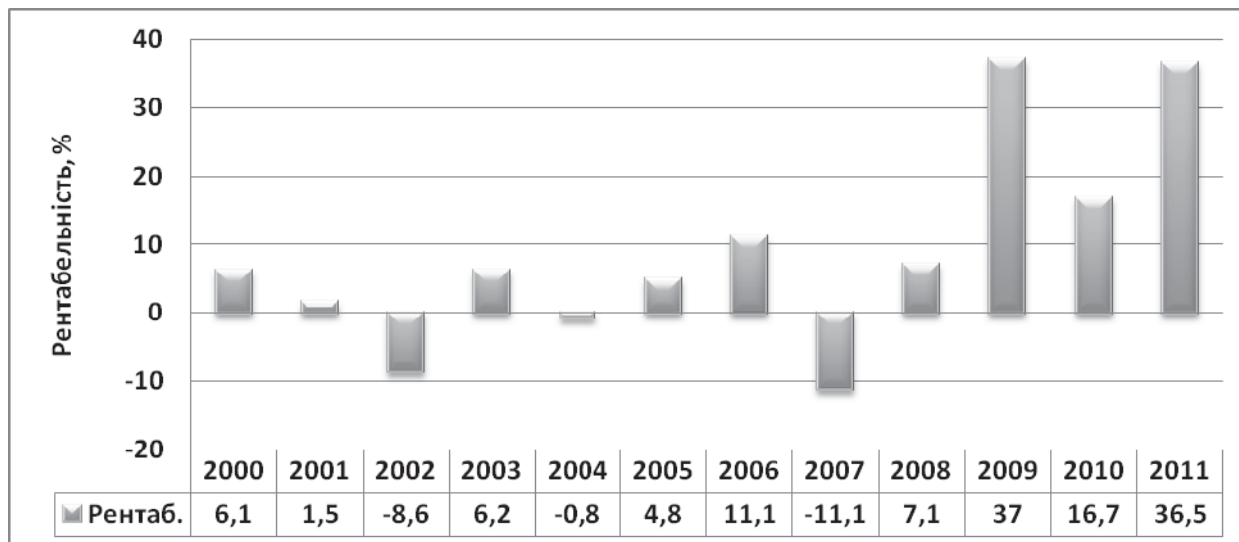

Рис. 4. Рентабельність виробництва цукрових буряків по Україні у 2000-2011 рр.*

* За даними Державної служби статистики України.

Зокрема, у Франції існує кооператив із вирощування цукрових буряків, що охоплює вісім заводів, які щорічно виробляють 700 000 т цукру, 100,6 млн л харчового спирту та 100,5 млн л паливного етанолу. Заводи співпрацюють із фермерами, які входять до кооперативу (близько 6000 осіб). При цьому відбувається безперебійне постачання сировини на завод, а для фермерів забезпечуються стабільні пункти збуту продукції за вигідними цінами.

Наприклад, завод Cristanol Plant у м. Банкур, що на півночі Франції, побудований коштами держави, фермерів й інвестора вартістю 280 млн євро, здатен переробляти 21 000 т цукрових буряків за добу.

Особливістю є те, що на одній виробничій ділянці переробляють цукровий буряк на цукор, біоетанол, змонтовано додаткову лінію переробки на біоетанол зерна. За потреби та з огляду на кон'юнктуру ринку завод може збільшувати або зменшувати виробництво біоетанолу, цукру і харчового спирту.

Крім того, частина заводу Cristanol працює за технологією, що дає змогу під час виробництва цукру одержувати з цукрових

буряків 9% цукру, а решта 10% залишається у так званому проміжному продукті між цукром та мелясою, її ще називають "зелена" меляса. Таким чином заощаджують велику кількість енергії. З відходів переробки цукрових буряків виробляють біогаз, органічні добрива й корми для тварин.

Необхідно звернути увагу на те, що особливістю заводів такого типу є те, що вони мають змогу регулювати обсяги тієї чи іншої продукції з огляду на ситуацію на ринках. Наприклад, якщо ситуація для продажу цукру є несприятливою, зокрема концентрація на ринку великої кількості цукру, який зумовлює падіння цін на нього. Як результат, зниження закупівельної ціни у господарств, які займаються вирощуванням цукрових буряків, що позначається на посівних площах, а також на заінтересованості таких господарств у вирощуванні буряку. Тоді власники заводів вирішують спрямувати більшість сировини на виробництво біоетанолу, і навпаки. Відтак, кожен завод є саморегулятором власного виробництва й не має проблем щодо обсягів виробництва цукру чи біоетанолу.

Подана модель виробництва цукру та біоетанолу притаманна не лише Франції. Подібну модель переробки цукрової тростини обрала і Бразилія – світовий лідер із виробництва цукру та біоетанолу. У 2010 році Бразилія виробила 26,2 млрд л, що становило 30,1% всього біоетанолу, спожитого у світі за цей рік. Більшість промислової обробки цукрової тростини в Бразилії проходить через інтегральний виробничий ланцюг, що включає виробництво цукру, біо-

етанолу й електроенергії з побічних продуктів переробки цукрової тростини. З 440 цукрових заводів у Бразилії 90% мають потужності для виробництва біоетанолу, що дає змогу підприємству регулювати виробництво цукру та біоетанолу залежно від попиту на ринку (табл.). У 2010 році в Бразилії близько 651,5 млн т тростини було використано для виробництва цукру й етанолу (у 2009 році – 604,5 млн т цукрової тростини):

Співвідношення цукрової тростини на виробництво цукру та етанолу в Бразилії*

Виробництво	2009 р.	2010 р.
Цукру	56,3%	54,9%
Етанолу	43,7%	45,1%

Джерело: *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічне удосконалення роботи бурякоцукрового комплексу України / В.Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК*. – 2013. – №2. – С. 3–8.

У світі співвідношення обсягів тростини, яку переробляють на цукор, та тієї, що використовують для виробництва етанолу, рік у рік постійно змінюється й залежить від світової кон'юнктури цін на цукор і нафту.

Висновки. Бурякоцукровій галузі України необхідно перейняти світовий досвід роботи цукрових заводів, яка спрямована на виробництво цукру та біоетанолу. Поєднавши на цукровому заводі потужності з виробництва цукру й біоетанолу, можна коригувати їхні обсяги виробництва залежно від попиту та цінової ситуації на ринку. За підвищення цін на цукор можна збільшувати обсяги його виробництва, а за зниження, навпаки, – збільшувати обсяг виробництва

біоетанолу. У зв'язку із постійним зростанням цін на нафту та її похідні, проблем зі збутом біоетанолу не прогнозується.

Таким чином, найефективнішим способом відродження бурякоцукрової галузі України та стимулювання збільшення обсягів виробництва цукрових буряків є будівництво та переобладнання цукрових заводів, орієнтованих на виробництво не лише цукру, а й біоетанолу. Це забезпечить виробників цукрових буряків безперебійними пунктами збуту їхньої продукції, а Україну – наявністю необхідних обсягів власного виробництва цукру та можливістю заміни певної частки бензинів альтернативним, екологічно чистим біоетанолом.

Список використаних джерел

1. *Губенко В.Ф.* Буряківництво. Проблеми інтенсифікації та ресурсозбереження / *Губенко В.Ф.*; під ред. В.Ф. Губенка. – К.: НВП ТОВ „Альфа-стевія ЛТД”, 2007. – 486 с.
2. *Калетнік Г.М.* Біопаливо. Продовольча, енергетична та екологічна безпека України : моногр. / Г. М. Калетнік. – К. : Хай-Тек Прес, 2010. – С. 72.
3. *Коденська М.Ю.* Економічні передумови ефективного розвитку цукробурякового виробництва / М.Ю. Коденська : матеріали Міжнар. наук. техн. конф. цукровиків України „Бурякоцукрова галузь в умовах національного та світового ринків”. – К.: „Цукор України”, 2011. – С. 258-263.
4. *Коденська М.Ю.* Тенденція розвитку і напрями активізації інвестування цукробурякового виробництва / М.Ю. Коденська // *Економіка АПК*. – 2010. - №2. – С. 74.
5. *Месель-Веселяк В.Я.* Організаційно-економічне удосконалення роботи бурякоцукрового комплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // *Економіка АПК*. – 2013. - №2. – С. 3-8.
6. Цукробурякове виробництво України: проблеми відродження, перспективи розвитку: моногр. / П.Т. Саблук, М.Ю. Коденська. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 390 с.
7. *Eggleston, Gillian.* Sustainability of the sugar and sugar-ethanol industries, 2010. – 301 p.
8. *Cheesman, Oliver.* Environmental impacts of sugar production: the cultivation and processing of sugar cane and sugar beet, 2004. – 255 p.

Стаття надійшла до редакції 06.02.2013 р.

*

Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі

Постановка проблеми. Актуальність, доцільність і значущість розв'язання проблеми підвищення прибутковості виробництва молока в аграрних підприємствах нарощуванням рівня його інтенсивності визначається тим, що має місце значний розрив між генетичним потенціалом продуктивності корів різних порід при середньому його значенні на рівні 7–8 тис. кг та фактично досягнутою в Україні продуктивністю (3975 кг у 2010 р.). Тобто реалізація цього потенціалу становить лише близько 50 %, основною причиною чого вчені вважають недотримання товаровиробниками технологічних умов утримання, вирощування й годівлі сільськогосподарських тварин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Узагальнення досвіду зарубіжних країн із високоінтенсивним розвитком молочного скотарства (надій – 7–12 тис. кг) показує можливість і доцільність нарощування продуктивності корів, оскільки поки що Україна за цим показником значно відстає від розвинутих країн. Зазвичай у таких випадках особлива увага приділяється можливостям, пов'язаним з інтенсифікацією виробництва за рахунок запровадження в галузь досягнень НТП та передового досвіду. У цьому зв'язку слід зазначити, що абсолютним лідером у світі за продуктивністю корів (13 тис. кг) є Ізраїль, де худобу, що представлена голштинською породою, утримують безприв'язно, технологія годівлі ґрунтується на повнорационних кормових сумішах, близько 10 % корів доять за допомогою роботів, а інших – у доїльних залах, при цьому запроваджено автоматизовану систему управління молочним стадом. Це яскраво демонструє

необхідність інтенсифікації галузі на інноваційній основі й в Україні. Отже, нині є потреба зорієнтувати вітчизняне молочне скотарство на випробуваний у світі ефективний шлях його ведення – інтенсивний, що потребує економічного обґрунтування напрямів інтенсифікації. Окремі аспекти порушеної проблеми знайшли своє втілення в працях вітчизняних і зарубіжних дослідників, серед яких: З. Березівський [1], Л. Кучер [3], В. Мерчанський [4], Н. Оляднічук [5], Н. Шиян, Н. Ляліна [6], К. Bolton, J. Vanderlin [7], J. Priekulis, J. Latvietis [8], О. Perekhozhuk [9], R. Riestler, M. Hartl, J. Dick [10].

Мета статті полягає у висвітленні результатів дослідження інтенсифікації на інноваційній основі як важеля підвищення прибутковості виробництва молока в аграрних підприємствах.

Виклад основних результатів дослідження. Спираючись на результати аналізу вказаних досліджень, під інтенсифікацією молочного скотарства розуміємо такий розвиток (процес) виробництва, що ґрунтується на якісному вдосконаленні всіх його компонентів і передбачає збільшення обсягу виробництва молока, поліпшення його якості та зростання прибутковості. Цей процес знаходить своє відображення у сформованому рівні інтенсивності виробництва молока, тобто концентрації до оптимального рівня авансованого капіталу (витрат) на корову, що забезпечує нарощування продуктивності корів та ефективніше використання вкладених ресурсів. На основі комплексного аналізу й кількісної оцінки досягнутого рівня інтенсивності виробництва молока в підприємствах Чернігівської області впродовж останніх п'яти років нами запропоновано чотирирівневу класифікацію за показником про-

дуктивності корів (табл. 1), що дало змогу визначити різні типи підприємств за рівнем інтенсивності виробництва молока. Типи означених підприємств вирізняються на основі середньої продуктивності корів за досліджуваними роками (2006–2010), яка становила по області близько 3000 кг на корову в рік

(табл. 2). Отже, перспективна модель розвитку молочного скотарства, спрямована на підвищення його прибутковості, передбачає поступову орієнтацію виробників молока на впровадження високоінтенсивних технологій у цій галузі з досягненням продуктивності корів більше 4500 кг.

1. Формування прибутковості виробництва молока залежно від типів підприємств за рівнем інтенсивності в Чернігівській області, 2006–2010 рр.

Рік	Витрати на корову, грн				Продуктивність, кг				Рівень рентабельності (збитковості), %				Маса прибутку (збитку) на 1 корову, грн			
	Типи підприємств за рівнем інтенсивності виробництва молока															
	Критичний	Низький	Середній	Високий	Критичний	Низький	Середній	Високий	Критичний	Низький	Середній	Високий	Критичний	Низький	Середній	Високий
2006	1180	1957	2853	4761	1184	2292	3683	5513	-19,9	-9,5	8,2	9,9	-159	-153	214	463
2007	1412	2367	3795	5785	1167	2230	3654	5553	-20,6	3,6	18,3	40,3	-207	75	637	2306
2008	1844	2992	5026	6931	1217	2294	3614	5532	-22,8	-1,8	8,2	18,3	-374	-51	389	1408
2009	1513	3351	5184	7908	893	2271	3630	5616	-26,7	-13,9	-2,7	11,6	-377	-412	-131	951
2010	2362	4485	6510	10385	1135	2365	3682	5661	-9,9	-3,1	20,7	37,8	-172	-132	1287	4001

Джерело: Розраховано авторами на основі даних форми № 50-с.г.

Тому держава, яка на рівні області виступає в особі Головного управління агропромислового розвитку, має всіляко сприяти прискоренню

організації таких підприємств створенням сприятливих інституційних передумов та привабливого інвестиційного клімату в галузі.

2. Характеристика типів сільгоспідприємств Чернігівської області залежно від рівня інтенсивності виробництва молока

Типи підприємств	Діапазон продуктивності, кг	Коротка характеристика
Критичний	До 1500	Сюди належать підприємства, в яких не дотримується технологія виробництва молока, витрати не сприяють підвищенню продуктивності, що призводить до суцільної збитковості виробництва молока, тому в перспективі вони не витримають конкуренції й не зможуть забезпечувати прибуткове функціонування галузі
Низький	Від 1500 до 3000	Підприємства, що входять до цієї групи, є в більшості випадків збитковими, проте для них характерна перманентна незначна прибутковість при сприятливій кон'юктурі ринку, проте в перспективі вони не зможуть конкурувати та одержувати достатній для простого відтворення галузі рівень прибутковості
Середній	Від 3000 до 4500	Підприємства цієї групи розглядаються як потенційно прибуткові з незначними порушеннями технологій виробництва, в перспективі вони зможуть досягати прибутковості реалізації молока й забезпечувати просте відтворення галузі
Високий	Більше 4500	Підприємства, в яких витрати спрямовані на підвищення продуктивності корів, абсолютно дотримується технологія виробництва, вони конкурентоспроможні, при цьому досягають такого рівня прибутковості, який дає змогу забезпечувати не лише просте, а й розширене відтворення молочного скотарства в майбутньому

Джерело: Розроблено авторами.

За результатами дослідження були виявлені значні коливання витрат з розрахунку на корову, що доводить відмінності в рівнях інтенсивності виробництва молока, й встановлено, що в міру зростання витрат на корову простежується закономірне підвищення

їхньої продуктивності. Проведений аналіз показав, що тіснота зв'язку між розміром витрат на корову та їх продуктивністю характеризується парним коефіцієнтом кореляції в межах 0,77–0,83. Розраховано, що протягом 2006–2010 років збільшення витрат на

корову на 1 грн забезпечувало підвищення продуктивності на 0,4-0,7 кг. Визначити чіткі тенденції у формуванні прибутковості виробництва молока залежно від розміру витрат на корову виявилось неможливим, за винятком однієї – показники рівня рентабельності й маси прибутку на корову в групі з найвищими витратами завжди перевищували показники групи з найнижчим їхнім рівнем. Разом із тим у збиткових підприємствах збільшення витрат на корову не виправдовувало себе, адже простежувалася тенденція до зростання збитковості, а в прибуткових була абсолютно протилежна ситуація: зі зростанням витрат на корову спостерігалось підвищення не лише технологічної ефективності, а й зростання прибутковості.

Ідентифіковано закономірність, за якої із нарощуванням продуктивності корів зменшується збитковість та зростає прибутковість виробництва молока як за рахунок зниження собівартості, так і підвищення цін його реалізації [3]. Встановлено, що рівень беззбиткової продуктивності корів дорівнює 3 тис. кг, проте не лише конкурувати, а й вигравати конкурентну боротьбу зможуть ті підприємства, які досягають середньорічної продуктивності корів на рівні 5–7 тис. кг. Визначення оптимальної продуктивності корів ґрунтується на необхідності забезпечувати відтворення стада та максимального подовження продуктивного життя корів. З'ясовано, що головним чинником зниження виробничої собівартості 1 ц молока в підприємствах із продуктивністю корів до 3 тис. кг є підвищення надоїв, а в тих, де надої більше 3 тис. кг, – зменшення розміру витрат на корову, або ж раціональніше їх використання.

З огляду на виявлену залежність продуктивності корів від величини витрат на корову та вплив продуктивності на прибутковість можна стверджувати, що відправною точкою високоприбуткового виробництва молока в аграрних підприємствах має бути раціональна інтенсифікація молочного скотарства на інноваційній основі (рис.), яка розглядається як практичне впровадження у виробництво інновацій, націлене на досягнення й підвищення прибутковості вироб-

ництва високоякісного товарного молока. Головна мета такої інтенсифікації полягає в тому, що підвищення рівня витрат на корову має забезпечувати не лише зростання їхньої продуктивності, а й ріст прибутковості виробництва молока, що передбачає реалізацію перспективних інноваційно-інвестиційних проектів реконструкції ферм, переобладнання корівників, використання прогресивних технологій, будівництво молочно-доїльних блоків.

На нашу думку, в молочному скотарстві інновації умовно можна поділити на чотири великі групи: селекційно-генетичні; техніко-технологічні; інновації в годівлі й ветеринарного обслуговування корів; організаційно-економічні. Серед перелічених інноваційних векторів у сучасних умовах в аспекті підвищення прибутковості виробництва молока на особливу увагу заслуговує освоєння інноваційних технологій виробництва, оскільки зміна технології в цій галузі, зазвичай, має вагоміший ефект, ніж використання інших новинок. Але це в жодному разі не зменшує ролі інших інновацій, бо лише їхнє комплексне впровадження забезпечує формування синергічного ефекту.

Таким чином, інноваційна діяльність нині є фундаментом забезпечення прибутковості виробництва молока й органічно вписується в концепцію «діаманта» М. Портера, згідно з якою при постійному зростанні конкуренції головним фактором виживання підприємства стає його інноваційність. Стратегічним важелем і запорукою раціональної інтенсифікації молочного скотарства має бути переведення його розвитку на інноваційні засади, що передбачає широкомасштабне освоєння інноваційних технологій. Досвід такої орієнтації вказує на виправданість його використання іншими підприємствами (табл. 3). Порівняльний аналіз основних технологічних процесів показує переваги інноваційної технології над традиційною, що в результаті забезпечує формування високоприбуткового виробництва молока. Так, при інноваційній технології продуктивність корів в 1,5 раза, маса прибутку на 1 ц молока та з розрахунку на корову – відповідно в 2,6 і 4,5 раза більша, ніж при традиційній.

Мета: забезпечити підвищення прибутковості виробництва молока шляхом формування інтенсивного типу виробництва, за якого вартість виробленого на корову молока в оцінці за фактичними цінами реалізації зростатиме як мінімум такими ж темпами, що й витрати з розрахунку на корову

Стратегічні вектори інтенсифікації на інноваційній основі

Параметри	Пріоритетні засади формування визначеного рівня продуктивності корів, кг			
	до 4000	4000-5000	5000-6000	6000-7000
Корми	Годівля якісними кормами	Годівля за збалансованим раціоном за поживністю	Годівля збалансованими повноцінними кормовими сумішками	Цілорічна однотипна годівля збалансованими повноцінними кормовими сумішками
Корова	Підійде будь-яка молочна порода	Необхідна порода жирно-молочного типу, наприклад, бура молочна, джей-серська, лебединська	Необхідна молочна порода з високою продуктивністю наприклад, червона степова, українська червона голштинізованого типу	Необхідна молочна порода інтенсивного типу, наприклад українська червоно-ряба молочна, українська чорно-ряба молочна
Кадри	Підійдуть будь-які працівники	Потрібні працівники з досвідом	Потрібні кваліфіковані працівники	Потрібні компетентні працівники, які володіють сучасними технологіями
Комфорт	Підійде будь-який типовий корівник	Підійде типовий механізований корівник із молокопроводом	Потрібен реконструйований корівник із доїльним залом	Потрібні сучасний корівник з новітнім обладнанням, а також система управління здоров'ям тварин

Інтенсифікація молочного скотарства на інноваційній основі як економічний важіль підвищення прибутковості виробництва молока

Джерело: Розроблено за результатами опрацювання наукової літератури.

3. Порівняльна характеристика традиційної й інноваційної технологій виробництва молока та їх впливу на його прибутковість у сільгосп підприємствах Чернігівської області, 2010 р.

Технологічні процеси	Елементи технологій		Показник	Технології виробництва		Інноваційна, % до традиційної
	традиційна	інноваційна		традиційна	інноваційна	
Утримання	Прив'язне	Безприв'язне	Кількість підприємств	210	14	6,7
Годівля	Навантаження й роздавання кормів здійснюється механізовано (КТУ-10) або вручну, транспортування до годівниць – механізовано чи з використанням живої тяглової сили	Навантаження, змішування, нормування, транспортування й роздавання кормів здійснюється автоматизованими змішувачами-кормороздавачами Triolet Solomix та Siloking VM 9, тварини мають вільний доступ до кормових столів	Поголів'я корів на підприємство, гол.	209	369	176,6
			Виробництво молока на підприємство, ц	7317	19202	у 2,6 р. б.
			Продуктивність, кг	3501	5204	148,6
			Витрати на корову, грн	6331	9813	155,0
Напування	Індивідуальні напувалки типу АП-1	Групові напувалки з підігрівом типу Suevia 5711	Повна собівартість, грн/ц	204,46	195,05	95,4
			Ціна реалізації, грн/ц	240,84	289,87	120,4
Доїння	У стійлах у переносні відра, бідони (УДБ-100) чи молокопровід (УДМ-200)	У доїльному залі (Ялинка 2x12 типу «Euro Class 1200», «Вест-фалія»; «DeLaval» паралель; УДЯ-16, ВАТ «Брацлав») з наступним охолодженням молока (Kuos-7000)	Рівень товарності, %	85,3	98,2	+12,9
			Маса прибутку на 1 ц молока, грн	36,4	94,8	у 2,6 р. б.
			Рівень рентабельності, %	17,8	48,6	+30,8
			Коефіцієнт окупності витрат	1,178	1,486	126,1
Прибирання гною	Видалення гною скребковими транспортерами типу ТСН-3Б, ТСН-160	Видалення гною дельта-скреперними установками типу GOZ, УСГ-3	Цінова конкурентоспроможність, %	15,1	32,7	+17,6
			Маса прибутку на 1 корову, грн	1087	4845	у 4,5 р. б.
			Питома вага виручки від реалізації молока, %	23,7	30,9	+7,2

Джерело: Складено й розраховано авторами на основі даних форми № 50-с.г. і даних суцільного обстеження сільськогосподарських підприємств з виробництва та переробки молока, проведеного фахівцями Головного управління агропромислового розвитку Чернігівської облдержадміністрації спільно з науково-дослідним центром «Чернігівагропромпродуктивність».

Водночас дослідження інфраструктури ринку інновацій Чернігівської області показали, що 60% агроформувань-респондентів підтверджують перспективність застосування інноваційних технологій утримання тварин, відмовляються – 8%, не визначилися – 32%. Разом із тим повну готовність до впровадження вказаних технологій підтверджує 24% респондентів, тобто вдвічі менше ніж тих, що готові до застосування племмолодняку [2]. Отже, аграрії значно більше зацікавлені в упровадженні інновацій, пов'язаних саме із досягненнями науки в

сфері селекції сільськогосподарських тварин, ніж із упровадженням інноваційних технологій. Проте проведений аналіз прибутковості виробництва молока за традиційною й інноваційною технологіями переконливо показав, що найважливішим складником і джерелом конкурентних переваг підприємств є все ж таки новітні технології, тому для становлення конкурентоспроможного виробника менеджерам досліджуваних підприємств слід правильно усвідомити важливість інноваційних технологій у молочному скотарстві.

Посилення інноваційної складової інтенсифікації не уявляється можливим без значного збільшення інвестицій. Активізація інвестиційної діяльності буде можливою в разі створення державою таких умов, які б мотивували бізнес до фінансування інноваційно-інвестиційних проектів у молочному скотарстві. Ще одним напрямом активізації інноваційних процесів має бути збільшення інвестицій у формування людського капіталу, адже саме від компетентності персоналу та його ставлення до виробничого процесу значною мірою залежать продуктивність праці й рівень витрачання ресурсів, що формує прибутковість. Прискорення інтенсифікації можливе лише за умови активної участі всіх працівників у заходах щодо раціоналізації та інноватизації виробництва.

Не можна залишити поза увагою й те, що за результатами проведених досліджень чітко простежується взаємозв'язок між рівнем інтенсивності та концентрацією виробництва молока. Можна стверджувати, що важливою передумовою високоінтенсивного виробництва й базисом для впровадження інновацій є достатній рівень концентрації поголів'я корів, адже ті підприємства, які ма-

ють менше 50 корів, навіть при високій їх продуктивності та поглибленій спеціалізації, зазнають збитків. Досягти високої прибутковості можна лише за умови практичного прояву і збалансованої взаємодії концентрації та інтенсивності. Наближення рівня концентрації поголів'я й продуктивності корів щонайменше до 400 корів та 4500 кг забезпечуватиме підвищення прибутковості виробництва молока як за рахунок дії кожного з них, так і їх сукупності як системи, що функціонує на засадах синергетики.

Висновки. Подальшу інтенсифікацію молочного скотарства на інноваційній основі слід розглядати як першочерговий економічний важіль і запоруку підвищення прибутковості виробництва якісного молока й ефективного використання генетичного потенціалу продуктивності корів в аграрних підприємствах. Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі вбачаємо в розробці методичних рекомендацій щодо формування економічного механізму інтенсифікації виробництва молока на інноваційній основі в сільськогосподарських підприємствах із різним рівнем інтенсивності ведення молочного скотарства й концентрації виробництва.

Список використаних джерел

1. *Березівський З. П.* Економічний механізм формування виробничих витрат в скотарстві : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / З. П. Березівський. – Житомир, 2003. – 20 с.
2. *Іванько А. В.* Формування інноваційної моделі розвитку насінництва на Чернігівщині / А. В. Іванько, О. Ю. Лікоть // Економіка АПК. – 2008. – № 11. – С. 92–96.
3. *Кучер Л. Ю.* Інтенсифікація молочного скотарства у підвищенні його прибутковості / Л. Ю. Кучер // Вісн. аграр. науки. – 2010. – № 12. – С. 72–75.
4. *Мерчанський В. В.* Економічне обґрунтування напрямів інтенсивного розвитку молочного скотарства в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / В. В. Мерчанський. – Х., 2004. – 20 с.
5. *Оляднічук Н. В.* Інтенсифікація молочного скотарства на інноваційній основі в аграрних формуваннях Черкащини / Н. В. Оляднічук // Економіка АПК. – 2007. – № 7. – С. 105–111.
6. *Шиян Н. І.* Економічні проблеми інтенсифікації виробництва молока в контексті теорії спадної віддачі / Н. І. Шиян, Н. С. Ляліна // Економіка АПК. – 2007. – № 11. – С. 74–79.
7. *Bolton K.* Milk production costs in 2009 on Selected Wisconsin Dairy Farms [Electronic resource] / K. Bolton, J. Vanderlin. – University of Wisconsin, Center for Dairy Profitability, 2011. – 17 p. – Mode of access : <http://cdp.wisc.edu/milk%20production%20costs.htm>.
8. *Priekulis J.* Economic profitability of milk production [Electronic resource] / J. Priekulis, J. Latvietis // Engineering for rural development. – 2009. – P. 81–85. – Mode of access : tf.llu.lv/conference/.../14_Juris_Priekulis.pdf.
9. *Perekhozhuk O.* Marktstruktur und Preisbildung auf dem ukrainischen Markt für Rohmilch / O. Perekhozhuk. – Leibniz-Institut für Agrarentwicklung in Mittel- und Osteuropa, 2007. – 289 s.
10. *Riester R.* Milch : Agrarmärkte 2009 : Jahresheft / R. Riester, M. Hartl, J. Dick. – Stuttgart, 2010. – S. 202–234.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2012 р.

*

*О.В. ЯЦЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Черкаський державний технологічний університет*

Удосконалення управління сталим розвитком сільських територій Черкащини на основі впровадження інновацій

Постановка проблеми. Забезпечення сталого розвитку сільських територій на засадах інновацій та ефективної взаємодії сільськогосподарських підприємств має визначальний характер для розвитку сільських регіонів. Встановлено, що в розвинутих країнах приріст валового внутрішнього продукту більшою мірою пов'язаний з інноваціями і технологічним прогресом. В Україні інноваційний потенціал агропродовольчого комплексу, за різними оцінками, використовується в межах 4-5%, тоді як у США цей показник становить понад 50% [5]. Особливу занепокоєність викликає збільшення технічного та технологічного відставання українського сільського господарства від розвинутих країн світу, що вкрай небезпечно в умовах СОТ. Зростає імпорт ряду основних видів продовольства, тоді як вітчизняні сільгосптоваровиробники відчують значні труднощі зі збутом виробленої ними продукції через низьку конкурентоспроможність останньої. Не відпрацьовані механізми ефективної взаємодії підприємств різних форм власності й різних сфер економіки сільських регіонів, що знижує керованість сільськогосподарської галузі та агропродовольчого комплексу в цілому

Мета статті — визначення шляхів підвищення ефективності інноваційно-інвестиційного потенціалу сільських територій та вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку в них інтеграційних процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні умови розвитку аграрної сфери економіки України зумовлюють потребу у ґрунтовних дослідженнях сталого розвитку сільських територій. Найрізноманітнішим його аспектам присвячені багато наукових

праць вітчизняних дослідників. Серед них В.А. Голян, О.Г. Булавка, Л. С. Гринів, Н. В. Караєва, М.Й. Малік [11], О. Л. Попова, П. Т. Саблук, Т. Ю. Туниця, Г. В. Черевко, С.О. Юшин й інші. На державному, регіональних та локальних рівнях для реалізації основних ідей і принципів зрівноваженого розвитку затверджено та перебувають у стадії розробки чи реалізації концепції, програми, інші нормативно-правові акти. Однією із основних стратегічних цілей розвитку аграрного сектору України визначено таку, як підвищення конкурентоспроможності продукції вітчизняного агропромислового сектору на внутрішньому та зовнішніх ринках на базі нарощування обсягів інвестицій та їх інноваційного спрямування [15].

Виклад основних результатів дослідження. Інноваційний процес в АПК – це постійний, безперервний процес перетворення окремих технічних, технологічних, агрохімічних, біологічних та організаційно-економічних ідей і наукових варіантів розв'язання певного практичного завдання з метою переходу галузей та підприємств АПК на якісно новий рівень виробничого процесу.

Нині більшість вітчизняних агропідприємств неспроможні виробляти високоякісну й конкурентоспроможну продукцію. Це є наслідком таких негативних явищ, як: застарілий машинно-тракторний парк, диспаритет цін на продукцію промисловості та сільського господарства, постійне зростання цін на пально-мастильні матеріали, недосконала кредитно-фінансова система і законодавча база, обмеженість інформаційних ресурсів, втрата висококваліфікованих працівників тощо [4].

Для нарощування інноваційного потенціалу Черкащина має всі умови, оскільки знаходиться в самому центрі України. Область

має розгалужену транспортну мережу. Тут проходить понад 6 тис. км автомобільних доріг, з яких 97% – шляхи з твердим покриттям. Нараховується 32 залізничні станції, через 21 з яких здійснюються вантажні перевезення. Є річковий порт, аеропорт. Черкащина володіє достатнім природно-ресурсним потенціалом. У регіоні функціонують розвинені промисловий та агропромисловий комплекси. Підтвердженням цього є показники соціально-економічного розвитку районів області. Наприклад, Жашківський район: у шести промислових підприємствах одержано значний приріст продукції – ТОВ «Алкотренд» – 161%, ТОВ «Відродження» – 102, Дочірнє підприємство «Жашківмаш» ТОВ «Більшовик» – 114,93, «Жашківський маслозавод» – 138%. Щорічно збільшується виробництво цукру в підприємствах району. Загалом тут зафіксовано 33 сільськогосподарських підприємства та 10 – фермерських господарств. У господарствах простежується тенденція до збільшення поголів'я великої рогатої худоби, свиней, кіз [1].

Характеризуючи Звенигородський район, неможливо не відзначити його чітку сільськогосподарську орієнтацію. Тут успішно функціонують 34 агропідприємства. Основною зерновою культурою є озима пшениця, площі посіву якої розширюються за рахунок активного використання високоврожайних сортів миронівської, одеської селекції й ін. Щодо Золотоніського району, то він відзначається розвинутою структурою сільськогосподарських підприємств: товариства з обмеженою відповідальністю – 41; акціонерні товариства – три; дочірні підприємства – 11; приватні сільськогосподарські підприємства – п'ять; селянські фермерські господарства – 45. У сільськогосподарських підприємствах району постійно зростають показники виробництва м'яса, продуктивності корів: середній надій на корову складає близько 2048 кг. Канівський район відзначається найпотужнішим в Україні підприємством із вирощування та переробки грибів ЗАТ «Укршампінйон». Сільськогосподарський комплекс представлений 46 СТОВ, трьома сільськогосподарськими кооперативами, одним ЗАТ, двома міжгосподарськими підприємствами, двома приватними сільськогосподарськими підприємствами, 72 фермерськими господарствами. Основною культурою серед зернових є озима пшениця,

серед технічних культур – цукрові буряки, соняшник, ріпак [1].

Щодо Маньківського району, то провідне місце належить виробництву зернових і технічних культур, м'яса, молока. Валова продукція агропромислового виробництва району становить близько 80% [1].

Основу економіки Монастирищенського району становлять промислове виробництво та сільське господарство. В районі функціонують дев'ять промислових підприємств: чотири – машинобудівної спеціалізації, три – харчової та переробної галузі, один – хіміко-фармацевтичної та поліграфічної промисловості. Також тут діють 96 агроформувань різних форм власності. Значним розвитком сільського господарства відзначається й Смілянський район, підприємства якого спеціалізуються на вирощуванні зернових і технічних культур, виробництві м'ясо-молочної продукції. Загальна кількість сільськогосподарських підприємств – 77, серед них: 22 – товариства з обмеженою відповідальністю, два – державних підприємства, чотири – сільськогосподарські виробничі кооперативи, 49 – фермерські господарства [1].

Особливістю більшості підприємств Тальнівського району є їхній недержавний характер. У районі функціонує значна кількість приватних агроформувань із зернобуряковим та м'ясо-молочними напрямками. Щодо Уманського району, то тут є 42 сільськогосподарських і 72 фермерських господарств. Варто відзначити, що ще в 2005 році район посів перше місце в області за валовим збором зернових. Значні зусилля підприємств Уманщини спрямовані на відродження галузі тваринництва, особливо на нарощування виробництва продукції свинарства за технологією «шведський стил» [1].

Отже, із наведеної характеристики основних економічних районів Черкаської області очевидним є факт значного інноваційного потенціалу області загалом. Кожен із проаналізованих районів має розвинену економіко-соціальну інфраструктуру, володіє значними природними, людськими ресурсами й має потужний потенціал активного розвитку інноваційної діяльності в різних галузях виробництва, особливо сільськогосподарської продукції.

Але варто відзначити, що, незважаючи на певний інноваційний потенціал аграрних та промислових підприємств Черкаської облас-

ті, сучасні реалії інноваційної діяльності не надто оптимістичні. Так, аналізуючи дані таблиці 1, бачимо відсутність стабільного нарощування обсягів запровадження інновацій у виробничий процес підприємств. Показник освоєння нових видів техніки ни-

зький: 2000 рік – 4 од., 2005 – 12 од., 2011 – 18 од. А щодо показника освоєності інноваційних видів продукції, то він взагалі відзначається стрімким спадом: 2000 рік – 301 найменування, 2005 – 22, 2011 рік – 43 найменування.

1. Запровадження інновацій в аграрних та промислових підприємствах Черкаської області*

Рік	Питома вага підприємств, що запроваджували інновації, %	Запроваджено нових технологічних процесів	У т.ч. маловідходні, ресурсозберігаючі	Освоєно інноваційні види продукції, найменувань	З них нові види техніки	Питома вага реалізованої інноваційної продукції в обсязі промислової, %
2000	12,8	4	4	301	4	6,7
2001	12,8	5	3	337	12	5,9
2002	19,9	8	3	498	7	12,7
2003	3,9	2	–	15	11	0,6
2004	7,5	13	7	52	16	1,2
2005	5,2	8	6	22	12	1,5
2006	6,8	3	1	22	19	1,9
2007	8,5	13	9	37	25	4,1
2008	10,7	23	15	57	18	13,6
2009	10,9	20	13	41	25	7,1
2010	15,2	46	11	63	29	7,7
2011	17,0	30	13	43	18	3,8

* Джерело: Сформовано на основі даних Статистичного управління в Черкаській області. – Режим доступу: www.ck.ukrstat.gov.ua.

Однією з найголовніших перешкод на шляху розвитку ефективної інноваційної діяльності є проблема її фінансування. Навіть розуміючи всю гостру необхідність вкладення коштів у розвиток інновацій, український уряд недостатньо приділяє уваги фінансуванню науково-технічних та дослідно-конструкторських розробок. На наукові дослідження виділяються мізерні суми і весь тягар розвитку та запровадження нововве-

день у господарську діяльність забезпечується безпосередньо національним виробником й іноземними інвесторами, хоча варто відзначити, що і для іноземних інвестицій наша країна не відзначається високим рівнем привабливості. Підтвердженням викладеного є аналіз показників джерел фінансування інноваційної діяльності Черкаської області за 2000-2011 роки (табл.2). [1]

2. Джерела фінансування інноваційної діяльності Черкаської області, тис. грн.*

Рік	Загальна сума витрат	У тому числі за рахунок коштів			
		власних	державного бюджету	іноземних інвесторів	інші джерела
2000	4926,2	4851,5	74,7	–	–
2001	34391,4	33854,4	–	–	537,0
2002	71007,3	28863,1	9,4	42052,0	82,8
2003	12501,2	8591,2	–	1867,9	2042,1
2004	108201,5	102901,0	–	–	5300,5
2005	53903,8	6152,7	1530,0	36692,5	9528,6
2006	16092,4	4313,5	590,0	–	11188,9
2007	42814,7	32152,1	295,0	–	10367,6
2008	15534,0	14673,0	711,0	–	150,0
2009	68835,6	68087,6	748,0	–	–
2010	14351,7	12974,7	–	564,6	812,4
2011	35461,8	30517,1	–	–	4944,7

* Джерело: Сформовано на основі даних Статистичного управління в Черкаській області. – Режим доступу: www.ck.ukrstat.gov.ua.

Отже, нині традиційних напрямів розвитку економіки недостатньо, тому для стабільного соціально-економічного зростання

України необхідним є перехід до інноваційної моделі розвитку та постійного нарощування інноваційного потенціалу країни. Але

в Україні даний фактор використовується неповністю, за рахунок бюджету у 2009 році фінансувалося 1,1% всіх запроваджених інновацій, а впродовж 2010 й 2011 років не було витрачено жодної гривні. На рівні країни потрібно здійснити повну переорієнтацію в бік прогресивного розвитку із використанням невичерпного інноваційного потенціалу України. Слід стимулювати інноваційну діяльність, створити інноваційні інфраструктури в областях і вже на регіональному рівні наблизити наукові дослідження до реальних потреб виробництва, прискорити процеси передачі інформації про інноваційні розробки до виробників, активізувати внутрішні резерви та іноземні інвестиції у вітчизняні інноваційні проекти [12].

Одним із перспективних, інноваційних шляхів забезпечення сталого розвитку сільських територій є подальше впровадження у сільській місцевості інтеграції, кооперації та малих форм господарювання.

Розвиток кооперації й інтеграції у сільському господарстві є логічним етапом розбудови ринкової економічної системи і одним із шляхів комплексного розвитку сільських територій. Цей напрям діяльності широко підтримується у світі: Міжнародною організацією праці, генеральною конфедерацією сільськогосподарських кооперативів ЄС (COPA-COGECA) та Міжнародним кооперативним альянсом. Зокрема, ООН 18 червня 2002 року прийняла спецрезолуцію 56/114 «Кооперація в процесі соціального розвитку», в якій закликають уряди країн сприяти розвитку кооперації [11].

Реалізація напряму стимулювання розвитку малих форм господарювання в агропромисловому комплексі пропонується здійснювати через два заходи. Перший – спрямований на розширення доступності кредитних ресурсів для особистих підсобних (ОПГ) і селянських (фермерських) господарств (СФГ) та створюваних ними сільськогосподарських кооперативів. Передбачається здійснити субсидування процентної ставки по кредитах. Реалізація другого заходу буде направлена на стимулювання створення заготівельних і постачальницько-збутових структур, розвитку кредитної кооперації, а також виробництв із переробки сільськогосподарської продукції, виробленої в ОПГ та СФГ. З метою розвитку мережі кооперативів із заготівлі, постачання, збуту,

переробки продукції ОПГ і СФГ передбачається видача пільгових кредитів на основі розробленої Концепції розвитку сільськогосподарських кооперативів [6; 8].

У період глобалізації світової економіки й загострення конкурентної боротьби об'єднання підприємств та організацій за регіональним і галузевим принципом, що пов'язані процесом виробництва певної продукції, їхня злагоджена робота, а також підтримка з боку держави, сприятиме створенню інноваційних виробничих кластерів. Як результат одержимо продукцію, здатну успішно конкурувати на світовому ринку й надавати економіці України нових імпульсів у розвитку.

Фінансова підтримка особистих підсобних і селянських (фермерських) господарств дає старт їхнього розвитку та уможливить підвищити конкурентоспроможність дрібно-товарного виробництва. Однак для оцінки й прогнозів розвитку цих форм необхідно, щоб були визначені конкретні механізми їх здійснення. Нині нормативні документи, що визначають порядок фінансової підтримки зазначеної категорії, діють неефективно.

Для підготовки та залучення в галузь кваліфікованих кадрів з урахуванням потреби сталого розвитку сільських територій запропоновано диференційований підхід до виділення субсидій на будівництво (придбання) житла у сільській місцевості для молодих сімей та молодих спеціалістів у регіонах. Реалізація програми дасть змогу, за оцінками Мінагрополітики України, залучити в галузь кваліфіковані кадри й закріпити на селі близько 6,5 тис. молодих фахівців.

Сучасний стан розвитку сільських територій потребує суттєвого підвищення ролі Міністерства аграрної політики та продовольства України, регіональних органів влади у фінансовому забезпеченні підприємств, як на стадії формування зведених заявок від регіонів на надання кредитів та укладення лізингових договорів, так і на стадії реалізації проектів. Це вимагає нових підходів до організації управління в агросистемах, метою якої є забезпечення продовольчої незалежності регіону, підвищення його конкурентоспроможності на внутрішньому та міжнародних ринках. В основу управління повинно бути покладено узгодження процесів виробничо-економічного та інноваційного розвитку, з урахуванням регіональних

особливостей. Останні відображають економічні, ґрунтово-кліматичні умови, спеціалізацію і структуру виробництва, рівень наукового забезпечення, інші переваги регіону. Як цілком правильно зазначено в роботі [12], для активізації інноваційної діяльності в АПК на регіональному рівні має бути побудована ефективна система передачі інформації від науки до агропродовольчого бізнесу. При цьому велике значення має створення сприятливого інноваційного клімату, формування різних інформаційно-консультаційних служб, підтримка малих і середніх інноваційних підприємств, що забезпечують, як показує практика, високу ефективність розробки та реалізації невеликих інноваційних проєктів, залучення до освоєння інновацій агропромислових корпорацій, агрохолдингів, фінансово-промислових груп. Слід враховувати, що віддача від інноваційної діяльності істотно підвищується при взаємній узгодженості проєктів розвитку окремих галузей АПК і підприємств. У цьому зв'язку видається продуктивним залучення до розробки та виконання інноваційних проєктів розвитку сільськогосподарського виробництва вели-

ких компаній харчової промисловості (в якості інвесторів), а також агрохолдингів, що мають у своєму складі підприємства другої і третьої сфер АПК.

Висновки. Реалізація інноваційних та інтеграційних стратегій розвитку агросистем є важливим фактором підвищення конкурентоспроможності та сталого розвитку сільських територій.

Сучасний етап розвитку сільських територій зумовлює необхідність активізації інноваційної діяльності в аграрному секторі економіки регіонів, для результативного здійснення якої потрібне адекватне інвестиційне забезпечення. Як система потенціалу сільських територій та організаційних відносин в них, інноваційний розвиток та його інвестиційне забезпечення не відповідає вимогам і потребам сьогодення, що не дає можливості повною мірою реалізувати можливості та сильні сторони їх сталого розвитку.

Розвиток кооперації та інтеграції у сільському господарстві є логічним етапом розбудови ринкової економічної системи і одним із шляхів комплексного розвитку сільських територій.

Список використаних джерел

1. Дані статистичного управління в Черкаській області. – Режим доступу: www.ck.ukrstat.gov.ua.
2. Державна стратегія регіонального розвитку на період до 2015 року. Затв. постановою КМУ № 1001 від 21.07.2006. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/npd/search>.
3. Державна цільова програма сталого розвитку сільських територій на період до 2020 р. / Економіка АПК. – 2010. – №7. – С.3-15.
4. *Дорошко О.О.* Особливості інноваційного розвитку України / О. О. Дорошко // Інвестиції: практика та досвід. – 2011. – № 5. – С. 21–24.
5. *Ермолова О.В.* Повышение конкурентоспособности АПК России на основе инновационного роста / О.В. Ермолова, Н.А. Киреева, В.Г. Коростелев // Социально-экономические проблемы трансформации аграрных отношений и реформирования агропромышленного комплекса. – Саратов: ИАГП РАН, 2005.
6. Закон України «Про кооперацію» від 10.07.2003р. № 1087-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/t031087.html
7. Закон України “Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ligazakon.ua>.
8. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17.07.1997, № 469/97-ВР (зі змінами та доповненнями)
9. Конституція України. – К. : Українська правнича фундація, 1996. – 32 с.
10. *Лукінов І.І.* Агропромислова політика у макроструктурних пріоритетах / І.І. Лукінов / Інститут аграрної економіки. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2007. – 816 с. – (Вибрані праці: у 2-х кн. – Кн. 1).
11. *Малік М.Й.* Проблемні питання розвитку кооперації та інтеграційних відносин в АПК / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – №3. – С. 4.
12. Проблеми управління інноваційним розвитком підприємств у транзитивній економіці: моногр. /за заг. ред. С.М. Ілляшенка. – Суми: ВТД “Університетська книга”, 2005. – 582 с.
13. Про інноваційну діяльність: Закон України // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2002. – № 36. – Ст. 266.
14. Про пріоритетні напрями інноваційної діяльності в Україні: Закон України від 08.09.2011 № 3715-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua>
15. Стратегія економічного і соціального розвитку України (2004-2015 роки) „Шляхом Європейської інтеграції” / Авт. кол.: А.С. Гальчинський, В.М. Гесць, Гайдуцький П.І. та ін.; Нац. ін-т стратег. дослідж., Ін-т екон. прогнозування НАН України, М-во економіки та з питань європ. інтегр. України. – К.: ІВЦ Держкомстату України, 2004. – 416 с.

Стаття надійшла до редакції 16.10.2012 р.

*

*М.В. МІСЮК, кандидат економічних наук, доцент
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Зростання ефективності кормовиробництва на інноваційних засадах

Постановка проблеми. Головною галуззю тваринництва України є скотарство. У цьому значну роль відіграють історичні, природні та економічні аспекти, адже наявність великої кількості природних сіножатей і пасовищ зумовлює надходження найменш затратних кормів, що в свою чергу сприяє виробництву конкурентоспроможної продукції, зокрема молока й яловичини.

Проте практика показує, що за останні два десятиліття через недостатню увагу до проведення робіт щодо поверхневого і докорінного поліпшення багаторічних трав (лише 35% їх загальної площі) та скорочення площ під посівами кормових культур (у 9,8 раза) виробництво кормів зменшилося (у 3,9 раза) до критичного рівня, що стало однією з причин скорочення поголів'я великої рогатої худоби в Україні. Так, в усіх категоріях господарств за 2011 рік порівняно з 1990 роком поголів'я корів зменшилося на 68,7%, а великої рогатої худоби на відгодівлі – на 89,6%.

У 2011 році порівняно з 1990-м із розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби витрачалось менше на 2,5 ц к. од. кормів усіх видів. Недостатня забезпеченість великої рогатої худоби кормами та їх недогодування спричинили яловість молочного стада, розвиток різних хвороб і загибель молодняку тварин, зниження продуктивності у скотарстві, що призвело до вкрай незадовільного рівня розвитку цієї галузі, а саме: виробництво молока зменшилося у 2,2 раза, яловичини – у 4,9 раза, рівень рентабельності знизився по молоку на 11,7% і становить 20,8%, по яловичині – на 45,4% і дорівнює – 24,8%. Отже, розвиток кормової

бази значною мірою визначає продуктивність худоби та птиці й обсяг виробництва продукції тваринництва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні, методологічні та методичні аспекти інтенсивного кормовиробництва, ефективності використання кормів та збільшення на цій основі виробництва продукції скотарства розглянуті у наукових працях А.Д. Гарькавого, В.Ф. Петриченка [1], М.В. Зубця, С.О. Тивончука [3], М.М. Карпуся В.П., Славова, Г.М. Мартинюка [4], О.К. Медведовського, П.І. Іваненка [5], Л.Д. Павловської, І.Ф. Грабчук [6].

Мета статті – обґрунтувати вплив вирощування інноваційних кормових культур на зростання ефективності кормовиробництва.

Виклад основних результатів дослідження. Особливого значення для галузі кормовиробництва в умовах розвитку науково-технічного прогресу набувають інноваційні кормові культури та їхні сумішки. Вченими Інституту кормів НААН апробовано і пропонується до запровадження у виробництво понад 52-х видів кормових культур інтродуцентів та їх сумішей для всіх видів тварин – сумішки багаторічних і однорічних трав ранніх, середніх та пізніх. До них належать люпиновівсяні сумішки з пелюшкою, пайза з редькою олійною, горохово-вівсяні сумішки з сільфією пронизанолистою, озимо-ріпакові, ярі тритікале із сераделлою й пелюшкою, люпин із вівсом і пелюшкою, пелюшка з тритікале, пелюшка з тритікале та люпином, овес із амарантом, овес із амарантом і сераделлою, пайза із пелюшкою, пайза з редькою і сераделлою, озимі тритікале з ріпаком озимим та інтродуційована кормова культура – галега (або козлятник східний) [3].

Завдяки успіхам селекції пропоновані інноваційні кормові культури і суміші з них забезпечують збір кормів з 1 га ріллі 120–160 ц к. од. та 9–16 ц перетравного протеїну, тоді як традиційні – 25–35 ц к. од. і 3–5 ц перетравного протеїну. В одній кормовій одиниці цих культур вміст протеїну становить 120–140 г. У разі використання традиційних кормових цей показник становив 70–80 г. Для годування однієї корови традиційними кормами потрібно за рік використовувати їх із площі ріллі 2 га, а при засвоєнні запропонованих культур – з 1 га ріллі [4]. Годівля тварин пропонованими кормами

сприяє їх високій продуктивності, як результат – усі галузі тваринництва стають рентабельними.

За останніми дослідженнями, в умовах ринкової економіки під час виробництва кормів сортонасіння для багатьох товаровиробників є єдиним доступним фактором інтенсифікації [6]. На основі алгоритму здійснення економічної оцінки запровадження нового сорту інноваційних кормових культур та їх сумішей визначено показники економічного ефекту від сортозаміни і розраховано економічну оцінку запровадження новітніх сортів кормових культур (рис. 1).

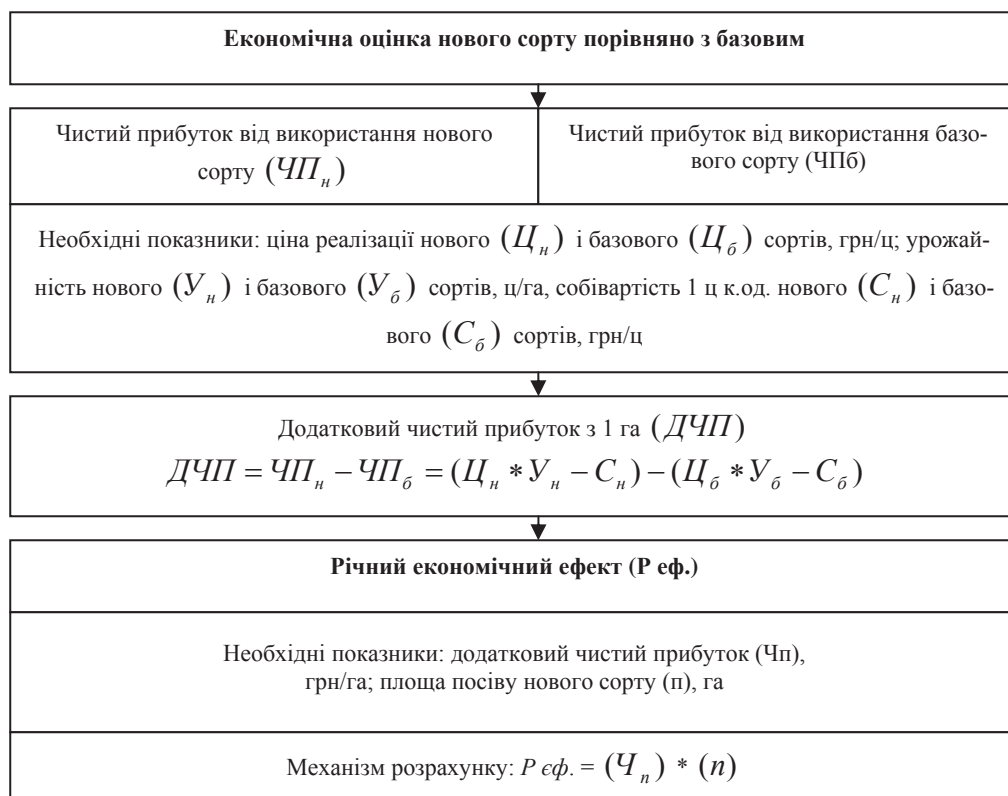

Рис. 1. Алгоритм здійснення економічної оцінки впровадження нового сорту кормових культур*

* Джерело: Павловська Л.Д. Інноваційна складова зростання ефективності кормовиробництва: моногр. / Л.Д. Павловська, І.Ф. Грабчук. – Житомир: Вид-во «Полісся», 2012. – С. 161–164.

Визначено річний економічний ефект від запровадження нового сорту кормової культури в СГК «Летава» Чемеровецького району Хмельницької області (табл. 1).

У розрахунках за базовий сорт взято кормову культуру – люцерну, яка серед традиційних кормових культур має найбільшу питому вагу в структурі багаторічних трав.

Із проведених розрахунків видно, що порівняно з традиційною кормовою культурою – люцерною найбільший економічний ефект одержано за вирощування інноваційної культури інтродуцента – галеги. Дослідженням з'ясовано, що за рахунок нових кормових сумішей та інтродуційованих кормових культур може бути забезпечений приріст урожаю кормових культур у 2,5 – 3 рази.

Наукові дослідження й досвід багатьох господарств у різних ґрунтово-кліматичних умовах показують про великі перспективи вирощування галеги (козлятника східного) на кормові цілі. Вона є однією з найперспективніших рослин у кормовиробництві. Серед

бобових культур галега східна відрізняється інтенсивним накопиченням вегетативної маси в ранньовесняний період, в результаті чого корм можна одержати на 10-15 діб раніше від конюшини і люцерни.

1. Економічний ефект від упровадження різних сортів кормових культур у СГК «Летава» Чемеровецького району Хмельницької області*

№ п/п	Назва нового сорту кормової культури і суміші	Площа посіву, га	Урожайність, ц/га	Собівартість, грн/га	Ціна реалізації, грн/ц	Дохід від урожайності сорту, грн/га	Чистий дохід від нового сорту за рахунок урожайності, грн/га	Річний економічний ефект, тис. грн
	Традиційна (базова) культура							
1	Люцерна	50	274	6112	120	32880	х	х
	Інноваційні культури							
2	Галега	50	395	4814	120	47400	14520	726
3	Горохово-вівсяні з сільфією пронизанолистою	50	285	3617	120	34200	1320	66
4	Озимо-ріпакові суміші	50	330	3678	120	39600	6720	336
5	Люпин із вівсом і пелюшкою	50	318	4228	120	38160	5280	264
6	Пелюшка з тритикале	50	300	3514	120	36000	3120	156
7	Пайза з редькою олійною	50	298	3892	120	35760	2880	144
8	Пелюшка з тритикале і люпином	50	312	3564	120	37440	4560	228
9	Люпин із вівсом і пелюшкою	50	284	4012	120	34080	1200	60
10	Овес із амарантом	50	276	3842	120	33120	240	12
11	Овес із амарантом і сераделлою	50	282	3690	120	33840	960	48
12	Пайза з пелюшкою	50	290	3460	120	34800	1920	96
13	Пайза з редькою і сераделлою	50	310	3920	120	37200	4320	216
14	Озимі тритикале з ріпаком озимим	50	315	3500	120	37800	4920	246

* Джерело: Власні дослідження.

Галега східна – багаторічна кормова бобова рослина, що налічує чотири види, поширені у південній та південно-східній Європі й західній Азії. Вона має ще інші назви: галега лікарська, козлятник східний, чокабук, дика люцерна, дика вика. Росте на берегах річок, на луках, серед чагарників, у балках, на узліссях. Галега східна (*Galega orientalis* L.) – перехреснозапилювана рослина. Коли давали латинську назву цій рослині “галега”, вчені мали на увазі її сприятливий вплив на тварин. У перекладі з грецької “гала” означає молоко, “агенин” – діяти, тобто можна перекласти як “молокогон” [2]. За кормовою цінністю й виходом корму з гектара ця рослина перевершує традиційні культури, а за тривалістю вирощування на

одному місці значно випереджає їх. Галега є добрим попередником, у чистих посівах росте до 14 років, у травостоях зі злаковими – 7-8 років, тому заощаджує витрати на насіння й паливно-мастильні матеріали. Її можна висівати в Лісостепу і на Поліссі на силос, сіно, сінаж та зелений корм із бобовими й злаковими. У Лісостепу козлятник східний забезпечує високу врожайність зеленої маси та насіння. Має високий коефіцієнт розмноження і завдяки цьому швидко запроваджується у виробництво. Урожайність надземної маси змінюється від 40 до 90 т/га. Залежно від фази розвитку та умов вегетації можна також робити два-три укоси за рік. Козлятник дуже цінна культура для одержання високоякісного сіна (17-18 т/га). Насіннева

продуктивність його досягає 700–800 кг/га. Облиственість рослин у першому укосі становить 55–65%, отави – 68–70%. На одному місці може рости майже 25 років. За кількістю зеленої маси, мікроелементів і протеїну перевершує люцерну й конюшину. Перший укос припадає на 10–15 травня, під час збирання на сіно бічні листочки не осипаються. У козлятнику немає триплінгу, як у люцерни, тому його залюбки відвідують бджоли. Це гарне джерело меду та пилку. Завдяки цим і деяким іншим перевагам козлятник східний називають благодатною культурою.

Корми з козлятника також добре поїдаються багатьма видами сільськогосподарських тварин. Зелену масу використовують у свіжому вигляді, на сіно, сінаж, трав'яне борошно, а також для виготовлення силосу й білкових концентратів. Він становить значний інтерес у біоекологізації землеробства. Для використання на силос, сіно, сінаж та зелений корм його можна висівати в Степу, Лісостепу, на Поліссі як у чистих посівах, так і в суміші зі злаковими травами. У зеле-

ній масі міститься 18–24 к. од., у сінні – 57–58 і силосі – 22 к. од. Забезпеченість однієї кормової одиниці протеїном становить 125–216 г [2].

Крім того, перевагами культури інтродуцента – галеги є те, що вона відносно морозостійка; тривалий час росте на одному місці (10–25 років); забезпечує високі стабільні врожаї зеленої маси (40–90 т/га), що чудово силосується; захищає ґрунт від водної ерозії тощо.

Економічні розрахунки показали високу ефективність вирощування культури. За умови вирощування галеги як однорічної культури загальні витрати на одиницю площі не перевищують 4,8 тис. грн/га за рік. Ціна продукції при врожайності 395 ц/га за умови середньоузгальненої ціни на траву як вид сировини становить 47,4 тис. грн. Розрахунковий чистий прибуток від реалізації продукції становить у межах 15 тис. грн/га.

Враховуючи багаторічність галеги, її вирощування можна розглядати як енергоощадне та економічно вигідне серед інноваційних сумішок кормових культур (табл. 2).

2. Економічні й енергетичні витрати на вирощування кормових культур у сільськогосподарських підприємствах Хмельницької області*

Кормова культура	Урожайність, ц/га к. од.	Енергетичні витрати, МДж/га	Енергоємність, МДж/к.од.	Витрати, грн/га	Собівартість 1 ц к. од., грн
Галега	215	20318	470	4814	28,42
Ярі тритикале з сераделлою	160	20352	349	3617	90,54
Пайза з редькою і сераделлою	136	20480	361	3678	85,60
Пелюшка з тритикале	130	20506	384	4228	78,36
Пелюшка з тритикале і люпином	146	20890	342	3514	82,14
Пайза з редькою олійною	178	20424	364	3892	89,50
Пелюшко-вівсяна суміш	120	20138	329	3564	78,13
Конюшина червона	98	19138	369	4012	90,10
Сумішка конюшини червоної зі злаковими травами	110	23360	353	3842	89,23
Люцерна	118	18412	391	3690	87,15
Сумішка люцерни зі злаковими травами	127	20456	370	3460	88,00

* Джерело: Власні дослідження.

Зіставлення економічних та енергетичних витрат на вирощування інноваційних кормових сумішок і культури інтродуцента – галеги з динамікою енергетичних витрат уможливорює простежити позитивні економічні зміни.

Цілком закономірним явищем є те, що зростання витрат енергії потребує більших фінансових витрат. Подібна ситуація має місце й при зіставленні енергоємності культур з їхньою собівартістю. Такий результат доводить про об'єктивність і достовірність

аналізу, який враховує енергетичні витрати та їхню відповідність економічним. Загалом, для визначення ефективності кормовиробництва достатньо застосовувати лише економічну оцінку.

Однак коли необхідно виявити найменш енергоємні технології й технологічні операції, економічного аналізу недостатньо, тому доцільно використовувати підхід, який враховує енергозбереження, визначає доцільність запровадження у кормовиробництві нової техніки та технології тоді, коли при-

ріст корисного ефекту (енергії, акумульованої в урожаї) перевищує приріст енерговитрат, тобто, коли енергоємність одиниці врожаю зменшується в усьому виробничому циклі – від підготовки ґрунту, насіння і до одержання кінцевого продукту – врожаю [5]. Тому на сучасному етапі формування ринкових відносин у кормовиробництві важливе значення має конкурентоспроможність впровадження енергоощадних і новітніх технологій вирощування кормових культур. Мірилом конкурентоспроможності технології є коефіцієнт комплексної оцінки на конкурентоспроможність, який враховує такі аспекти технологій: енергетичну (коефіцієнт енергетичної оцінки), еколого-економічну (коефіцієнт інтегральної оцінки), якість машин, що виконують технологічні процеси (коефіцієнт технічного рівня) [1]. Існуючі (базові) технології вирощування кормових культур потребують їх переосмислення з врахуванням оптимізації витрат енергії та ресурсів. Це пов'язано з використанням недосконалих технологій, малопродуктивної техніки або такої, яка не відповідає агротехнічним вимогам вирощування, що призводить до виробництва неконкурентоспроможної кормової продукції.

Перевагу щодо підвищення конкурентоспроможності кормових культур надають впровадженню більш складних, проте гнучкіших до зміни зовнішніх впливів технологій, оптимізації технологічних процесів вирощування кормових культур або їх удосконалення. У зв'язку з цим для оцінки конкурентоспроможності вирощування галеги було здійснено об'єктивний і повний аналіз змодельованих нами технологій.

Розрахунки проводили окремо за кожним прийомом технології з використанням технологічної карти та характеристик сільськогосподарських машин. За базову технологію було взято контрольний варіант, де висівали галегу, вносили лише фосфорно-калійні добрива у нормі $P_{60} K_{90}$.

Оцінку технологій вирощування кормової культури – галеги на конкурентоспроможність проводили за її енергетичними й економічними показниками, технічним рівнем машин, які реалізують зазначені технології.

Складовою комплексного коефіцієнта конкурентоспроможності технології є коефіцієнт технічного рівня забезпеченості технологічних процесів вирощування кормових культур, який вираховували за формулою [1]:

$$K_{mp.} = 0,4 * M_{\sigma} / M_n + 0,4 * G_{\sigma} / G_n + 0,2 * Z_{\sigma} / Z_n,$$

де $K_{mp.}$ – коефіцієнт технічного рівня технології;

M_{σ}, M_n – відповідно металоємність базової і запропонованої технологій, кг/га;

G_{σ}, G_n – питомі витрати пального за базовою та запропонованою технологією, л/га;

Z_{σ}, Z_n – затрати праці у базовій і запропонованій технологіях, люд.-год/га;

У результаті дослідження встановлено, що насичення технології вирощування галеги прийомами захисту та поліпшення мінерального живлення рослин призводило до зростання таких показників, як питома металоємність технології, сумарні витрати пального за технологією й сумарні затрати праці, що у свою чергу позначилося на коефіцієнті технічного рівня технології ($K_{тр}$). Розрахований коефіцієнт технічного рівня технологій показав, що збільшення рівня інтенсивності в технологіях вирощування кормових культур призводить до незначного зменшення коефіцієнта технічного рівня порівняно із базовою технологією.

Одним із критеріїв оцінки технологій на конкурентоспроможність є енергетична оцінка, яка не замінює, а лише доповнює запропоновану оцінку технологій за іншими критеріями (затрати праці, енергетична ефективність). Аналіз із урахуванням енергозбереження дав змогу оцінити відносний внесок певної операції й визначити найбільш енергоємну та знайти шляхи зменшення енерговитрат на технологічний процес під час вирощування галеги. Енергетичну ефективність оцінювали за коефіцієнтом енергетичної ефективності технології (K_e), який дорівнює відношенню енерговмісту врожаю до сукупних енерговитрат усієї технології.

Наступною складовою оцінки технології на конкурентоспроможність є коефіцієнт інтегральної оцінки, який дає змогу оцінити економічні показники технології вирощування кормових культур при порівнянні з

базовою технологією. Зазначений показник розраховують за формулою [1]:

$$J = Q_n / Q_0,$$

де J – коефіцієнт інтегральної оцінки;

Q_n, Q_0 – грошовий вираз вартості продукції, яку вироблено з 1 га на 1 грн приведених витрат, відповідно за новою і базовою технологіями.

Оцінку конкурентоспроможності технології є коефіцієнт комплексної оцінки (K_k) на конкурентоспроможність, який враховує всі вказані вище аспекти технологій: енергетичні (коефіцієнт енергетичної оцінки – K_e), економічні (коефіцієнт інтегральної оцінки – J), технічний рівень сільськогосподарських машин і знарядь, які виконують технологічні процеси (коефіцієнт технічного рівня – $K_{тр}$). Коефіцієнт комплексної оцінки визначається таким чином [1]:

$$K_k = m \cdot K_{mp} + n \cdot J + p \cdot K_e,$$

де m, n, p – показники вагомості при відповідних коефіцієнтах. Величина показників вагомості визначається, як правило, методом експертних оцінок або безпосередньо дослідником на основі завдань і особливостей оцінки технологій. У наших досліджен-

нях показники вагомості становили – відповідно: $0,4 + 0,4 + 0,2 = 1$. Якщо $K_k \geq 1$, то запропонована технологія більш конкурентна ніж базова, й навпаки.

Таким чином, здійснивши комплексну оцінку технологій у нашому дослідженні на конкурентоспроможність, можна зробити висновок, що насичення запропонованої технології вирощування галегі факторами інтенсифікації (добривами, пестицидами) сприяє зростанню комплексного показника конкурентоспроможності, а отже і обсягів продукції, вирощеної за цією технологією.

Поряд із цим визначено можливі напрями розвитку технологій вирощування галегі, які за нетривалий проміжок часу можна оцінити сукупністю залежностей. При цьому напрям розвитку запропонованих технологій розглядається відносно базової. Ці залежності показано на рисунку 2.

Як видно із рисунка, по відношенню до базової нові технології під час внесення азотних добрив знижують свою інтенсивність у бік екстенсивних шляхів розвитку, тоді як застосування системи захисту рослин має чітко виражений інтенсивний напрям

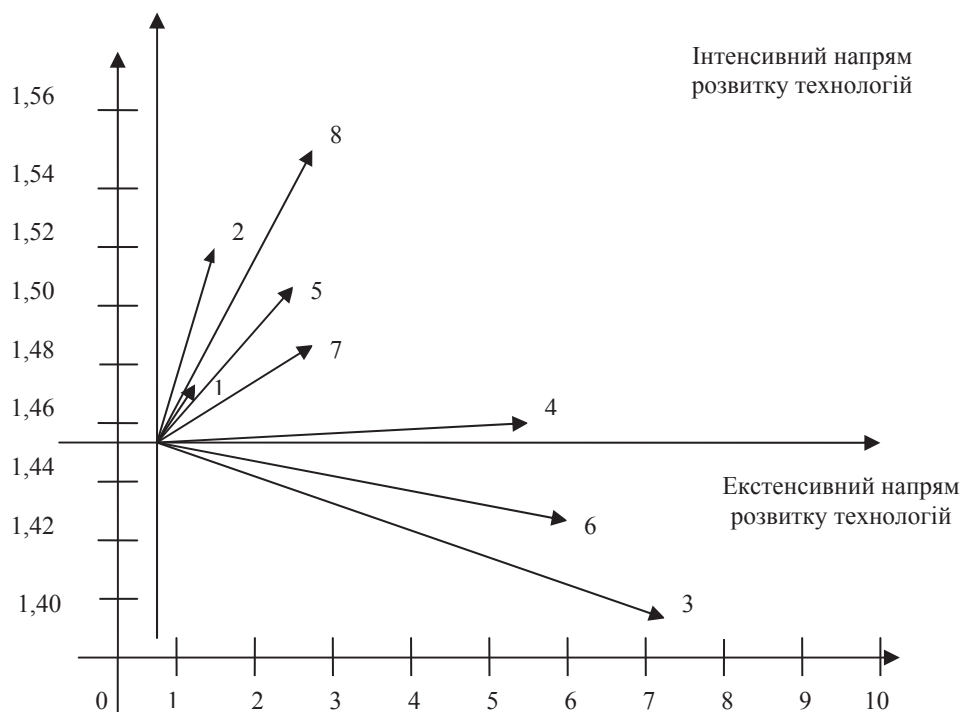

Рис. 2. Оцінка технологій вирощування галегі на інтенсивність*

* Джерело: Побудовано автором за результатами досліджень.

Б – Р60К90 + ємістим –С + І Фон або базова технологія

1. Фон + ризоторфін 200 ФФ + арчер і Бі-58 новий

2. Фон + ризоторфін 200 ФФ + арчер та Бі-58 новий + тілт і деціс

3. Фон + N60 + ризоторфін 200 ФФ

4. Фон + N60 + ризоторфін 200 ФФ + арчер і Бі-58 новий

5. Фон + N60 + ризоторфін 200 ФФ + арчер та Бі-58 новий + тілт і деціс

6. Фон + N90 + ризоторфін 200 ФФ

7. Фон + N90 + ризоторфін 200 ФФ + арчер і Бі-58 новий

8. Фон + N90 + ризоторфін 200 ФФ + арчер та Бі-58 новий + тілт і деціс

Висновки. Оцінювання з економічного погляду інтенсивної технології вирощуван-

ня інноваційних культур показує, що необхідно перейти на інтенсивний напрям шляхом удосконалення технологічних процесів і зменшення енерговитрат на виробництво одиниці кормової продукції.

Основними напрямками підвищення ефективності галузі скотарства є: забезпечення тварин повноцінною годівлею; підвищення продуктивності худоби; впровадження прогресивних технологій виробництва кормової продукції. Адже зростання обсягів виробництва тваринницької продукції насамперед залежить від рівня розвитку кормової бази, структури та якості використовуваних кормів. Чим якісніші корми, чим більше в них перетравного протеїну, тим менше витрачається кормових одиниць на виробництво одиниці продукції тваринництва.

Список використаних джерел

1. *Гарькавий А.Д.* Конкуреноспроможність технологій і машин: навч. посіб. / А.Д. Гарькавий, В.Ф. Петриченко, А.В. Спирін. – Вінниця: Вінницький ДАУ – «Гірас», – 2006. – С. 72.
2. Енергетична цінність кормів [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gov.Cap.Ru>.
3. *Зубець М.В.* Наукові основи розвитку агропромислового виробництва на інноваційних засадах (теорія, методологія, практика) / М.В. Зубець, С.О. Тивончук. – К. : Аграр. наука, 2009. – 480 с.
4. *Карпусь М.М.* Деталізована поживність кормів зони Лісостепу України: довідник / М.М. Карпусь, В.П. Славов, Г.М. Мартинюк. – К. : Аграр. наука, 1995. – 134 с.
5. *Медведовський О.К.* Енергетичний аналіз інтенсивних технологій в сільськогосподарському виробництві: навч. посіб. / О.К. Медведовський, П.І. Іваненко. – К. : Урожай, 1988. – С. 113.
6. *Павловська Л.Д.* Інноваційна складова зростання ефективності кормовиробництва: моногр. / Л.Д. Павловська, І.Ф. Грабчук. – Житомир: Вид-во «Полісся», 2012. – С. 161–164.

Стаття надійшла до редакції 19.11.2012 р.

* * *

Новини АПК

Кооперативи дадуть змогу виробникам сільськогосподарської продукції стати конкурентоздатними

Сільгоспооперація є дієвим механізмом підвищення конкурентоспроможності дрібно- та середньотоварних виробників. Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк зазначив: „Розвиток кооперативного руху та підтримка його з боку держави є необхідною передумовою відродження українського села. І світовий досвід підтверджує, що саме завдяки об'єднанню в кооперативи дрібно- та середньотоварні виробники можуть підвищити конкурентоспроможність своєї продукції. Тому інтерес селян до таких об'єднань поступово зростає. Так, протягом минулого року кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів збільшилася майже на 80 одиниць”.

З його слів, лідерами залишається Житомирська область, де функціонує 104 обслуговуючих кооперативи, Вінницька – 84, Івано-Франківська – 67 та АР Крим – 64 кооперативи. Найбільше молочарських, плодоовочевих та кооперативів з обробітку землі.

Керівник відомства підкреслив, що держава робить усе можливе, аби мотивувати селян об'єднуватися в кооперативи. Зокрема, Верховною Радою України прийнято Закон «Про внесення змін до Закону України «Про сільськогосподарську кооперацію», який визначає особливості економічних засад діяльності сільськогосподарських кооперативів та створює умови для зменшення податкового навантаження на них. Також держава забезпечила збереження права власності на майно кожного члена кооперативу та справедливий розподіл заробленого. Але головне – кожен учасник кооперативу може одержати необхідні послуги за оптимальною ціною та зробити свою працю більш економічною та організованою, – підкреслив Микола Присяжнюк.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

*М.В. ЗОСЬ-КІОР, кандидат економічних наук, доцент,
завідувач кафедри
Луганський національний аграрний університет*

Теоретичні аспекти удосконалення земельних відносин у сучасних умовах господарювання

Постановка проблеми. Сучасні економічні перетворення в аграрній сфері в основному асоціюються з проведенням земельної реформи. Необхідність її продовження зумовлюється економічною невизначеністю суб'єктів інтересів на селі щодо об'єктів інтересів, передусім – землі. Невизначеність не дає змоги аграрним виробникам працювати на перспективу і провокує орієнтацію на швидкий прибуток, нехтування агротехнічними вимогами щодо збереження родючості ґрунтів, небажання займатися тваринництвом [5, с. 3-4; 19; 20]. Це зумовлює актуальність виваженого наукового дослідження проблеми формування земельних відносин, зокрема, системи управління земельними ресурсами в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Учені, які займаються проблематикою земельних відносин, зокрема Березівський П.С. [1], Дієсперов В.С. [5], Дорош Й.М. [6], Латинін М.А. [8], Макаренко П.М. [9], Нелеп В.М. [11], Паленичак О.В. [12], Паньків З.П. [13], Саблук П.Т. [14], Статівка Н.В. [15], Ткаченко В.Г. [16], Федоров М.М. [17], концентрують увагу на наявності крім позитивних і негативних наслідків земельної реформи необхідності її переосмислення та продовження.

У сучасній науковій літературі трапляються доволі неоднозначні висновки з дослідження стану земельних відносин, зокрема системи управління земельними ресурсами, та перспектив їхнього розвитку. Одні

економісти-аграрники (Богіра М.С., Яців І.Б. [2, 18]) вважають за необхідне нагальне прийняття нормативно-правової бази щодо діючого ринку землі з домінуючою роллю приватної власності на землю, інші (Дієсперов В.С., Дорош Й.М. [5, 6]) – державної, ще інші (Кривов В.М. [7]) застерігають від наслідків цієї реформи, пропонуючи її переробити наново з самого початку.

НААН було розроблено стратегію й основні економіко-організаційні аспекти реформування галузі «Розвиток сільського господарства та земельна реформа» на виконання програми економічних реформ на 2010–2014 роки Президента України «Заможне суспільство, конкурентоспроможна економіка, ефективна держава», за більшістю позицій якої пропонується широке громадське обговорення, оскільки задекларовані реформаторські дії на 2010–2011 роки на практиці здійснюються з великими розбіжностями у фактичних результатах від запланованих. Це в основному зумовлює логіку дослідження, орієнтовану на те, що земельні відносини спрямовані не тільки на забезпечення економічної, а й соціальної та екологічної стабільності.

Мета статті – дослідження теоретичних аспектів удосконалення земельних відносин в Україні у сучасних умовах господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. Будь-які сучасні економічні перетворення необхідно розглядати з урахуванням чинника глобалізації. Земельна реформа

з цього погляду стикається з рядом основних позицій, які можна назвати вихідними.

По-перше, в Україні, площа якої в загальній площі земель світу займає менше 0,5%, видобувається, переробляється і залучається до виробництва приблизно 5% світового обсягу мінерально-сировинних ресурсів, що знаходяться в господарському обігу [13, с. 2], в тому числі й найцінніших у світі ґрунтів. До того ж дані ресурси використовуються нерационально та екстенсивно. Недовикористовувані аграрні ресурси на фоні світової продовольчої кризи значно піднімаються в ціні. З цього погляду Україна має й гарантовані ринки збуту, і можливість значного підвищення свого міжнародного статусу, з яким неможливо не рахуватися.

По-друге, екстенсивне землеробство, крім беззаперечних економічних втрат, забезпечує конкурентну перевагу України на світовій арені – не тільки з позицій екологічності продукції, а й більшої її повноцінності порівняно з розвинутими країнами, що мають бідніші ґрунти та занадто інтенсифікували землеробство. Даний факт підтверджується не тільки біохімічними аналізами ґрунтів, а й конкуренцією на міжнародному ринку капіталу за право оренди українських чорноземів.

По-третє, для України позитивні результати може мати «ефект запізнення», тобто ситуація, коли реформи в країні проходять пізніше за аналогічні в країнах-піонерах. Це дає можливість сформувати досконалішу економіку з урахуванням чужих помилок.

Дані три фактори є беззаперечними потенційними перевагами аграрного сектору України, які через невирішеність принципових питань земельної реформи дедалі частіше стають його недоліками:

1. Земля як об'єкт господарювання. В даному питанні слід чітко визначитися щодо відносин власності на землю. При цьому зазначимо, що приватизація землі сама по собі не забезпечує ні ефективного бізнесу на землі, ні збереження її родючості. Для цього необхідно сформувати сприятливі макроекономічні умови, за яких більшість господарств зможуть рентабельно вести свій біз-

нес [9, с. 80]. Формування даних умов має спиратися на теорію стейкхолдерів, у рамках якої слід виділити наступні суб'єкти інтересів на селі: усе суспільство; селянство; працівники сільгоспідприємств; великий позасільський капітал.

Об'єкти інтересів на селі: природні (в масштабах сільських територій);

трудові (в масштабах сільських територій); фінансово-матеріальні.

Їхня єдність порушена через розосередження між учасниками виробництва, які є представниками різних інтересів [5, с. 2].

Принциповою позицією можна вважати необхідність включення землі в активи підприємств, у т. ч. через те, що засновники останніх керуються в економічних відносинах поняттям «чий засоби виробництва, того й дохід на ці засоби». При цьому слід зазначити, що 79% своїх прибутків у сільському господарстві одержують в Україні за рахунок природної родючості землі та лише 21% – як результат впровадження технологій (дані НДІ економіки природних ресурсів та екології землекористування) [12, с. 32]. Оскільки науково обґрунтованим (і підтвердженим західною практикою господарювання) є співвідношення між вартістю землі, основного й обігового капіталу 40%, 40 і 20% (його досягнення потребує спрямування на потреби галузі 600 млрд грн) [14, с. 10], земля має бути капіталом, а отже – мати ринкову ціну. Звідси випливає закономірний висновок – приватну власність на землю необхідно розглядати як обов'язкову передумову інвестиційної привабливості аграрного сектору української економіки [16, с. 29].

Надалі маємо дослідити припустимі формати цієї власності. Її параметри жваво обговорюються як серед класиків економічної наукової думки, так і серед сучасних науковців та практиків.

Отже, вбачаючи у домінуванні приватної власності на землю не тільки позитивні аспекти трудової мотивації власника-землекористувача, а й значне завищення собівартості продукції через відносини оренди та купівлі-продажу земельних часток, можна констатувати факт неодмінного відставання у розвитку сільського господарства і зни-

ження рівня продовольчої безпеки країн із незначним рівнем бюджетної фінансової допомоги.

Наприклад, у США 62 % землевласників не зв'язані з сільським господарством, одержують 13 млрд дол. рентних платежів (що могли б використовуватися на виробничі цілі) та 2–2,5 млрд дол. державних субсидій [9, с. 80].

Відносно досліджуваного питання К. Маркс зазначав: «Земельна власність відрізняється від інших видів власності тим, що на певному рівні розвитку вона стає зайвою і шкідливою, навіть з погляду капіталістичного виробництва» [10, с. 171-172].

Деякі сучасні вчені та практики також зазначають, що приватна власність на землю – це рудимент рабовласницького ладу, від якого більшість країн давно відмовилася і перейшла на поняття «право користування землею» [6, с. 30]. Це дещо схоже на право користування іншими природними ресурсами – надрами, водами, лісами, повітрям у комерційних цілях.

Ці висновки не безпідставні, доказом чого є надефективна практика застосування даного виду права в Нідерландах, Китаї й Ізраїлі, де домінує державна власність на землю. Дана теорія і практика заснована на аксіомі, що між державною власністю на землю та власністю на вироблений на ній продукт безпосередній причинно-наслідковий зв'язок відсутній [9, с. 78].

Практичне усвідомлення даного твердження нерідко стримує амбіційні, комплексні плани нашої держави. Наприклад, необхідні заходи із переведення ріллі в інші види угідь, зокрема залуження, залісення (на орних землях втрати гумусу в 2,5 рази вищі, ніж на природних кормових угіддях (на прикладі Полтавської області) [8, с. 98] неможливі при розділенні масивів між багатьма господарями. Приватна власність неминує протиставляє інтереси окремих осіб загальносуспільним [5, с. 4].

Досить часто, на наш погляд, дані проблеми виникають через «щирі добросусідські» консультації західних експертів із земельної реформи, старанно витримуючих алгоритм «доведення до банкрутства» націо-

нального АПК. Адже нині, наприклад, щоб вивести ці землі з обробітку, держава має витрачати довічно значні кошти, яких у неї немає, для компенсації недоодержаних доходів власників земельних ділянок, або знищити власну екосистему, або надати земельні ресурси іноземцям.

Тому ринковий оборот земель може бути допущений, але за умови власності тільки фізичних осіб [5, с. 5]. У Франції близько 50 % фермерів є власниками землі, у США та інших країнах теж віддають пріоритет приватній власності на землю і засоби виробництва безпосередньо працюючим на землі фермерам [9, с. 82].

Взагалі на Заході існує поняття «фермерська градація» – вік фермерів-орендарів – до 30 років, фермерів-землевласників – більше 45 років, землевласників-орендодавців – 60 років і старше [9, с. 82], що дає можливість раціональніше використовувати земельні наділи, а також тип оренди «батько-син».

Тут виникає закономірне питання інвентаризації всіх земель та її економічної оцінки, яка в Україні останнім часом не проводилася. Це й створює нееквівалентні відносини між землекористувачами та землевласниками [16, с. 28-29]. Дане твердження підкріплюється тим, що в селах ніхто не знає реальної вартості свого паю. Ціну земель сільгосппризначення на сучасному нелегальному ринку визначає покупець, що протирічить самій суті ринкової економіки.

У даній проблемі стикаємося з дуалізмом:

I. Перенесення меж у природу, роздрібнення полів означатиме втрату безсумнівних переваг великого виробництва [5].

II. Без виділення земельної частки на місцевості із закріпленням персонального індивідуального права приватної власності на них, жодна серйозна банківська установа не виступатиме в ролі заставаотримувача цих ділянок [16, с. 33].

За таких обставин небезпідставним є на державному рівні вирішення питання щодо консолідації всіх розпайованих земель, формування полів, сівозмін, повноцінних підприємств. Потім – розробка проектів внутрішньогосподарського землевпорядкування, раціональна організація територій, оптимізація сіль-

госпугідь і комплекс протиерозійних заходів [7, с. 50]. Але дане завдання, що ззовні здається утопією, може бути розв'язане (не тільки як за першої хвилі приватизації землі – за принципом поточної соціальної справедливості, але й економічної), на наш погляд, тільки через пайову участь фізичних та юридичних осіб у майнових комплексах, що світовою практикою встановлюється акціонуванням [5, с. 3]. Зазначена практика виправдала себе і в Україні, зокрема при формуванні агрокомплексу ВАТ «Маріупольський металургійний комбінат ім. Ілліча» за участю вчених Луганського НАУ.

Слід зазначити, що дане явище не є безперспективним на фоні посилення конкуренції за право оренди земельних ділянок (за інших рівних умов частку грошової форми плати за оренду землі можна вважати критерієм рівня конкуренції за право оренди [18, с. 17]). В Україні вартість оренди в 4-5 разів менша за рівень ЄС (в ЄС обробляють на умовах оренди 40% сільгоспугідь, орендна плата становить 8 ц /га пшениці, переважає довгострокова оренда (9 і більше років) [4, с. 61]). Посилення конкуренції підкріплюється також тим фактом, що у 2009 році в Україні 43,8% укладених договорів оренди (замість 10,5% у 2000 р.) було з суб'єктами, не в яких орендодавці одержали свій пай (з підприємствами, що надали пай, – 42,2 і 85,2% відповідно, з фермерськими господарствами – 14 і 4,3% відповідно) [4, с. 61]. Дані явища означають підвищення значимості українських земель сільгосппризначення не тільки як об'єкта господарювання, але і як засобу виробництва.

II. Земля як засіб виробництва. На перший план слід виділити позицію щодо комплексності показників ефективності використання землі: економічні (наприклад, землевіддача); екологічні (наприклад, динаміка вмісту поживних речовин в орному шарі ґрунту); соціальні (наприклад, чисельність працівників на 1000 га угідь) [11, с. 24-25].

Враховуючи глобальний зміст земельної реформи в Україні та необхідність узгодження значень даних показників, концептуальними основами управління земельними ресурсами є:

а) експорт продукції традиційної якості у безмежний ринок країн, що розвиваються (виробленої на інтенсивно оброблюваних землях);

б) експорт у високорозвинуті країни світу і для заможних верств населення (виробленої за технологіями органічного землеробства) [11, с. 22].

Інтенсифікація наштовхується на проблеми недофінансування галузі, як уже зазначалося, в основному через земельне питання. Так, землевіддача в Україні 270-320 євро/га, а в ЄС – понад 2000 [15]. При цьому майбутні доходи, навіть за збільшення обсягу виробництва, мають тенденцію до зменшення через їх «екологічне проїдання». Наприклад, щорічні втрати гумусу через мінералізацію й ерозію ґрунтів становлять 32-33 млн т (0,6 т/га) – це 9 млрд грн збитків за найскромнішими оцінками [15], що зіставне з поточними річними прибутками всього сільського господарства України.

Тому неодмінним атрибутом землекористування має бути його раціоналізація, що передусім пов'язано з державною політикою в цьому питанні в рамках загальнонаціональної стратегії розвитку.

III. Роль держави в управлінні землею сільгосппризначення. Оскільки земельні відносини – це суспільні відносини щодо володіння, користування, розпорядження і управління землею на державному, господарському та внутрішньогосподарському рівнях як об'єктом господарювання і засобом виробництва [17, с. 4], роль держави в управлінні земельними ресурсами найсуттєвіша за всіх суб'єктів інтересів на селі.

І тут вихідним пунктом розвитку є конституційне положення, що всі природні ресурси є надбанням Українського народу. Власність на землю громадян і організацій – вторинна. Повноваження по використанню земельних ресурсів мають бути чітко розподілені між державними органами та громадами міст і сіл [5, с. 5].

Значення економічної й контрольної функції держави з кожним днем зростає через посилення глобалізаційних процесів і, відповідно, міжнародну інтеграцію України. При цьому слід зазначити, що нині для сві-

тової економіки є характерним синхронний вхід у кризу за рахунок розвинутих країн та десинхронний (самостійний) вихід із неї [3, с. 80]. Це потребує застосування додаткових адаптивних механізмів недопущення хаосу в стратегічно важливих сферах державного впливу, в т.ч. у земельних відносинах.

Наприклад, глобалізація – це колосальний стимул до галузевої консолідації [15], що є однією з причин формування сучасних агрохолдингів. Одночасно з цим вони займаються монокультурою, а орієнтація на вигідніші зернові й олійні культури посилює залежність країни від світового ринку [5]. Втрачаючи при цьому перспективні конкурентні переваги, агрохолдинги розвиваються в Україні за моделлю «орендних латифундій», монополізуючи землекористування з усіма впливаючими з цього наслідками.

У даному відношенні світовий досвід вже давно продемонстрував переваги кооперативного і кластерного підходів до організації виробництва, переробки та збуту сільгосппродукції, що в цілому підтримується Європейською економічною комісією ООН з питань управління земельними ресурсами в європейському регіоні. До того ж кооперацію можна розглядати як одну з основ формування громадянського суспільства, а державна влада може діяти в загальнонародних інтересах тільки під організованим тиском суспільства [5, с. 7].

IV. Соціальні аспекти земельних відносин. Соціальний бік відносин землеволодіння пов'язаний із приватизацією ренти порівняно невеликою часткою населення, оскільки селяни втратили колишні права співвласників колективних підприємств [5, с. 3].

При цьому соціальна справедливість у процесі приватизації землі нині стикається з економічною несправедливістю. Так, колгоспники з багаторічним внеском у сільськогосподарське підприємство мають право пожиттєво одержувати від суспільства додатковий дохід, а ті, хто прийде в сільськогосподарське підприємство, платитимуть за право на це особам (нащадкам колгоспників), не працюючим у сільському господарстві [5, с. 3]. Це серйозний фактор демотивації, в основному для молоді, йти працювати в сільське господарство.

Проблема, на наш погляд, розв'язується в двох площинах. По-перше, через акціонування (або одержання паїв із земель запасу), по-друге, через диверсифікаційні соціальні технології. Так, у країнах ЄС близько 87% зайнятих і 95% створеної додаткової вартості в сільській місцевості пов'язано з несільськогосподарськими видами діяльності [1, с. 2], що формує відхід від сільського господарства до аграрного та інших видів господарювання у сільській місцевості.

Висновки. Підводячи підсумок вищесказаному треба зазначити, що з вирішенням наведених позицій щодо суспільних відносин із землею як об'єктом господарювання, землею як засобом виробництва, посиленням ролі держави в управлінні землею сільгосппризначення та соціальних аспектів земельних відносин з урахуванням чинника глобалізації, можливо дійти до логічного кінця затяжної земельної реформи в Україні. Подальші дослідження доцільно зосередити на відпрацюванні організаційно-економічних механізмів реалізації земельних відносин.

Список використаних джерел

1. *Березівський П.* Основні засади сталого розвитку сільських територій [Електронний ресурс] / П. Березівський, А. Железняк // Режим доступу: nbuv.gov.ua/Portal/Soc_Gum...2009_3...pdf/09bpsora.pdf.
2. *Богіра М.С.* Землекористування в ринкових умовах : еколого-економічний аспект : моногр. / М.С. Богіра. – Львів : Львівський нац. аграр. ун-т, 2008. – 226 с.
3. *Букреев А.М.* Экономическая природа цикличности и её проявление в развитии организации / А.М. Букреев, С.А. Куков // Організаційно-економічні трансформації в аграрному виробництві : Матер. Міжрегіональних зборів учасників Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників у м. Луганську 29 січ. 2010 року / під заг. ред. д.е.н., проф. П.Т. Саблука та д.е.н., проф. В.Г.Ткаченко. – Луганськ : «Елтон-2», 2010. – С. 80-87.
4. *Данкевич А.С.* Розвиток інтегрованих структур у сільському господарстві: моногр. / А.С. Данкевич. – К. : ННЦ ІАЕ, 2011. – 350 с.
5. *Дієсперов В.С.* Селянам – бути хазяями сільських територій / В.С. Дієсперов // Агроінком. – 2010. – № 1-3. – С. 7-11.
6. *Дорош Й.* Напрями удосконалення екологічної політики в галузі земельних відносин / Й. Дорош // Землевпоряд. вісн. – 2012. – №2. – С. 28–33.

7. *Кривов В.Н.* Екологічески адаптивне землекористування в умовах реформування земельних відносин / В.Н. Кривов // Землеустрійство, кадастр і моніторинг земель. – 2011. – № 1. – С. 48-50.
8. *Латинін М.* Шляхи удосконалення системи державного управління земельними відносинами в Україні / М. Латинін, Г. Шарий // Публічне управління: теорія та практика. – 2010. - № 2. - С. 97-104.
9. *Макаренко П.М.* Різновиди використання приватної власності на землю в ринковій економіці / П.М. Макаренко // Земельна реформа і формування ринку землі в Україні : Матер. Межрегіонального зібрання учасників Всеукр. конгреса учених економістів-аграрників в г. Луганське 22 дек. 2008 г. / под общей ред. д.э.н., проф. П.Т. Саблука и д.э.н., проф. В.Г.Ткаченко. – Луганск : «Элтон-2», 2009. – С. 75-84.
10. *Маркс К.* Капитал. Критика политической экономии. Т. третий / К. Маркс, Ф. Энгельс. Соч. 2-е изд. – Т. 25. – Ч. 2. – 551 с.
11. *Нелеп В.М.* Земля України і здоров'я нації / В.М. Нелеп, Л.В. Бойко // Економіка АПК. – 2011. - №1. - С. 20–27.
12. *Паленичак О.В.* Рациональное землепользование в условиях сбалансированного развития агропромышленного производства / О.В. Паленичак // Економіка АПК. – 2012. – №2. – С. 27- 32.
13. *Паньків З.П.* Земельні ресурси : навч. посіб. / З.П. Паньків. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
14. *Саблук П.Т.* Основні напрями удосконалення державної аграрної політики в Україні / П.Т.Саблук, Ю.Я. Лузан // Економіка АПК. – 2011. – №5. – С. 3–16.
15. *Статівка Н. В.* Удосконалення системи державного регулювання розвитку земельних відносин / Н.В. Статівка // Теорія та практика державного управління. – Вип. 1. – 2010. – № 28.
16. *Ткаченко В.Г.* О механизме формирования рынка земли в рыночных трансформационных процессах в Украине / В.Г. Ткаченко // Земельная реформа и формирование рынка земли в Украине : Матер. Межрегионального собрания участников Всеукр. конгреса учених економістів-аграрників в г. Луганське 22 дек. 2008 г. / под общей ред. д.э.н., проф. П.Т. Саблука и д.э.н., проф. В.Г.Ткаченко. – Луганск: «Элтон-2», 2009. – С. 28-36.
17. *Федоров М.М.* Трансформація земельних відносин до ринкових умов / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 4-18.
18. *Яців І.Б.* Конкурентні відносини в системі аграрного землекористування / І.Б. Яців // Економіка АПК. – 2011. – №4. – С. 15-21.
19. Economic Assessment of Land Retirement in a Transition Economy: a Study Case of Ukraine / Oleg Kucher, Alan R. Collins, Jerald J. Fletcher. – Southern Agricultural Economics Association Annual Meeting, Orlando, FL, February 6-9, 2010. – 27 p.
20. *Zos-Kior, Nikolay V.* Foreign economic activity management of Ukrainian enterprises in conditions of globalization / Nikolay V. Zos-Kior, Valeriy Y. Ilyin. – Bibliogr. // Ekonomiczno-Informatyczny Kwartalnik Teoretyczny. – 2011. – Nr 28. – S. 87-96.

Стаття надійшла до редакції 07.11.2012 р.

* * *

Новини АПК

З початку року в Україні провели 4445 продовольчих ярмарків

У всіх регіонах України продовжують працювати продовольчі ярмарки. Із початку цього року проведено 4445 ярмарків, на яких реалізовано сільськогосподарської продукції на суму 302,1 млн грн. За минулий рік було проведено 53 645 ярмаркових заходів, на яких реалізовано 422,6 тис. т сільськогосподарської продукції на суму 4,6 млрд грн.

Мета таких ярмарків – дати змогу малим та середнім сільгоспвиробникам продавати продукцію якомога швидше та вигідніше, в обхід посередників. Таким чином, товаровиробник може більше заробити, а споживач – придбати товар без торгової націнки, – зауважив Міністр Микола Присяжнюк. Мінагрополітики України й надалі підтримуватиме проведення продовольчих ярмарків, які допомагають задовольнити попит українців на продукти харчування власного виробництва.

Також Міністр поінформував, що найбільшу кількість ярмаркових заходів провели в Сумській області – 318, Дніпропетровській – 280, Київській – 226, Вінницькій – 232, Житомирській – 228 та Волинській – 228. Водночас, меншу кількість ярмарків проведено у Львівській, Херсонській і Рівненській областях.

За обсягами реалізації продукції лідирують Луганська область – 3580 т, Житомирська – 3434, Одеська – 3180, Тернопільська – 2584 і Вінницька – 2560 т.

Джерело: Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.2 (477)

*О.В. МОРОЗ, доктор економічних наук, професор, директор
Навчально-наукового інституту
Вінницького національного аграрного університету
В.М. СЕМЦОВ, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький національний технічний університет*

Основні проблеми тінізації заробітної плати в Україні

Постановка проблеми. Світовий тіньовий сектор економіки має історію, що зіставна за тривалістю з розвитком цивілізації. Звідси вивчення проблем тіньової заробітної плати мають давні традиції, зумовлені універсальною актуальністю цього питання. Особливий дисфункціональний вплив має згадане явище в економіках країн, що розвиваються, та в яких ринкові відносини лише формуються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Підходами щодо легалізації прихованої заробітної плати займалися В. І. Авдійський [1], В. М. Жеребин [2], Ю. В. Латов [3], Ю. М. Попов [4], Е. де Сото [5] та ін. Безперечно, що методологія досліджень зазначених науковців була й залишається орієнтиром для вітчизняної економічної науки. Разом із тим нині існує гостра проблема проведення узагальнюючого прогнозу щодо практичних напрямів детінізації заробітної плати, що базуються виключно на спеціальних обґрунтуваннях, оскільки поняття "прихована заробітна плата" все більше набуває ознак наукової категорії. При цьому сучасні дослідження, як правило, або віддалені від реальної практики, тобто не підтверджені емпірично, або скоріше є філософськими роздумами. Тому особливого значення набувають конкретні цільові дослідження.

Мета статті – визначити основні детермінанти виникнення явища незадекларова-

ної праці та запропонувати напрями детінізації заробітної плати в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Відзначимо, що в основі незадекларованої праці в Україні знаходяться партикулярні взаємовідносини між бізнесом і найманими працівниками. Привертає до себе увагу й те, що заходи, які вживає державна влада у боротьбі з т. з. "зарплатою у конвертах", більше схожі на "поліативну допомогу" вітчизняній економіці, і ця проблема має тенденцію до загострення.

Нині органи влади (Пенсійний фонд України, Державна інспекція України з питань праці, Міністерство доходів і зборів України та ін.) проводять активну інформаційно-роз'яснювальну роботу серед населення, роботодавців, юридичних осіб щодо дотримання законодавства під час декларування праці, сплати єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування й низки податкових зобов'язань [6-8]. Так, 28.09.2012 року відбувся брифінг за участю представників Пенсійного фонду України, Територіальної державної інспекції праці у Вінницькій області та Федерації профспілок Вінницької області, на якому обговорювалися проблеми заборгованості зі страхових внесків, особливості порушення трудового законодавства й наслідки, які спричиняє незадекларована праця в Україні.

Однак вимушені констатувати, що на нинішній час ситуація щодо легалізації зароби-

тної плати корінним чином не змінюється, а тому недооцінка наслідків тіньової заробітної плати є однією з основних причин тих складнощів, у яких знаходиться вітчизняна економіка. Наприклад, станом на 01.10.2012 року близько 14% працюючого населення Вінниччини одержували заробітну плату, яка була меншою від мінімальної, тобто такої, яка згідно зі ст. 3 ЗУ "Про оплату праці" від 24.03.1995 року № 108/95-ВР "є державною соціальною гарантією, обов'язковою на всій території України для підприємств усіх форм власності і господарювання та фізичних осіб, які використовують працю найманих працівників" [9]. При цьому чисельність працюючого населення (тобто задекларована праця) на Вінниччині станом на 01.10.2012 року становила близько 359 тис. осіб.

Характер і масштаби тіньової економіки не можуть не турбувати. Так, станом на 01.10.2012 року заборгованість роботодавців Вінницької області перед найманими працівниками становила близько 18 млн грн. Масовими залишаються випадки, коли працівникам підприємств-боржників не зараховується страховий стаж. Адже відомо, що згідно зі ст. 1 ЗУ "Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування" від 09.07.2003 року № 1058-IV "страховий стаж – період (строк), протягом якого особа підлягає загальнообов'язковому державному пенсійному страхуванню та за який щомісяця сплачені страхові внески в сумі не меншій, ніж мінімальний страховий внесок" [10].

Цілком очевидно, що внаслідок такої належної та/або злочинної діяльності вищого менеджменту підприємств страждають пересічні громадяни – працівники.

Вважаємо, що тенденції масових виплат тіньової заробітної плати в Україні значною мірою є суб'єктивно зумовленими. Адже не секрет, що за умисне ухилення від сплати єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, навіть у великих розмірах, державою згідно зі ст. 212-1 ККУ від 05.04.2001 року № 2341-III (зі змінами та доповненнями) [11] передбачено покарання лише у вигляді відносно невеликих штрафів.

Станом на 01.10.2012 року кількість суб'єктів господарювання, у діяльності яких спостерігалися правопорушення трудових прав працівників, легалізації заробітної плати й зайнятості населення, по Вінницькій області становила 6852 підприємства. Разом із тим жодної посадової особи підприємств-порушників не було притягнуто до кримінальної відповідальності.

Емпіричний аналіз системи заходів державної влади щодо детінізації доходів і відносин у сфері зайнятості населення Вінницької області показав, що відсутність жорсткого покарання у вигляді позбавлення волі та надвисокі порогові значення штрафів за умисне ухилення від сплати "єдиного соціального внеску", що сплачується з заробітних плат, яке було запроваджено в результаті прийняття ЗУ "Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності" від 15.11.2011 року № 4025-VI [12], так і не стало альтернативною політикою. Адже суми тіньових виплат у вигляді заробітної плати не зменшуються, а процеси тінізації йдуть колишніми темпами.

При цьому слід відзначити той факт, що найбільша заборгованість спостерігається у містах обласного значення. Наприклад, станом на 01.10.2012 року найбільше заборгували своїм працівникам суб'єкти господарювання м. Вінниці – близько 9,9 млн грн, м. Хмільника – майже 2,5 млн грн, м. Ладижина – близько 2,2 млн грн та м. Козятина – понад 800 тис. грн. [13].

Безперечно, значною мірою це пов'язано з чисельністю населення, кількістю підприємств і масштабів виробництва. Разом із тим нині актуалізується питання дослідження інституціональних факторів (традицій, імпліцитних правил, звичаїв та ін.), які впливають на соціально-економічний розвиток регіонів. І саме в містах обласного значення швидше за все "прищеплюються" нововведення щодо можливостей безкарно не сплачувати мінімальні заробітні плати. Очевидно, що сфера поширення інституційних змін практично не досліджується через відсутність належного рівня інформації.

Необхідно зазначити, що нині органи влади не володіють повним комплектом інформації щодо заборгованості по заробітній платі. Саме тому такі дані досить часто різняться в системі органів влади, що перешкоджає прийняттю оптимальних рішень, направлених на боротьбу з підприємствами-неплатниками. Наприклад, у таблиці 1 відображена заборгованість по заробітній платі за даними звітів платників до органів Пенсійного фонду України у Вінницькій області, які дещо відрізняються від статистичних даних. Проте й вони показують, що станом

на 01.11.2012 року суттєвого погашення заборгованості заробітної плати по області не спостерігається – вона становить більше 15 млн грн.

Із 27 районів у семи з них, а саме Піщанському, Погребищенському, Томашпільському, Тростянецькому, Тульчинському, Чернівецькому та Ямпільському заборгованість упродовж року, принаймні за інформацією органів Пенсійного фонду України, не спостерігалася. Разом з тим заборгованість по м. Хмільник і м. Ладизин суттєво зросла з початку 2012 року.

1. Сума заборгованості по заробітній платі по Вінницькій області, тис. грн

№ п.п.	Район	01.01.2012	01.11.2012	Відхилення з початку року
1	Барський	180,7	100,9	-79,8
2	Бершадський	0,6	0,0	-0,6
3	Вінницький	457,8	33,1	-424,7
4	Гайсинський	3,8	0,0	-3,8
5	Іллінецький	0,0	61,7	61,7
6	Калинівський	87,9	35,3	-52,6
7	Крижопільський	124,3	56,7	-67,6
8	Липовецький	1644,6	100,5	-1544,1
9	Літинський	19,9	91,3	71,4
10	Мурованокуриловецький	5,4	94,8	89,4
11	Немирівський	20,5	20,6	0,1
12	Оратівський	3,9	4,1	0,2
13	Піщанський	0,0	0,0	0,0
14	Погребищенський	0,0	0,0	0,0
15	Теплицький	500,5	0,0	-500,5
16	Томашпільський	0,0	0,0	0,0
17	Тростянецький	0,0	0,0	0,0
18	Тульчинський	0,0	0,0	0,0
19	Тиврівський	99,3	53,8	-45,5
20	Чернівецький	0,0	0,0	0,0
21	Чечельницький	0,0	18,3	18,3
22	Шаргородський	0,9	0,0	-0,9
23	Ямпільський	0,0	0,0	0,0
24	м. Ладизин	1063,3	1218,0	154,7
25	м.Вінниця	12741,8	10966,6	-1775,2
26	м. Жмеринка та Жмеринський район	22,3	16,1	-6,2
27	м. Козятин та Козятинський район	487,2	365,8	-121,4
28	м. Хмільник та Хмільницький район	1401,4	2023,3	621,9
29	м. Могилів-Подільський та Могилів-Подільський район	787,9	164,5	-623,4
	Всього	19 654,0	15 425,4	-4 228,6

Джерело: Власні дослідження.

Загалом модель опортуністичної взаємодії тріади "державна влада – працівник –

підприємство" (рис. 1) набула значного поширення.

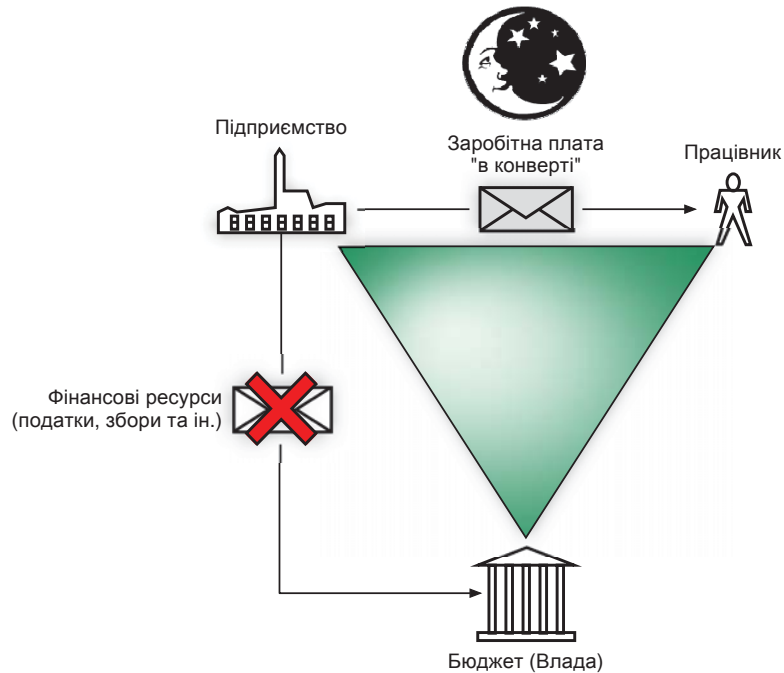

Рис. 1. Принципова схема конфліктності при використанні тіньової заробітної плати

Джерело: Власні дослідження.

Відзначимо, що при оцінці перспектив використання сумнівних схем кожний з учасників тріади враховує всі свої вигоди (плюси) та втрати (мінуси) щодо використання у своїй діяльності незадекларованої праці (рис. 2). Важливо сказати, що для забезпечення ефективної моделі взаємодії інтереси кожного повинні формуватися у тісній взаємодії з інтересами інших.

Визначення "початкового імпульсу", тобто детермінант виникнення проявів тіньової економіки ("зарплата у конвертах", небажання сплачувати податки та ін.), є непростю задачею, оскільки будь-який учасник тріади, у т. ч. й органи влади, здатний проявляти опортуністичну модель поведінки по відношенню до інших. Наприклад, опортунізм влади може проявлятися у такі основні способи: 1) високий рівень оподаткування (наявність та/або відсутність податкових пільг); 2) адміністративні бар'єри (надмірна складність законодавства і зарегульованість ринку), що зумовлюють високий рівень корупції у державному управлінні. Важко не погодитися з Е. де Сото, який, досліджуючи проблеми тіньової економіки, писав про іс-

нування "меркантилістської" економіки, тобто такої, в якій держава вважає "перерозподіл національного багатства важливішим, ніж виробництво цього багатства" [5, с. 54].

Отже, головною задачею при дослідженні цієї тріади у вітчизняній економіці є розробка заходів, направлених на зменшення та/або ліквідацію проявів опортунізму.

Разом із тим очевидно, що нині основний тягар вини так чи інакше лежить "на плечах" підприємств, оскільки саме вони є податковими агентами. Відомо, що згідно з вітчизняним законодавством, а саме ст. 18 Податкового кодексу України від 02.12.2010 року № 2755-VI, на податкового агента "...покладається обов'язок з обчислення, утримання з доходів, що нараховуються (виплачуються, надаються) платнику, та перерахування податків до відповідного бюджету від імені та за рахунок коштів платника податків" [14]. Отже, саме власники та/або директори підприємств повинні "потіснитися" своїми інтересами в системі взаємовідносин із метою забезпечення стійкого соціально-економічного розвитку.

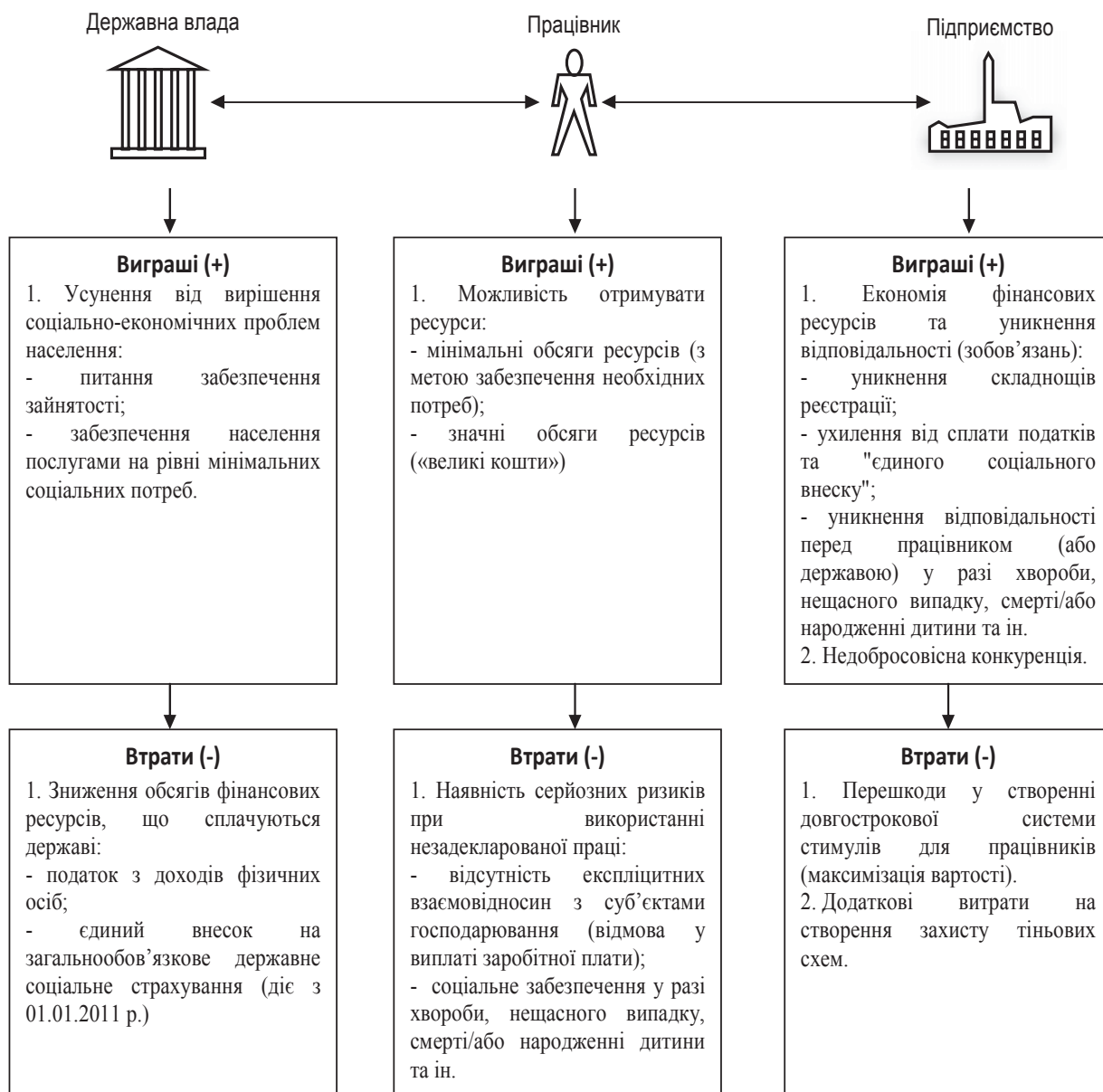

Рис. 2. Аналіз вигравів-втрат основних учасників процесу легалізації заробітної плати

Джерело: Власні дослідження.

Вважаємо, що саме лояльне (гуманне) законодавство України і є тим основним фактором, що сприяє посиленню процесам тінізації. Переконані, що органи влади повинні припинити загравання з бізнесом. Наприклад, у Наказі Генеральної прокуратури України "Про організацію правозахисної діяльності органів прокуратури України" від 12.04.2011 року № 3гн (зі змінами та доповненнями) (нині наказ втратив чинність на підставі Наказу Генеральної прокуратури України № 3гн від 07.11.2012 року) зазначено: "...Перевірки суб'єктів підприємницької діяльності здійснювати лише за мотивованою постановою, про винесення якої

обов'язково інформувати керівника суб'єкта господарювання. Під час перевірок оригінали документів, як правило, вивчати на місці без їх вилучення, за потреби виготовляти копії. Не допускати зупинення діяльності суб'єктів господарювання засобами прокурорського реагування. За наявності достатніх для цього підстав звертатися з відповідними заявами до суду" [15]. Подібні преференції для бізнесу (були надані в результаті внесення змін згідно з Наказом Генеральної прокуратури України № 1гн-2 від 12.07.2012 року), на нашу думку, могли бути зумовлені політичними процесами в Україні.

Нині діючі заходи, які передбачають створення "робочих груп" (комісій) із представників органів влади, проведення семінарів та брифінгів, значною мірою не протидіють несумлінним платникам податків, а лише ставлять окремих суб'єктів господарювання перед дилемою вибору – що вигідніше: платити чи не платити фінансові ресурси державі, а у разі вибору поведінки мінімізації податків – наскільки це супрово-

джуватиметься трансакційними витратами корупційного змісту.

Детальний аналіз роботи комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат при Вінницькій ОДА від 20.04.2012 року доводить (табл. 2), що рішення комісій мають більше декларативний характер, ніж реально діючий інструмент впливу на суб'єктів господарювання.

2. Інформація щодо стану заборгованості із заробітної плати підприємствами-боржниками, що розглядалися на засіданні комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат при Вінницькій ОДА

№	Район	Кількість розглянутих на засіданні підприємств-боржників		Очікуване зменшення заборгованості зі сплати єдиного соціального внеску у 2012 р. (тис. грн)
		Економічно активні підприємства	Підприємства, які перебувають у процедурі банкрутства	
1	2	3	4	5
1	Барський	52	5	97,4
2	Бершадський	87	5	58,1
3	Вінницький	29	20	473,1
4	Гайсинський	222	3	119,3
5	м. Жмеринка та Жмеринський район	26	7	179,9
6	м. Козятин та Козятинський район	28	9	237,4
7	Калинівський	89	12	489,8
8	Крижопільський	76	-	65,0
9	Липовецький	216	7	424,6
10	Літинський	18	6	80,6
11	м. Могилів-Подільський та Могилів-Подільський район	187	9	127,5
12	Немирівський	62	9	184,3
13	Піщанський	4	-	1,2
14	Теплицький	5	8	322,0
15	Тростянецький	99	3	89,1
16	Тиврівський	13	9	170,6
17	м. Хмільник та Хмільницький район	61	6	60,8
18	Шаргородський	51	4	155,3
19	Ямпільський	51	4	265,8
20	м. Вінниця	15	1	1675,9
21	м. Ладизин	72	1	1312,7
	Всього по області	1463	128	6590,4

Джерело: Дані комісії з питань погашення заборгованості із заробітної плати, пенсій, стипендій та інших соціальних виплат при Вінницькій ОДА від 20.04.2012 р.

Практика показує, що подібні заходи (робота комісій, груп тощо) не приносять бажаних результатів, а лише частково розв'язують проблеми дефіциту державних коштів. Адже заборгованість за єдиним внеском на загальнообов'язкове державне соціальне страхування у Вінницькій області продовжує зростати. Так, станом на 01.09.2012 року найбільша заборгованість

по сплаті єдиного соціального внеску спостерігалася у ПАТ "Ладизинський завод силікатної цегли" – близько 5,5 млн грн, ДП "45 експериментальний механічний завод" – майже 3,8 млн грн, ПП "Компанія Володимирський масив" – майже 1 млн грн [16].

Зазначимо, що надзвичайно велику шкоду наносять підприємства-боржники саме на сільських територіях. Варто розглянути

один із численних прикладів несплати державних фінансових ресурсів такою складною організаційною системою, як типовий кластер в АПК (рис. 3). Цей кластер займався вирощуванням зернових і технічних культур, виробництвом цукру, оптовою торгівлею цукром, хімічними продуктами й ін.

Це утворення тривалий час не сплачувало до Пенсійного фонду України відповідні внески. Тож нині два учасники кластера (ТОВ "Удич-цукор" та ТОВ "Агрофірма Удич") є банкрутами за рішенням судів і зобов'язання підприємств перед ПФУ нині залишилися непогашеними.

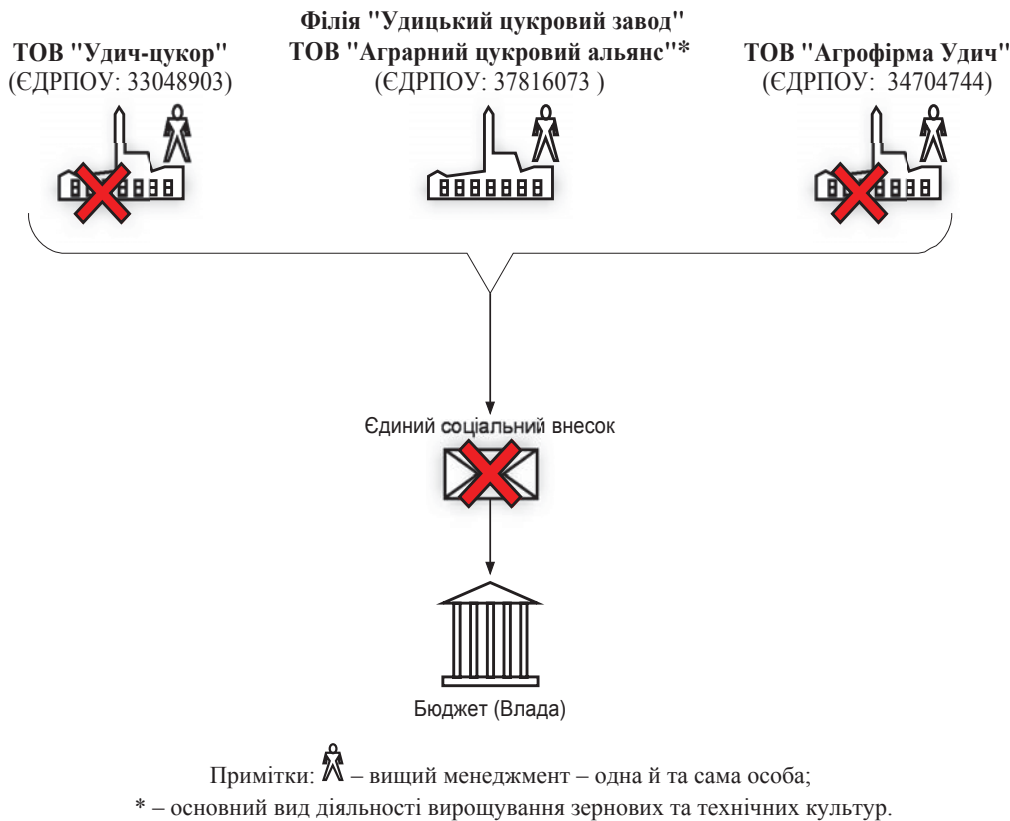

Рис. 3. Аналіз сплати єдиного соціального внеску кластером (на прикладі с. Удич Теплицького району Вінницької області)

Джерело: Власні дослідження.

Слід сказати, що не лише приватні форми підприємств у сільському господарстві не сплачують відповідні внески до держави. Причому процеси несплат активізувалися як серед виробників сільськогосподарської продукції, так і серед переробних підприємств. Наприклад, Державне підприємство "Агрофірма Буцні" (ЄДРПОУ: 32533743), яке знаходиться у с. Буцні Барського району Вінницької області й займається вирощуванням зернових і технічних культур, є одним із найбільших боржників Пенсійного фонду України у Барському районі. Іншим прикладом несплат коштів до Пенсійного фонду України може бути Державне підприємство "Чечельницький спиртовий завод" (ЄДРПОУ: 05459176, смт Чечельник Чечельницького району Вінницької області), ос-

новний вид діяльності якого – виробництво етилового спирту. Так, упродовж 2006-2010 років службові особи цього державного підприємства умисно ухилялися від сплати страхових внесків на загальнообов'язкове державне пенсійне страхування, чим завдали шкоди державі на суму більше 800 тис. грн. Таких прикладів можна наводити багато. Отже, виникає питання: то що ж тоді чекати від інших учасників ринку, які створені виключно за рахунок приватних ресурсів? Вважаємо, що саме подібні випадки зумовлюють виникнення "проблем безбілетника" [17] у сучасній економіці. Таким чином, розв'язання проблем боротьби з тіньовими процесами вимагає розробки нешаблонних підходів, які повинні враховувати теорії інституційних змін.

Висновки. Сучасний стан справ в Україні щодо забезпечення прозорості та законності на ринку працевлаштування показує, що державна влада значною мірою втратила систему важелів впливу на агентів ринку. Як наслідок, масовим і динамічним у вітчизняній економіці стає явище використання "тіньової" зайнятості.

Вважаємо, що розв'язати зазначену проблему можливо лише використанням раціонального комплексного підходу щодо створення та забезпечення успішного функціо-

нування дієвої системи боротьби з роботодавцями, що ведуть "тіньову" діяльність. В основі цього підходу має бути покладено: 1) значний економічний збиток у разі виявлення й підтвердження фактів "тінізації"; 2) посилення кримінальної відповідальності за економічні злочини та грубі порушення трудового законодавства. Саме ці заходи, на нашу думку, здатні в обмежені строки розв'язати затяжні, глибинні проблеми державного регулювання в Україні.

Список використаних джерел

1. *Авдийский В.И.* Теневая экономика и экономическая безопасность государства : учеб. пособие / В. И. Авдийский, В. А. Дадалко. – 2-е изд., доп. – М.: Альфа-М: Инфра-М, 2010. – 496 с.
2. *Жеребин В. М.* Самостоятельная занятость населения : основные представления и опыт кризисного периода / В. М. Жеребин, А. Н. Романов. – М. : ИНФРА-М: Вузовский учеб., 2010. – 200 с.
3. *Латов Ю. В.* Теневая экономика: учеб. пособие для вузов / Ю. В. Латов, С. Н. Ковалев; под ред.: В. Я. Кикотя, Г. М. Казиахмедова. – М. : Норма, 2006. – 336 с.
4. *Попов Ю.Н.* Теневая экономика в системе рыночного хозяйства : учеб. / Ю. Н. Попов, М. Е. Тарасов. – М.: Дело : Экономика, 2005. – 240 с.
5. Сото Эрнандо. Иной путь. Экономический ответ терроризму / Эрнандо де Сото ; пер. с англ.: Б. С. Пинскер. – 2-е изд. – Челябинск: Социум, 2008. – 408 с.
6. *Биліна О.* Сьогодні не вигідно не платити до Пенсійного фонду / О. Биліна // Вісн. Пенсійного фонду України. – 2012. – № 8. – С. 16-17.
7. Основні напрями подальшого здійснення пенсійної реформи [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Пенсійного фонду України. – Режим доступу : http://www.pfu.gov.ua/pfu/control/uk/publish/article?art_id=201433.
8. *Андреева Е.* Сила убеждения / Е. Андреева // Деловая столица. – 2012. 24 вересня. – С. 4.
9. Україна. Закони. Про оплату праці: Закон...від 24.03.1995 р. № 108/95-ВР (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/108/95-%D0%B2%D1%80>.
10. Україна. Закони. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон...від 09.07.2003 р. № 1058-IV (зі змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
11. Україна. Закони. Кримінальний кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
12. Україна. Закони. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо гуманізації відповідальності за правопорушення у сфері господарської діяльності: Закон...від 15.11.2011 р. № 4025-VI [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/4025-17/page>.
13. На Вінниччині ведеться активна робота по ліквідації заборгованості заробітної плати [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Вінницької обласної Державної адміністрації від 28.09.2012 р. – Режим доступу : http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocYKJSB.
14. Україна. Закони. Податковий кодекс України від 02.12.2010 р. № 2755-VI (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Верхов. Ради України. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17/page>.
15. Наказ Генеральної прокуратури України "Про організацію правозахисної діяльності органів прокуратури України" від 12.04.2011 р. № 3гн (із змінами та доповненнями) [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Генеральної прокуратури України. – Режим доступу: http://www.gp.gov.ua/ua/gl.html?_m=publications&_t=rec&id=94102.
16. Підприємства-боржники Вінниччини й надалі нарощують заборгованість зі сплати єдиного соціального внеску [Електронний ресурс]: Офіц. сайт Вінницької обласної Державної адміністрації від 04.10.2012 р. – Режим доступу: http://www.vin.gov.ua/web/vinoda.nsf/web_alldocs/DocYRL7W.
17. Knight J. Institutions and Social Conflict / Knight J. – Cambridge University Press, 1992 – 252 p.

Стаття надійшла до редакції 26.12.2012 р.

* * *

*Д.М. ПАРМАКЛИ, доктор економічних наук, професор
Кагульський державний університет ім. Б.П. Хашдеу
(Республіка Молдова)*

Прямой и сопутствующий эффекты роста урожайности сельскохозяйственных культур

Постановка проблемы. Использование земельного потенциала сельскохозяйственных предприятий, характерное для последних десятилетий, не всегда являлось научно обоснованным, что привело к значительному недобору урожая сельскохозяйственных культур. В связи с этим проблема рационального использования земельных ресурсов и обеспечение на этой основе существенного роста урожайности зерна и другой продукции требует безотлагательного решения как в теоретическом, так и в практическом плане с учетом новых экономических реалий.

Анализ последних исследований. Вопросы эффективного землепользования находятся в центре внимания современной экономической науки. Вместе с тем процессы, касающиеся развития земельных отношений, развиваются настолько динамично, что это зачастую вызывает неопределенность сельских товаропроизводителей и требуют усовершенствованного методического обеспечения оценки резервов наращивания эффективности использования земли за счет роста урожайности возделываемых культур.

Цель статьи – обеспечить преподавателей и студентов высших учебных заведений, а также специалистов сельского хозяйства методическим инструментарием расчета основного и сопутствующего экономического эффекта, вызванного повышением урожайности сельскохозяйственных культур.

Изложение основных результатов исследования. Любой землепользователь решает извечные проблемы: как повысить от-

дачу земли – основного фактора производства. Оставим агрономические вопросы роста урожайности специалистам, так как агроном лучше других знает особенности своих полей, агротехнику возделываемых культур. Остановимся лишь на основных организационно-экономических аспектах проблемы.

Вполне очевидно, что при прочих равных условиях более высокой эффективности производства зерна и других культур добиваются те предприятия, которые рачительно используют трудовые, материальные и финансовые ресурсы, не допускают порчу, хищения и нерационального применения материально-технических средств. В то же время, при строгом соблюдении технологии возделывания культур условно-постоянные затраты в расчете на гектар посевов будут примерно одинаковыми и в выигрыше окажутся те хозяйства, которые при этом обеспечат более высокую урожайность.

Естественно, в сельском хозяйстве на продуктивность земли влияют многие факторы, в том числе и природные, не подвластные человеку. Среди них: естественное плодородие полей, количество осадков в вегетационный период, поздние весенние и ранние осенние заморозки и другие. Однако при прочих равных условиях более высокая урожайность обеспечивается в тех трудовых коллективах, в которых высокое качество проведения технологических операций на полях, выше производственная и технологическая дисциплина, являющиеся основой своевременного выполнения работ. Другими словами, в сельском хозяйстве вообще и в земледелии в частности, качество работ яв-

ляется, в отличие от промышленности, фактором производительным: высшее качество работ обеспечивает существенную прибавку выхода продукции с единицы площади. Вот почему профессиональное мастерство и дисциплина труда механизаторов, агрономов, инженеров хозяйств залог высокой урожайности зерна, овощей, плодов и других культур.

Себестоимость единицы продукции (Z) можно рассчитать по формуле:

$$Z = ATC = \frac{FC}{q} + AVC, \text{ грн/ц}, \quad (1)$$

где FC – условно-постоянные затраты в расчете на 1 га, грн;

AVC – переменные затраты в расчете на 1 ц продукции, грн;

q – урожайность, ц/га.

В сельском хозяйстве в отличие от других отраслей экономики, условно – постоянные затраты характеризуются высокой долей в структуре себестоимости (до 70% и выше). Вот почему очень важно получить максимум продукции от уже вложенных средств.

Зная значение постоянных и переменных затрат и предполагаемую цену реализации, можно достоверно прогнозировать минимальную урожайность культур (q_{min}), ниже которой наступает убыточность.

Для этого пользуются формулой:

$$q_{min} = \frac{FC}{p - AVC}, \text{ ц/га}, \quad (2)$$

где p – предполагаемая цена реализации продукции, грн/ц.

Если агроном не может обеспечить урожайность культуры выше расчетного минимального уровня при заданной технологии, то следует изучать вопросы изменения технологии в сторону ее интенсификации – роста продуктивности земли, или отказаться от ее возделывания. Однако не следует забывать, что любые изменения технологии требуют новых расчетов постоянных и переменных затрат, а также уровня безубыточной урожайности.

Какова же реальная отдача от наращивания урожайности, в чем заключается экономическая оценка увеличения продуктивности земли?

Напомним, что прибыль от реализации зерна в расчете на единицу площади (Π) и единицу продукции (n) определяют по формулам – соответственно:

$$\Pi = q(p - AVC) - FC, \text{ грн/га}; \quad (3)$$

$$\Pi = p - z = p - AVC - \frac{FC}{q}, \text{ грн/ц}, \quad (4)$$

а прирост прибыли с 1 га земли при увеличении урожайности с базового (q_0) до нового уровня (q_n):

$$\Delta\Pi_{зем} = (p - AVC) \cdot (q_n - q_0), \text{ грн/га}. \quad (5)$$

Дополнительная прибыль в расчете на 1 ц продукции, вызванной повышением качества работ, составит [1, с. 64]:

$$\Delta\Pi = FC \left(\frac{1}{q_0} - \frac{1}{q_n} \right), \text{ грн/ц}. \quad (6)$$

Очень часто необходимо определять прирост прибыли в расчете на 1 ц дополнительной продукции при неизменных условно-постоянных и переменных издержках и прежней цене реализации. Например, при повышении качества проведения технологических операций на посевах зерновых культур объем наращивания прибыли в расчете на 1ц зерна предлагается определять согласно выражению [1, с.135]:

$$\Delta\Pi = \frac{FC}{q_0^2 + q_0}, \text{ грн/ц}. \quad (7)$$

Проведя несложные преобразования, получим зависимость, по которой можно рассчитать снижение прибыли при уменьшении урожайности на 1 ц/га:

$$\Delta\Pi = \frac{FC}{q_0^2 - q_0}, \text{ грн/ц}. \quad (8)$$

Рассмотрим следующий пример. В сельскохозяйственном производственном кооперативе «Новосельское» Ренийского района Одесской области показатели производства зерновых культур в 2011 году характеризуются данными: условно-постоянные затраты $FC = 1530$ грн/га; удельные переменные затраты $AVC = 23,16$ грн/ц; урожайность $q = 25,69$ ц/га; цена реализации $p = 135,8$ грн/ц.

На основании формулы 7 рассчитываем прирост предельной прибыли при увеличении

урожайности с 20 до 21, с 30 до 31, с 40 до 41 ц/га:

$$\Delta n = \frac{1530}{20^2 + 20} = 3,64 \text{ грн/ц};$$

$$\Delta n = \frac{1530}{30^2 + 30} = 1,65 \text{ грн/ц};$$

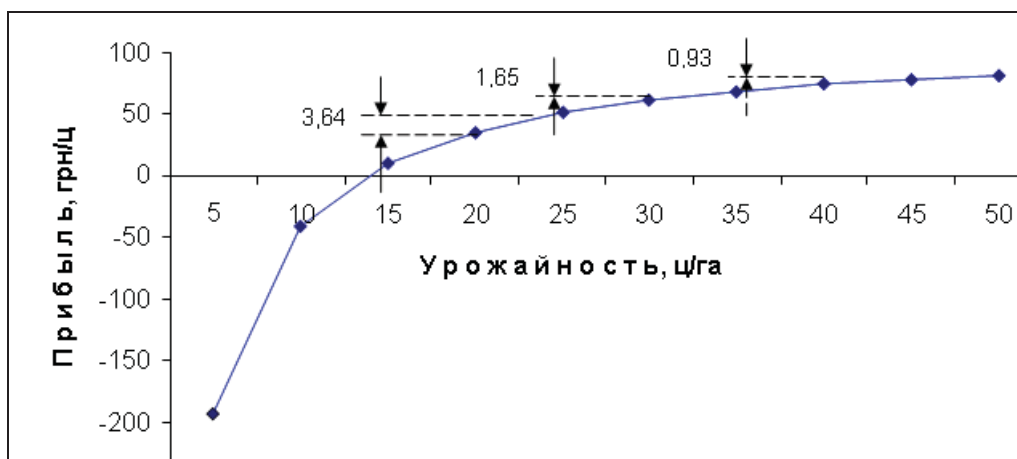
$$\Delta n = \frac{1530}{40^2 + 40} = 0,93 \text{ грн/ц}.$$

Как показывают результаты расчетов, при увеличении урожайности с 20 до 21 ц/га прибыль возрастает на 3,64 грн/ц, а при снижении урожайности с 20 до 19 ц/га прибыль уменьшается на 4,03 грн/ц. Таким образом, падение урожайности на 1 ц/га приносит более ощутимые потери по сравнению

с приростом прибыли от увеличения продуктивности полей на ту же величину.

Обратим внимание, что более высокий экономический эффект может быть достигнут за счет прироста урожайности на 1 ц/га в диапазоне низкой продуктивности полей. Кривая прибыли, таким образом, может быть условно разделена на три зоны. Первая ограничена урожайностью до 25 ц/га, вторая – 25-35, третья – более 35 ц/га. Первая зона характеризуется высокой эластичностью (высокой экономической отдачей) при росте урожайности на 1 ц/га, вторая – умеренной, третья зона – низкой эластичностью.

Графическая зависимость предельной прибыли от уровня урожайности представлена на рис. 1.

Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Рис. 1. Показатели предельной прибыли в зависимости от уровня урожайности зерновых культур в СПК «Новосельское», 2011 г.

Таким образом, сельскохозяйственные предприятия, находящиеся в зоне низкой урожайности, имеют реальные резервы роста эффективности производства сельскохозяйственных культур. В расчете на одну гривну дополнительных затрат они могут получить более высокий экономический результат по сравнению с хозяйствами, расположенными в зоне средней и тем более высокой урожайности. В этом просматривается эффект операционного рычага или производственного (операционного) леввериджа (L). Такой левверидж представляет собой отношение темпов прироста прибыли ($\Delta\Pi$) к темпам прироста объема реализации (ΔN) и показывает, на сколько процентных пунктов увеличивается прибыль при изменении выручки на один процентный пункт, [4, с.135], т.е.

$$L = \frac{\Delta\Pi}{\Delta N}. \quad (9)$$

Напомним, что рост урожайности приводит не только к увеличению объема реализованной продукции, но и существенному снижению себестоимости ее единицы, причем влияние последнего, как правило, более весомо. Между себестоимостью продукции и урожайностью наблюдается обратная зависимость. График обратной пропорциональности представляет собой гиперболу: рост урожайности приводит к снижению себестоимости производимой продукции и наоборот, снижение урожайности обуславливает рост затрат в расчете на единицу продукции.

Механизм взаимосвязи урожайности и затрат представлен в табл. 1.

1. Расчетные показатели затрат на производство зерновых культур в зависимости от урожайности в СПК «Новосельское» за 2011 г.

Урожайность, ц/га	Себестоимость, грн/ц	Удельные затраты, грн/ц	
		переменные	постоянные
10	176,2	23,16	153
15	125,2	23,16	105,7
20	99,7	23,16	76,5
25	84,4	23,16	61,2
30	74,2	23,16	51,0
35	66,9	23,16	43,7
40	61,4	23,16	38,2
45	58,5	23,16	34,0
50	54,9	23,16	30,6

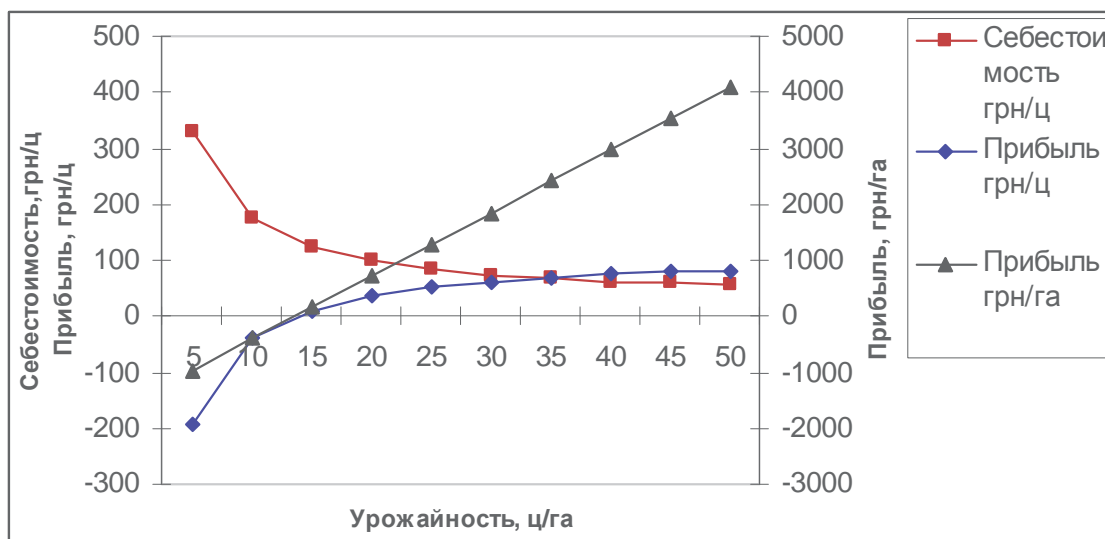
* Рассчитано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Влияние урожайности на объем полученной прибыли и себестоимости продукции при производстве зерновых культур в выбранном хозяйстве показано в табл. 2 и на рис. 2.

2. Показатели выхода прибыли в зависимости от уровня урожайности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское» за 2011г. (цепной метод)*

Урожайность, ц/га	Себестоимость реализации 1 ц, грн	Прибыль (убыток „-,“) в расчете, грн	
		на 1 ц	на 1 га
5	329,2	-193,4	-966,8
10	176,2	-40,4	-403,6
15	125,2	10,6	159,6
20	99,7	36,1	722,8
25	84,4	51,4	1286,0
30	74,2	61,6	1849,2
35	66,9	68,9	2412,4
40	61,4	74,4	2975,6
45	58,5	78,6	3538,8
50	54,9	82,0	4102,0

* Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011г.

Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Рис. 2. Влияние урожайности на объем полученной прибыли при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское», 2011 г.

Определим выход прибыли в расчете на 1 га и 1 ц, а также зависимость ее прироста от увеличения урожайности цепным методом (табл.3 и рис.3). Нетрудно заметить, что по мере удаления от исходной урожайности относительная прибавка прибыли снижается. Так, рост урожайности на 10%, когда $q = 28,26$ ц/га, приводит к увеличению прибыли в расчете на 1 га и 1 ц соответственно на 21,2 и 10,2%. Дальнейший рост урожайности на 10%, когда $q = 31,08$ ц/га, приводит к увеличению прибыли в расчете на 1 га уже на 19,2% или на 2,0 п.п. меньше (21,2%-19,2%). В расчете на 1ц продукции прирост урожайности на 10% обеспечит увеличение прибыли на 8,4%, или на 1,8 п.п. меньше

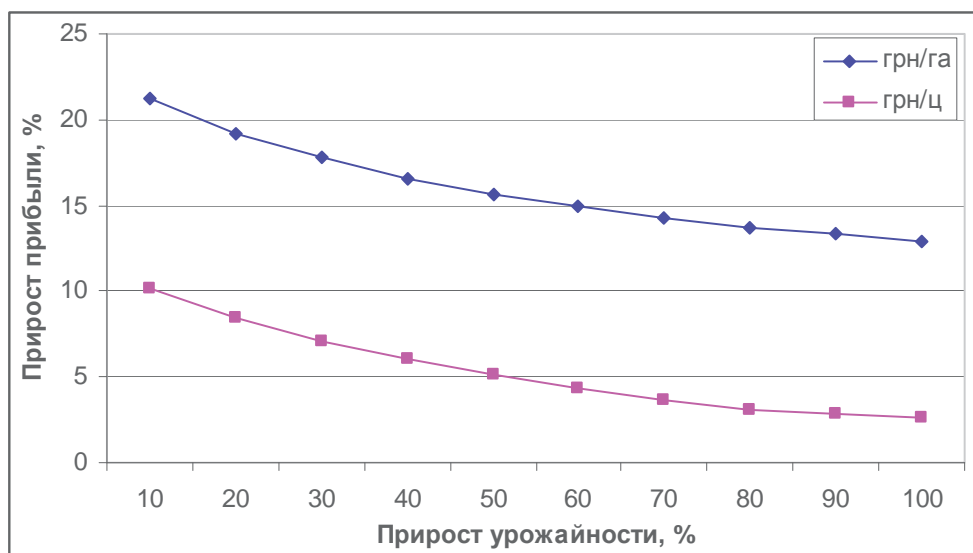
(20,4%-15,4%). Последующее наращивание урожайности на 10% будет способствовать приросту прибыли в расчете на 1 га и 1 ц соответственно на 3,5 и 3,3 п.п. ниже предыдущего уровня. Приведенная убывающая тенденция прироста прибыли при неизменном 10%-м наращивании урожайности является иллюстрацией известного в экономике закона убывающей отдачи, которая наглядно представлена на рисунке 3.

Далее проведем аналогичные исследования базисным методом (табл. 4). Данные таблицы показывают, что прирост прибыли в расчете на 1 га пропорционален росту урожайности.

3. Показатели выхода прибыли в зависимости от уровня урожайности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское» за 2011 г. (цепной метод)*

Урожайность, ц/га	Прибыль с 1 га		Прибыль с 1 ц	
	грн	цепной прирост, %	грн	цепной прирост, %
25,69	1363,7	-	53,1	-
28,26	1653,2	21,2	58,5	10,2
31,08	1970,9	19,2	63,4	8,4
34,19	2321,2	17,8	67,9	7,1
37,61	2706,4	16,6	72,0	6,0
41,37	3129,9	15,6	75,7	5,1
45,51	3596,2	14,9	79,0	4,4
50,06	4108,8	14,3	82,1	3,9
55,07	4673,1	13,7	84,9	3,4
60,58	5293,7	13,3	87,4	2,9
66,63	5975,2	12,9	89,7	2,3

*Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Рис. 3. Зависимость прироста прибыли от прироста урожайности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское» за 2011 г. (цепной метод)

Так, при росте урожайности с 25,69 до 28,26 ц/га, или на 10%, прибыль в расчете на

1 га увеличивается с 1363,7 до 1653,2 грн/га или на 21,2 %, а в расчете на 1ц – с 53,1 до

58,5 грн/ц или на 10,2%. При увеличении урожайности до 30,83 ц/га, т.е. на 20% от исходного уровня, прирост прибыли достиг соответственно 1942,7 грн/га и 63,0 грн/ц, или на 42,4 и 18,6%. Нарастив урожайности на 30% обеспечит прирост прибыли – соответственно на 63,6 и 25,8% (табл. 4). Как видим, каждая 10%-ная надбавка уро-

жайности от исходного уровня приводит к приросту прибыли в расчете на 1 га на неизменную величину, равную 21,2%. Данный показатель есть не что иное как производственный левверидж. В расчете же на 1 ц реализованной продукции прирост прибыли имеет затухающий характер –10,2%, 8,4% ...2,6%, что наглядно видно на рисунке 4.

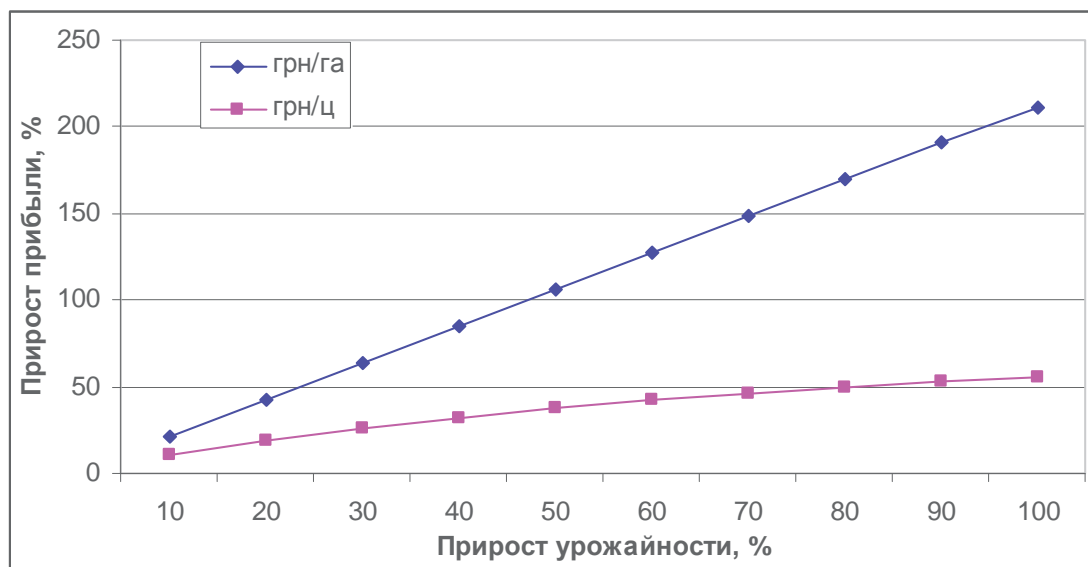
4. Показатели выхода прибыли в зависимости от уровня урожайности при производстве зерновых культур (без кукурузы) в СПК «Новосельское» за 2011 г. (базисный метод)*

Урожайность, ц/га	Прибыль с 1 га		Прибыль с 1 ц	
	грн	базисный прирост, %	грн	базисный прирост, %
25,69	1363,7	-	53,1	-
28,26	1653,2	21,2	58,5	10,2
30,83	1942,7	42,4	63,0	18,6
33,40	2232,2	63,6	66,8	25,8
35,97	2521,7	84,9	70,1	32,0
38,54	2811,1	106,1	72,9	37,3
41,10	3099,5	127,3	75,4	42,0
43,67	3389,0	148,5	77,6	46,1
46,24	3678,5	169,7	79,6	49,9
48,81	3968,0	191,0	81,3	53,1
51,18	4234,9	210,5	82,7	55,7

*Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Вполне очевидно, что по мере роста урожайности увеличивается выход прибыли с единицы площади. Однако следует выявить важную закономерность: *прирост прибыли за счет снижения себестоимости продук-*

ции выше прироста прибыли от увеличения объема продаж за счет роста урожайности. Чтобы в этом убедиться, произведем следующие расчеты.

Разработано автором по данным отчетов СПК «Новосельское» формы № 50-сг за 2011 г.

Рис. 4. Зависимость прироста прибыли от прироста урожайности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское», за 2011 г. (базисный метод)

Себестоимость 1 ц зерна (формула 1) при сложившейся урожайности составила (базовый уровень):

$$Z_{\delta} = \frac{1530}{25,69} + 23,16 = 82,72 \text{ грн/ц.}$$

При увеличении урожайности на 10%, т.е. когда ее величина достигнет 28,26 ц/га (новый уровень):

$$Z_{\eta} = \frac{1530}{28,26} + 23,16 = 77,30 \text{ грн/ц.}$$

Прибыль в расчете на 1 га составит (формула 3):

при базовой урожайности
 $\Pi_{\delta} = 25,69(135,8 - 23,16) - 1530 = 1363,72$
 грн/га,

при новом уровне урожайности
 $\Pi_{\eta} = 28,26(135,8 - 23,16) - 1530 = 1653,21$
 грн/га.

Согласно данным табл. 4 при увеличении урожайности на 10%, или на 2,57 ц/га, будет достигнут прирост прибыли на 289,49 грн/га (1653,21-1363,72), в том числе за счет дополнительной реализации продукции (дополнительной урожайности) на 136,42 грн/га (Π_y).

$$\begin{aligned} \Pi_y &= (q_{\eta} - q_{\delta})(p - Z_{\delta}) = \\ &= (28,26 - 25,69)(135,8 - 82,72) = \\ &= 136,4 \text{ грн/га.} \end{aligned}$$

За счет снижения себестоимости единицы продукции будет обеспечен прирост прибыли на 153,1 грн/га (Π_c):

$$\begin{aligned} \Pi_c &= (Z_{\delta} - Z_{\eta})q_{\eta} = \\ &= (82,72 - 77,30)28,26 = 153,1 \text{ грн/га.} \end{aligned}$$

Как видим, в нашем примере рост урожайности сопровождается увеличением прибыли за счет дополнительной реализации продукции на 47,1% и на 52,9% за счет снижения себестоимости единицы продукции, т.е. условная экономия затрат больше дополнительной выручки на 5,8 п.п. или более чем на 1/8 (рис. 5).

Указанная выше закономерность – превышение прироста прибыли от снижения себестоимости продукции над дополнительным объемом прибыли, вызванной реализацией дополнительного урожая, – наблюдается при условии соблюдения неравенства:

$$R_e < \frac{2FC + qAVC}{FC + qAVC}, \quad (10)$$

где R_e – коэффициент окупаемости затрат (отношение цены реализации к себестоимости продукции).

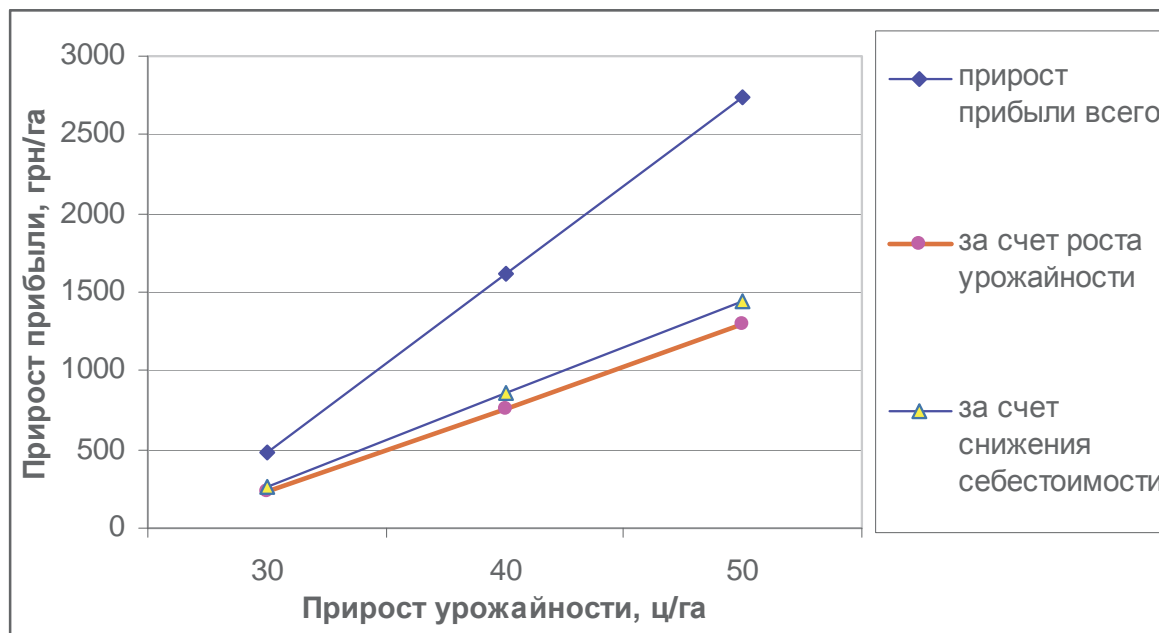

Рис. 5. Структура прироста прибыли в зависимости от прироста урожайности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское», 2011 г.

В действительности, как показали исследования, равенство прироста прибыли от снижения себестоимости и от реализации дополнительного объема продукции наступает при равенстве коэффициента рентабельности реализованной продукции и удельного веса постоянных затрат, выраженного в десятичных дробях.

Если обозначим отношение прироста прибыли, вызванной снижением себестоимости продукции, к приросту прибыли от увеличения объема продаж за счет роста урожайности через коэффициент K , то при прочих равных условиях, чем ниже значение рентабельности, тем выше значение K .

В расчете на 1 га земли сельскохозяйственные предприятия в соответствии с принятой технологией возделывания несут запланированные затраты по подготовке почвы, посеву, уходу за посевами и выполнению других производственных операций до начала уборки урожая. Совокупность данных затрат относим к условно-постоянным, как непосредственно не зависящими от объема производства продукции. Разумеется, понесенные затраты дадут наибольшую отдачу при обеспечении максимального выхода продукции с единицы площади. Все затраты, связанные с уборкой урожая, его транспортировкой и доработкой непосредственно зависят от объема выращенной про-

дукции и потому относим их к переменным. Особенность сельскохозяйственного производства такова, что при механизированных технологиях возделывания сельскохозяйственных культур условно-постоянные затраты достигают почти 3/4 всех затрат. Вот почему усилия земледельцев направлены на получение максимального выхода продукции с единицы площади, на обработку которой потрачены значительные средства. Однако на величину K влияет не только уровень рентабельности возделываемой культуры. Проведенные исследования показали, что коэффициент соотношения прироста прибыли за счет снижения себестоимости продукции и прироста прибыли от увеличения объема продаж за счет роста урожайности (K) прямо пропорционален удельному весу постоянных затрат в структуре себестоимости продукции (β). Таким образом, значение K выражается зависимостью (рис. 6):

$$K = \frac{\Delta\Pi_z}{\Delta\Pi_q} = \frac{\beta}{R}, \quad (11)$$

где K – коэффициент соотношения прироста прибыли;

β – удельный вес постоянных затрат, выраженный в десятичных дробях;

R – коэффициент рентабельности реализованной продукции.

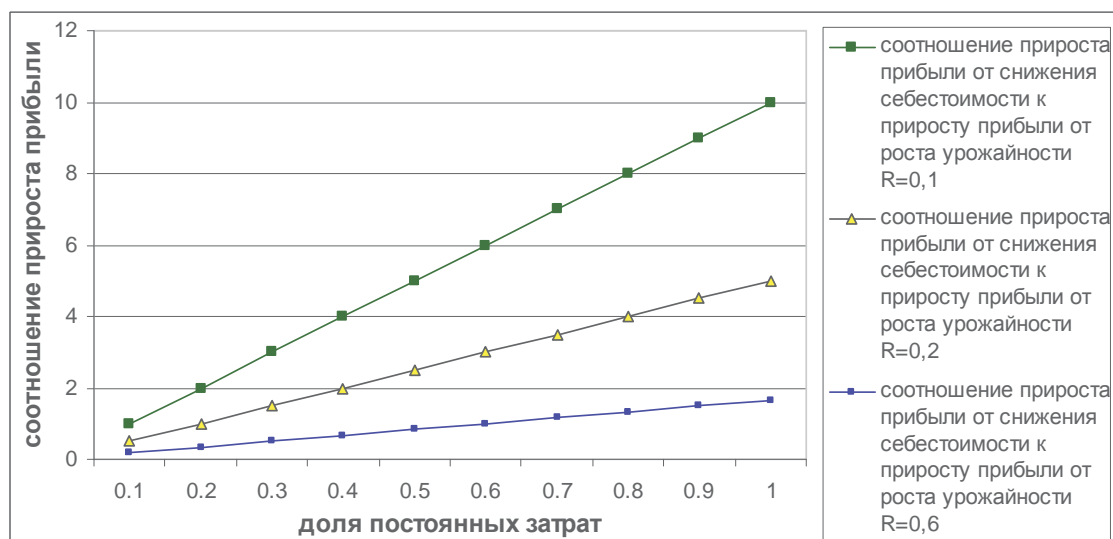

Рис. 6. Зависимость соотношения прироста прибыли от доли постоянных затрат и коэффициента рентабельности при производстве зерновых культур в СПК «Новосельское» за 2011 г.

В сельском хозяйстве можно за счет увеличения постоянных затрат на внесение удобрений, приобретения более урожайных сортов, организации полива и других мер обеспечить прирост урожайности. Однако при этом важно знать предел наращивания затрат.

Следует придерживаться правила:

соотношение прироста постоянных затрат к приросту урожайности не должно превышать величину удельного маржинального дохода ($md = p - AVC$):

$$\frac{\Delta FC}{\Delta q} \leq md, \text{ грн/ц.} \quad (12)$$

В завершение отметим, что на эффективность использования земли в сельском хо-

зяйстве, как и в целом всей аграрной экономики, в современных условиях влияет более полное использование потенциала плодородия земельных ресурсов и обеспечение на этой основе существенной прибавки урожайности сельскохозяйственных культур. Учитывая, что в сельском хозяйстве коэффициент рентабельности реализованной продукции низкий, а доля постоянных затрат высокая, то становится очевидным: в отрасли (согласно формуле 11) огромные резервы роста эффективности кроются в наращивании продуктивности полей не столько за счет реализации дополнительного урожая, сколько за счет относительной экономии затрат на единицу продукции.

Список использованных источников

1. Пармакли Д.М. Методология научных исследований в экономике: учеб. пособие / Д.М. Пармакли. – Comrat: Univ. de Stat, 2011. – 253 с.
2. Пармакли Д.М. Научно-методические аспекты эффективности использования земли в сельском хозяйстве / Д.М. Пармакли // Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки, вип. 5-3. – Вінниця, 2010.
3. Пармакли Д.М. Аграрная экономика: учеб. / Пармакли Д.М., Л.И. Бабий. Chişinău, 2008. – 411 с.
4. Формы отчетности СПК «Новосельское» № 50-сг за 2011 г.

Статья получена редакцией 17.10.2012 г.

* * *

Новини АПК

Вперше продуктивність дійного стада на Херсонщині перевищила 5 тис. кг

Тваринництво – пріоритетна галузь Херсонщини, зазначив голова облдержадміністрації області Микола Костюк. За середньорічним надоем на корову (5286 кг) область посіла четверте місце в Україні. Виробництво валової продукції тваринництва у 2012 році збільшилося на 105,3%, в тому числі у сільськогосподарських підприємствах – на 118,9%, у господарствах населення – на 101,5%, з них виробництво молока зросло на 2,9% (8,9 тис. т), яєць – на 13,3% (63,5 млн шт.), м'яса (виращування) – на 22,5% (24 тис. т). Протягом 2012 року державну бюджетну дотацію на утримання та збереження молодняку великої рогатої худоби одержали понад 12 тис. фізичних осіб, їм виплачено 11486,5 тис. грн.

Створення обслуговуючих сільськогосподарських кооперативів – один із важливих напрямів розвитку галузі. Нині в області зареєстровано 31 сільськогосподарський обслуговуючий кооператив, із яких молочарського напрямку – 12, багатофункціональних – 13, плодоовочевих – чотири, м'ясних – один, зернових – один. Це недостатньо.

Протягом 2013 року в кожному районі необхідно створити щонайменше по одному обслуговуючому сільськогосподарському кооперативу, – зазначив заступник голови облдержадміністрації Михайло Мельник.

У зв'язку з цим прийнято рішення – вивчити й узагальнити досвід роботи кращих кооперативів країни м'ясо-молочного напрямку. На базі с. Станіслав Білозерського району створити кооператив, визначивши його як базовим у подальшому створенні кооперативів у області.

Планується протягом 2013 року провести роботу щодо залучення інвестицій у галузь тваринництва для модернізації технологій виробництва та збільшення на їх базі поголів'я худоби та птиці. Буде вноситися пропозиція на рівні держави щодо зниження відсоткової ставки по кредитах на розвиток тваринництва.

Джерело: Херсонська ОДА

*В.С. ПІВТОРАК, аспірант**

Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Особливості функціонування інституту праці в малому підприємстві аграрного сектору

Постановка проблеми. Мале підприємство небезпідставно вважається одним із найголовніших факторів ефективного розвитку суспільства, джерелом його матеріальних і духовних благ. У країнах із розвинутою економікою малими підприємствами виробляється 60–80% ВВП, що забезпечують при цьому близько 70% працюючого населення робочими місцями. Однією з найгостріших проблем залишається становлення та розвиток інституту малого підприємства в сільському господарстві як системи норм і правил, організаційно-господарських утворень, що виступають механізмом задоволення суспільних потреб із позиції забезпечення продовольчої безпеки та відповідного рівня зайнятості в аграрній сфері. Будучи головною рушійною силою економічного розвитку, саме мале підприємство стає ключем до розв'язання багатьох суспільних проблем, таких як підвищення рівня життя населення і зменшення рівня безробіття.

Як стверджував Д. Норт, будь-яке інституційне перетворення відбувається послідовно й прогресивно, зазнаючи впливу історичного минулого [7]. Крім того, розвиток малого підприємства потрібно розглядати у тісній взаємозалежності із рядом інших інститутів. Саме з цієї причини, щоб відшукати прогалини у виконанні малим підприємством своєї суспільної ролі, варто звернути увагу на функціонування суміжних із ним

економічних інститутів. Одним із таких, який беззаперечно пов'язаний із підприємством і формує функціональну основу його існування, є інститут праці як джерело добробуту та інструмент створення благ. Праця є джерелом і засобом досягнення будь-яких цілей, тому по праву має вважатися всеосяжним елементом будь-якої діяльності людини. На думку класиків економічної думки, саме праця створила людину й повсякчас допомагає їй забезпечувати власне існування. У монографії «Базисні інститути в трансформаційній економіці» [10] В.Д. Якубенко характеризує працю як економічний інститут, як окрему соціалізовану та інституціоналізовану сферу життєдіяльності, що постійно еволюціонує, змінюючи суспільство і його добробут. Зважаючи на важливість праці як первинного фактора виробництва, під інститутом праці слід розуміти певне соціально-економічне утворення, що в теоретичному аспекті об'єднує в собі питання зайнятості, оплати й умов праці, а на практиці, за допомогою визначених правил і обмежень, виступає регулятором відносин, що виникають у зазначеній галузі між різними економічними суб'єктами (працівниками, роботодавцями, державою тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичним та практичним питанням розвитку малого аграрного підприємства приділяли увагу в своїх працях такі вчені, як В.К. Збарський, М.П. Канінський [3], С.В. Коробка [4], О.М. Матусова [6] й ін. Дослідженням проблем зайнятості в аграрному секторі присвячено праці О.В. Величка

* Науковий керівник – М.Й. Малік, доктор економічних наук, професор, академік НААН.

[2], Л.О. Кримської [5], В.І. Приймака [8], О.І.Чалого [9]. Разом із тим недостатньо дослідженими залишаються проблеми інституціонального забезпечення праці в малому аграрному підприємстві.

Мета статті – висвітлення результатів дослідження інституту праці та його складових у вітчизняному аграрному підприємстві малого типу й обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності його функціонування.

Виклад основних результатів дослідження. За даними Державної служби статистики України (далі ДССУ), середньорічна чисельність зайнятих працівників у малих підприємствах щорічно збільшується з 2006 року, змінюючи власну частку у загальній чисельності зайнятих із 24,1 до 26,6% у 2011 році, що становить нині 2070,8 тис. осіб. Незважаючи на таку позитивну тенденцію, в Україні все ж залишається дуже мала, порівняно з розвинутими країнами, частка зайнятих у секторі малого підприємства (рис. 1).

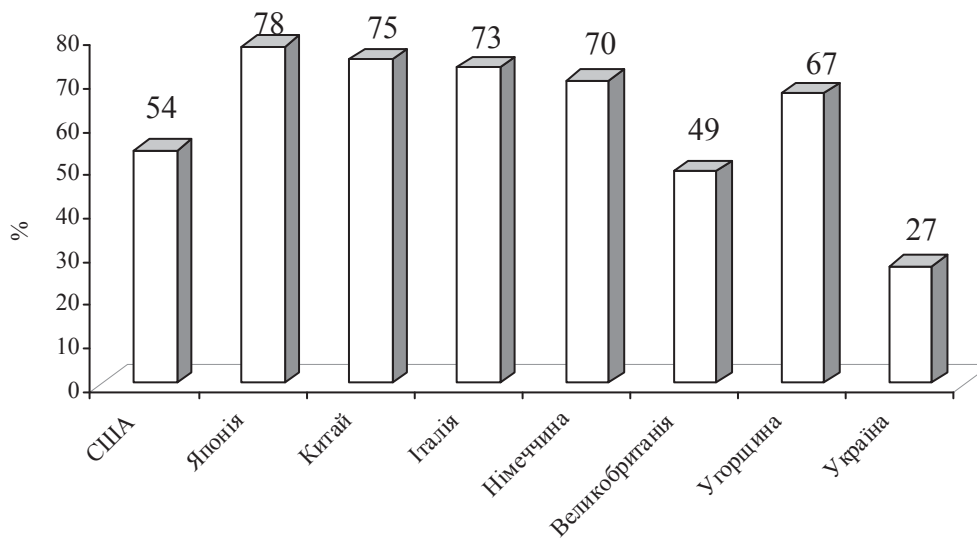

Рис. 1. Частка зайнятих у малому підприємстві в загальній чисельності зайнятих у деяких країнах світу

Джерело: Кримська Л.О. Основні засади державної політики України у сфері зайнятості на малих підприємствах [Електронний ресурс] / Л.О. Кримська, Н.М. Павлішина. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua>.

Як бачимо, малі підприємства в Україні на сучасному етапі не є основним джерелом працевлаштування населення, а отже, при розробці державної політики України у сфері зайнятості потрібно сфокусуватися на прогресивних методах збільшення кількості робочих місць у малому вітчизняному підприємстві, а також приділити особливу увагу саме соціальному захисту задіяних в малих підприємствах працівників. Забезпечення підприємцям належних умов ефективного їх функціонування є основою розв'язання існуючих проблем зайнятості та підвищення добробуту населення.

У сільському господарстві зайнятість завжди була й буде способом життя українського селянина. На жаль, несвоечасність і недосконалість проведених аграрних реформ спричинили ряд соціально-

економічних проблем інституціонального характеру, серед яких: зниження рівня матеріального достатку сільського населення, занепад соціальної інфраструктури села, наростання депопуляції населення, прискорена активізація міграційних процесів та урбанізації.

Для українського села характерною є тенденція прогресуючого зменшення чисельності сільського населення і його старіння, а також зниження частки працівників, зайнятих у сільськогосподарському виробництві. Ситуація тільки ускладнюється скороченням кількості робочих місць, зниженням інвестиційної привабливості галузі й ін. Зокрема, для малого підприємства характерним є зменшення чисельності зайнятих працівників в аграрній сфері (рис. 2).

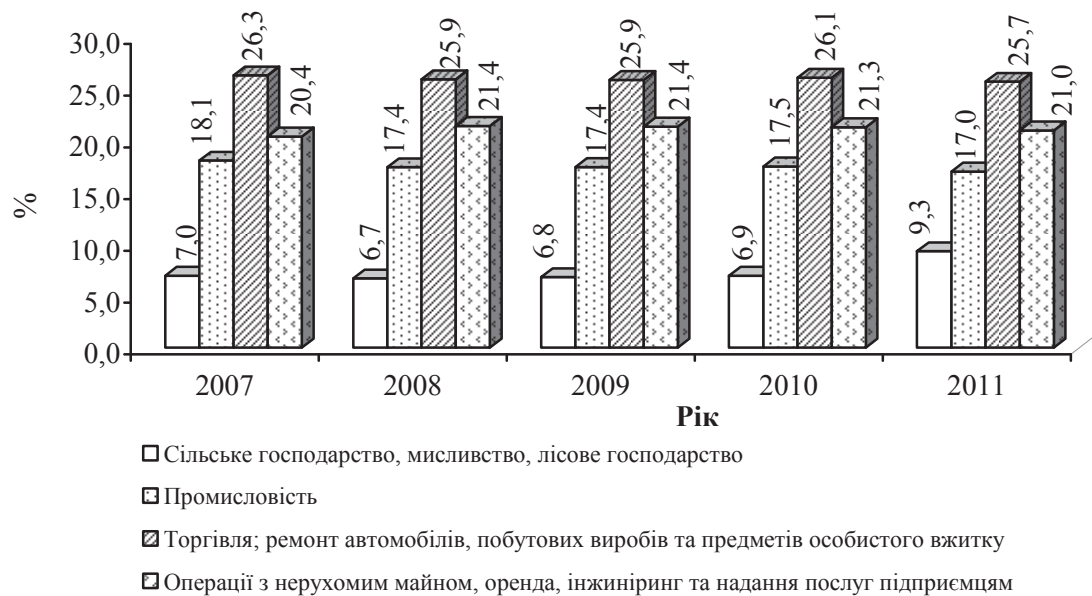

Рис. 2. Розподіл чисельності зайнятих працівників у малому підприємстві за видами економічної діяльності в Україні

Сформовано за даними офіційного сайту ДССУ та стат. зб. «Діяльність малих підприємств».

Як бачимо, у розрізі вітчизняної економіки сільське господарство займає далеко не перші позиції відносно частки зайнятих працівників, поступаючись галузям промисловості, торгівлі та операцій із нерухомим майном як найбільш пріоритетним, хоча порівнюючи показники 2007–2010 років, коли частка зайнятих в аграрній сфері коливалася в межах 6,7–7,0%, і звітної періоду (9,3%) можна сподіватися на початок позитивної для аграрної сфери тенденції перерозподілу працівників.

Таким чином, на сучасному етапі спостерігаються негативні зміни у перерозподілі економічно активного населення за галузями вітчизняної економіки. Зокрема, зменшення його частки у сільському господарстві та переміщення до інших сфер діяльності неуможливе скоротити наявний рівень безробіття на селі, який навіть дещо зріс порівняно із докризовим періодом (рис. 3). Мотивами цього в основному є пошук шляхів самозабезпечення, підтримка певного рівня матеріального достатку, чого в сільському господарстві досягти вдається не завжди.

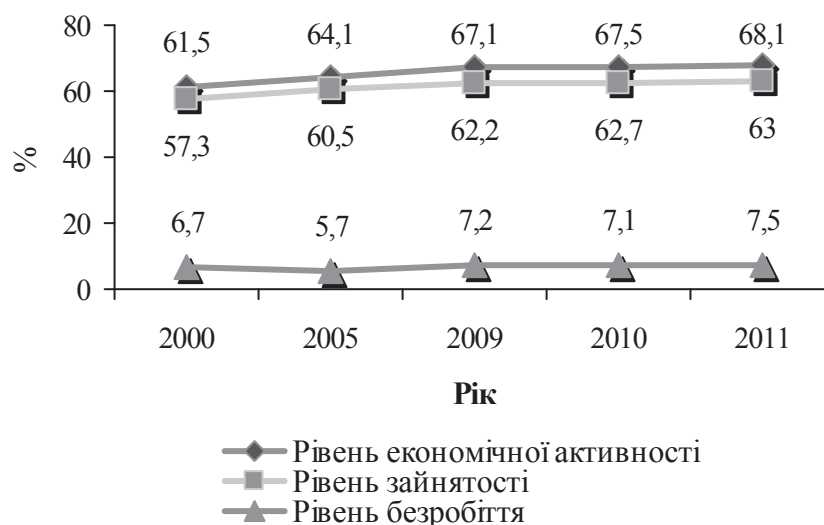

Рис. 3. Показники економічної активності сільського населення України

Сформовано за даними стат. зб. «Економічна активність населення України».

Всеохоплюючого характеру набуває проблема активізації міграційних процесів, спричинена збільшенням чисельності селян, які зневірилися знайти нині роботу на селі. Так, при обмежених можливостях працевлаштування, особливо в сільській місцевості, й при відсутності належного рівня заробітної плати, сотні соціально активних громадян стають трудовими емігрантами, що є мало не єдиним засобом забезпечення прийняттого рівня життя.

Погоджуємось із думкою О.В. Величка, що важливою соціально-економічною ознакою реструктуризації зайнятості в сучасних умовах слід вважати появу в структурі трудових ресурсів села значних масштабів прихованого безробіття. В сільському господарстві, що характеризується нестачею робочих місць, неповною зайнятістю працівників і відсутністю будь-яких соціальних гарантій, ринок праці залишається напруженим. За різними експертними оцінками, в сільському господарстві приховане безробіття становить близько третини зайнятих [2].

Необхідно відзначити, що оплата праці зайнятих у сільському господарстві тривалий час залишається однією із найнижчих серед галузей економіки. Так, за даними ДССУ, в 2011 році працівники, зайняті в сільському господарстві, в середньому одержували 1800 грн/міс., що приблизно на третину менше аналогічного показника за всіма видами діяльності по Україні (2633 грн/міс.). Для порівняння, оплата праці у промисловості в поточному періоді була 3120 грн/міс., у сферах транспорту та зв'язку і фінансової діяльності – 3138 та 5340 грн/міс. відповідно [1].

З огляду на існуючий ряд проблем лише розвиток малого сільськогосподарського підприємництва здатен відновити соціальну сферу села, яка нині знаходиться у стані занепаду, адже цей рецепт є універсальним для розв'язання проблем сталого розвитку сільської місцевості в усіх розвинутих країнах.

Розглянувши показники зайнятості та оплати праці малого сільськогосподарського підприємництва України (табл.), відзначимо стрімке зменшення чисельності зайнятих працівників із незначним уповільненням останніми роками: за період дослідження

даний показник знизився на 12,7% (до 142,4 тис. осіб). Також у динаміці спостерігається збільшення фонду оплати праці, а відповідно й розміру середньомісячної заробітної плати, але її рівень є суттєво заниженим порівняно з іншими галузями економіки і навіть близько не досягає вищенаведеного показника середньої зарплати по сільському господарству в Україні.

Ситуація, що склалася останніми роками в аграрному секторі малого підприємництва, відзначається незадовільним станом обраної галузі, що через ряд об'єктивних причин не може стати фактором підвищення ефективності функціонування інституту праці на селі. З огляду на це з боку органів місцевої влади повинна бути активізована організаційно-посередницька робота у сприянні розвитку малого підприємництва в сільській місцевості. При розробці державної політики підтримки у сфері зайнятості варто врахувати світовий досвід, спрямований на збереження ефективних і створення нових робочих місць у малих підприємствах, а також на відповідний соціальний захист їхнього людського ресурсу.

Серед основних заходів підтримки досліджуваного сектору пропонуємо надання інформаційних, консалтингових та маркетингових послуг; допомога у розробці бізнес-планів, з акцентом на пошук джерел інвестування; допомога в аналізі внутрішньої діяльності суб'єктів підприємництва з визначенням оптимальності понесених витрат і соціально-економічного стану території з виявленням найефективніших напрямів діяльності та вільних ринкових ніш; розміщення сервісних центрів побутового обслуговування населення, пунктів переробки сільськогосподарської продукції; полегшення доступу до інформації щодо існуючих ринків збуту, технологій, інновацій, управлінських рішень, законодавчих і нормативних матеріалів тощо. Тобто потрібен конструктивний діалог між органами державної влади й сектором малого підприємництва в сільському господарстві, провідна роль в якому має належати саме державі як суб'єкту розбудови ефективного інституціонального забезпечення розвитку інституту праці у відповідному секторі економіки.

Показники зайнятості та оплати праці в малих аграрних підприємствах України

Показник	Рік					Відхилення 2011 р. до 2007 р.	
	2007	2008	2009	2010	2011*	+/-	%
Чисельність зайнятих працівників, тис. осіб	155,1	149,4	146,4	144,0	142,4	-12,7	91,8
у тому числі:							
найманих працівників, тис. осіб	151,6	145,7	142,7	140,4	138,8	-12,8	91,6
неоплачуваних працівників, тис. осіб	3,5	3,7	3,7	3,6	3,6	0,1	102,9
Чисельність найманих працівників в одному малому підприємстві, осіб	9	10	9	11	11	2,0	122,2
Фонд оплати праці, млн грн	1000,2	1309,8	1428,2	1663,5	1834,9	834,7	183,5
Середньомісячна заробітна плата найманих працівників, грн	550,0	748,9	834,0	987,3	1100,3	550,3	200,1

* Попередні дані.

Сформовано за даними стат. зб. «Діяльність малих підприємств».

Висновки. Інститут праці в аграрній сфері функціонує в умовах недостатньої ефективності, рівень оплати праці значно занижений порівняно з іншими галузями. Разом із тим досить високий рівень зайнятості на селі, зокрема й у малому підприємстві, пояснюється включенням до частки зайнятих власників земельних паїв, які, по суті, не займаючись господарською діяльністю, одержують лише орендну плату, мізерний розмір якої просто недоцільно розглядати на рівні прибуткових надходжень суб'єкта під-

приємництва. Для поліпшення ситуації на ринку праці в сільській місцевості необхідно проводити активну державну політику підтримки зайнятості та соціальної захищеності населення, що неможливо без максимального сприяння розвитку малого аграрного підприємства шляхом оптимізації інституціонального забезпечення його розвитку. Це допоможе прискорити процес розвитку даного сектору економіки, визначити оптимальні сфери його застосування й забезпечить створення нових робочих місць.

Список використаних джерел

1. [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>.
2. Величко О.В. Перспективи зайнятості населення сільських територій [Електронний ресурс] / О.В. Величко // Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
3. Збарський В.К. Тенденції розвитку малого підприємництва / В.К. Збарський, М.П. Канінський // Економіка АПК. – 2009. – №8. – С. 50-53.
4. Коробка С.В. Обґрунтування кількості та напрямів створення малих підприємств у сільському господарстві / С.В. Коробка // Економічний простір. – 2008. – №20/2. – С. 247-255.
5. Кримська Л.О. Основні засади державної політики України у сфері зайнятості на малих підприємствах [Електронний ресурс] / Л.О. Кримська, Н.М. Павлішина. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
6. Матусова О.М. Перспективи розвитку сільського малого підприємництва внаслідок вступу України до СОТ / О.М. Матусова // Європейські перспективи. – 2010. – №3. – С. 123-128.
7. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / Д. Норт; пер. з англ. І. Дзюб. – К.: Основи, 2000. – 198 с.
8. Приймак В.І. Удосконалення механізму розвитку малого підприємництва і зайнятості населення / В.І. Приймак // Науковий вісник. – 2006. – Вип. 16.7. – С. 225-231.
9. Чалий О.І. Удосконалення соціально-трудових відносин у сфері малого підприємництва в Україні [Електронний ресурс] / О.І. Чалий, К.В. Лук'яненко // 2012. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
10. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці: монографія / В.Д. Якубенко. – К.: КНЕУ, 2004. – 252 с.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2012 р.

*

Забезпеченість основними засобами сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Забезпеченість сільськогосподарських підприємств основними засобами є умовою дотримання технології виробництва продукції та сприяє успішному здійсненню операційної діяльності. Динамічне зростання капіталозабезпеченості й капіталоозброєності сільськогосподарського виробництва, використання новітніх і високопродуктивних засобів праці показують про постійний процес відтворення основних засобів. Тому тема статті є актуальною для вирішення наукових та практичних завдань забезпечення сільськогосподарських підприємств основними засобами

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Як стверджують М. Шпак та Є. Ціп [6], Б.І. Смагін і В.В. Акіндінов [4], Z. Chrastinova [5] нині аграрні підприємства забезпечені сільськогосподарською технікою лише на 45–65% від розрахункової технологічної потреби. З них близько 95% експлуатуються поза амортизаційними строками, майже дві третини машинно-тракторного парку становить техніка віком близько 20 років і більше. За останні десять років парк кормо- та зернозбиральних комбайнів скоротився приблизно вдвічі, а парк тракторів – на третину. Засоби механізації окремих технологічних операцій у садівництві, ягідництві, виноградарстві, картоплярстві, овочівництві, буряківництві відсутні або застарілі. Вкрай низький рівень забезпечення технічними засобами й обладнанням для комплексної механізації тваринницьких ферм стримує відродження та розвиток тваринницької галузі. Технологічна потреба в тракторах складає майже 400 тис. од., зернозбиральних комбайнах – понад 50 тис., у бурякозбиральних комбайнах – близько 8,5 тис. од.

Т.М. Бохан вказує, що технічне забезпечення переважної частини підприємств знаходиться на низькому рівні. Більшість із них виконує обов'язкові технологічні операції технічними засобами, зношеними на 80 – 90%. При цьому застаріла техніка потребує значних коштів для підтримання її в робочому стані, а якість виконаних нею робіт не завжди відповідає технологічним вимогам. В Україні ситуація технічного забезпечення сільськогосподарських підприємств сучасною ґрунтообробною технікою досить складна. Підприємства-виробники мають практичний досвід, навички застосування високопродуктивних технологій, продукцію для реалізації, потребу в технічному переоснащенні, але в умовах фінансової кризи сільськогосподарські підприємства-споживачі не мають достатньо власних джерел для придбання сучасної високопродуктивної сільськогосподарської техніки [1].

Як наголошує Г.Є. Мазнев, забезпеченість сільськогосподарських підприємств у 2008 році до рівня 1991 року становила: тракторами – 35,7%, зернозбиральними комбайнами – 37,2, бурякозбиральними – 29,3 та кукурудзозбиральними комбайнами – 20,9%. Такий стан технічного оснащення не сприяє випуску конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції для внутрішнього і зовнішнього продовольчих ринків та економічній ефективності її виробництва [2].

Однак економічна ситуація, яка склалася в Україні й Черкаській області, не сприяла відновленню основних засобів і призвела до граничної межі використання діючих основних засобів галузей тваринництва та садівництва. Проблема своєчасного забезпечення сільськогосподарських підприємств основними засобами потребує термінового розв'язання. Перед виробниками сільськогос-

* Науковий керівник – О.О. Непочатенко, доктор економічних наук, професор.

сподарської продукції постає питання – якому з варіантів віддати перевагу на сучасному етапі: оновлювати основні засоби за рахунок інвестицій і кредитних ресурсів, відносячи їх вартість на виготовлену продукцію за відповідними нормативами, чи підтримувати їх у робочому стані, здійснюючи постійні ремонтні роботи й витрачаючи для цього значні кошти.

Мета статті – проаналізувати наявність основних засобів і забезпечення ними сільськогосподарських підприємств.

З метою аналізу складу, структури, динаміки, забезпеченості та ефективності використання у сільськогосподарських підприємствах основних засобів було зібрано, оброблено й проаналізовано статистичні дані Головного управління статистики у Черкаській області й Держслужби статистики України. При цьому використовувались методи наукового дослідження: монографічний, аналіз, порівняння, коефіцієнтний та математично-розрахунковий.

Виклад основних результатів дослідження. Відомо, що нині чинний механізм державного регулювання відтворення основних засобів не забезпечує його повноти, конкурентоспроможності й інтенсивності. Наслідком цього є обмеження можливості сільськогосподарських підприємств щодо технологічного оновлення виробництва.

1. Склад, структура та динаміка основних засобів сільськогосподарських підприємств Черкаської області

Рік	Група*																			
	III		IV		V		VI		VII		VIII		IX		XI		XVI		Разом	
	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%	млн грн	%
2000	372,8	47,45	207,0	26,3	58,9	7,5	13,7	1,7	61,4	7,8	3,4	0,4	55,0	7,0	7,1	0,9	6,3	0,8	785,7	100,0
2001	398,1	48,0	222,5	26,8	58,0	7,0	16,6	2,0	67,5	8,1	3,7	0,4	56,3	6,8	3,3	0,4	2,5	0,3	828,5	100,0
2002	431,3	48,5	241,4	27,1	61,8	6,9	16,4	1,8	68,0	7,6	4,0	0,4	60,0	6,7	4,4	0,5	1,8	0,2	889,3	100,0
2003	453,8	48,0	260,9	27,6	67,1	7,1	17,0	1,8	68,1	7,2	2,8	0,3	61,4	6,5	8,5	0,9	5,7	0,6	945,4	100,0
2004	477,0	47,6	285,8	28,5	72,6	7,2	17,5	1,7	68,6	6,8	4,0	0,4	64,6	6,4	8,0	0,8	3,0	0,3	1001,0	100,0
2005	504,3	47,2	315,2	29,5	80,1	7,5	18,1	1,7	71,7	6,7	3,7	0,3	64,1	6,0	6,9	0,6	4,3	0,4	1068,4	100,0
2006	525,9	46,8	342,8	30,5	86,3	7,7	17,1	1,5	70,8	6,3	2,8	0,2	63,5	5,6	9,5	0,8	5,1	0,4	1123,8	100,0
2007	790,9	45,5	568,8	32,8	154,9	8,9	24,8	1,4	99,5	5,7	2,2	0,1	81,3	4,7	10,9	0,6	3,1	0,2	1736,2	100,0
2008	823,6	42,9	673,5	35,1	191,6	10,0	22,7	1,2	110,3	5,7	4,2	0,2	72,5	3,8	15,9	0,8	3,8	0,2	1918,2	100,0
2009	885,0	39,2	843,4	37,4	266,7	41,8	32,2	1,4	97,8	4,3	22,1	1,0	83,4	3,7	22,8	1,0	3,0	0,1	2256,6	100,0
2010	970,0	38,0	1090,1	42,7	256,8	10,1	35,1	1,4	77,8	3,1	45,8	1,8	63,9	2,5	8,7	0,3	2,8	0,1	2551,0	100,0
2011	989,0	34,1	1261,1	43,5	336,4	11,6	52,8	1,8	95,7	3,3	58,7	2,0	88,4	3,0	16,3	0,6	3,1	0,1	2901,6	100,0
2011 до 2000, + -, %	616,2	165,3	1054,1	509,2	277,5	471,1	39,1	285,4	34,3	155,9	55,3	1626,5	33,4	160,7	9,2	129,6	-3,2	49,2	2115,9	269,3

* Розраховано автором згідно з формою 5 – примітки до річної фінансової звітності: III – будівлі, споруди та передавальні пристрої; IV – машини та обладнання; V – транспортні засоби; VI – інструменти, прилади, інвентар; VII – робоча і продуктивна худоба; VIII – багаторічні насадження; IX – інші основні засоби; XI – малоцінні необоротні матеріальні активи; XVI – інші необоротні матеріальні активи.

Неможливість придбання достатньої кількості основних засобів і вчасного та якісного поліпшення призвела до зменшення їхньої вартості й деформації структури (табл. 1).

У цілому по Черкаській області вартість основних засобів упродовж 2000-2011 років мала чітку тенденцію до зростання і становила в 2011 році 2901,6 тис. грн, що на 2115,9 тис. грн, або на 269,3%, більше, ніж у 2000 році. Загалом у структурі основних засобів Черкащини значну питому вагу становили будівлі, споруди й передавальні пристрої (34,1–48,5%), машини та обладнання (26,3–43,5%), транспортні засоби (6,9–41,8%), робоча і продуктивна худоба (біологічні довгострокові активи з 2004 року) (3,1–8,1%), інші основні засоби (2,5–7,0%). Склад та структура основних засобів області зазнали значних коливань, які були спричинені недоодержанням очікуваних прибутків внаслідок несприятливих погодних умов 2003, 2004, 2007 і 2009 років, нестабільністю законодавства України щодо підтримки сільськогосподарських підприємств та фінансовою економічною кризою 2008 року. Негативним у структурі є лише III та IV позиція робочої й продуктивної худоби і мала частка багаторічних насаджень по області (0,1–2,0%), що у 5–10 разів менше рівня 1991 року [3].

Основою формування м'ясопродуктового комплексу України є м'ясне скотарство, свинарство, птахівництво та вівчарство. Скотарство в усіх природно-кліматичних зонах України є провідною галуззю, але залежно від природно-економічних умов характеризується певними територіальними відмінностями у виробничій спеціалізації. На Поліссі й у Лісостепу розвивається молочно-м'ясне і м'ясо-молочне скотарство; у Степу переважає м'ясне й м'ясо-молочне; у приміських зонах, особливо великих міст – молочно-м'ясне. Аналіз поголів'я худоби в Черкаській області та Україні наведено в таблиці 2.

Поголів'я великої рогатої худоби в цілому і корів зокрема на Черкащині має чітку тенденцію до зменшення до 2011 року, а на 1.07.2012 року спостерігається незначне зростання. Однак у цілому воно зменшилося порівняно з 1990 роком відповідно до 137,16 тис. гол., або 15,83%, та до 47,95 тис. гол., або 19,06%. Поголів'я свиней у цілому і свиноматок має хвилеподібну тенденцію зміни, але в цілому скоротилося на 1.07.2012

року порівняно з 1990 роком у 3,4 та 3,3 раза і становило відповідно 233,30 і 26,67 тис. гол. Поголів'я овець у цілому та кіз і їх маточного поголів'я до 2005 року мало чітку тенденцію до зменшення, потім поступово зростало, однак порівняно з 1990 роком на 1.07.2012 року воно скоротилося відповідно на 218,99 та 100,64 тис. гол. і становило відповідно 5,61 тис. гол., або 2,50% та 2,68 тис. гол., або 2,59%.

Починаючи з 1990 року, поголів'я великої рогатої худоби й корів в Україні до 2011 року катастрофічно зменшувалося, але на 1.07.2012 року збільшилося в 1,2 раза порівняно з 2011 роком. Але в цілому на 1.07.2012 року основні засоби цих груп зменшилися порівняно з 1990 роком відповідно на 19422,70 та 5522,10 тис. гол. і становили 1660,60 та 669,90 тис. гол., або 7,88 і 11,30%. Катастрофічне скорочення поголів'я великої рогатої худоби в Україні пов'язано з тим, що великі державні й кооперативні підприємства, в яких до 1991 року вирощували тварин, нині в занепаді.

2. Поголів'я тварин за 1990, 1996, 2000 – I півріччя 2012 рр., тис. гол.*

Групи тварин	1990	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	На 1.07.2012	2012 до 1990	
																+-	%
Черкаська область																	
ВРХ – усього	866,20	633,30	311,38	308,28	279,36	237,23	198,68	163,01	159,01	145,43	139,34	135,26	133,63	131,73	137,16	-729,04	15,83
у т. ч. корови	251,60	197,10	109,82	102,42	98,26	86,52	67,63	51,52	52,47	47,99	45,98	45,09	44,27	43,91	47,95	-203,65	19,06
Свині – всього	796,40	461,60	185,85	145,85	156,63	165,42	169,43	175,92	212,03	201,95	191,07	232,67	245,51	224,72	233,30	-568,10	29,29
у т. ч. свиноматки	87,60	50,78	20,44	16,04	17,23	18,20	18,64	19,35	23,32	22,21	21,02	25,59	27,00	24,72	26,67	-60,93	30,44
Вівці та кози	224,60	59,00	7,71	7,21	6,35	5,62	4,62	3,70	3,93	4,32	4,44	4,80	4,80	5,12	5,61	-218,99	2,50
у т. ч. маточне поголів'я	103,32	27,14	3,55	3,30	2,90	2,55	2,12	1,70	1,81	1,96	2,04	2,20	2,22	2,35	2,68	-100,64	2,59
Україна																	
ВРХ – усього	21083,3	17600,00	5037,30	4663,00	4194,00	3165,00	2691,00	2492,00	2294,60	1926,80	1720,10	1627,10	1526,00	1432,80	1660,60	-19422,70	7,88
у т. ч. корови	6192,00	5536,00	1851,00	1675,00	1402,00	1100,00	950,00	866,00	764,00	678,60	624,30	604,60	589,00	574,20	669,90	-5522,10	11,30
Свині – всього	19871,20	15652,00	2414,00	2907,00	3391,00	2273,00	2098,00	2602,40	3257,40	2869,50	2730,90	3307,90	3812,80	3678,40	4146,60	-15724,60	20,87
у т. ч. свиноматки	920,40	743,10	265,54	308,00	327,00	250,00	230,78	239,20	309,20	289,20	226,640	247,50	252,10	228,30	293,10	-627,30	31,84
Вівці та кози	7165,50	1463,20	413,30	390,00	362,00	301,00	271,00	270,90	283,20	301,20	300,10	315,90	356,80	394,50	448,40	-6717,10	6,26
у т. ч. маточне поголів'я	2812,00	1227,60	290,12	243,10	236,50	208,46	194,66	170,80	175,60	196,10	197,30	200,90	187,20	177,70	206,20	-2605,80	7,33

* Розраховано автором згідно з даними Головного управління статистики у Черкаській області та Держслужби статистики України.

Як видно з даних, в Україні останніми роками темпи зменшення поголів'я знижуються, хоча станом на 2000 рік кількість великої рогатої худоби була на середньорічному рівні 1955–1958 років. За 1990–2000 роки кількість свиней у цілому та свиноматок зокрема в Україні зменшилася відповідно

на 17,5 і 0,6 млн гол. (з 19,9 до 2,4 млн та з 0,9 до 0,3 млн). Потім зміни мали хвилеподібну тенденцію, але в останні три роки йде поступове збільшення поголів'я. Це пов'язано з тим, що споживання м'яса свиней провідними країнами світу, в тому числі й в Україні, збільшується. Однак на 1.07. 2012

року порівняно з 1990 роком воно зменшилося відповідно на 15724,60 та 627,30 тис. гол. і становило 4146,60 та 293,10 тис. гол., або 20,87 і 31,84%. Поголів'я овець та кіз у цілому та їх маточного поголів'я до 2005 року мало чітку тенденцію до скорочення, потім – до збільшення, однак на 1.07.2012 року воно становило відповідно 448,40 і 206,20 тис. гол., що на 6717,10 та 2605,80 тис. гол. менше рівня 1990 року.

У Черкаській області позитивними факторами впродовж 2000–2011 років є переважання коефіцієнта оновлення над коефіцієнтом вибуття й зменшення останнього з 0,30 до 0,15, тобто удвічі; зростання рентабельності з 37,01 до 62,53%, підвищення фондоозброєності з 6,21 до 105,43 тис. грн/осіб і фондозабезпеченості з 0,74 до 4,27 тис. грн/га; зниження фондомісткості з 0,31 до 0,30 тис. грн, збільшення фондівдачі з 3,19 до 3,38 тис. грн, зростання активної ча-

стини основних засобів у загальній їх вартості з 0,51 до 0,65, зменшення реальної вартості основних засобів у майні агроформувань з 46,22 до 22,04% (табл. 3).

У сільськогосподарських підприємствах України позитивним упродовж 2000–2011 років є зростання рентабельності з -0,12 до 7,71%, фондоозброєності – з 41,94 до 186,60 тис. грн/особу, фондозабезпеченості – з 3,44 до 5,11 тис. грн/га, фондівдачі – з 0,26 до 0,44 млн грн і зменшення фондомісткості з 3,88 до 2,28 млн грн. Негативним є зростання з 2000 по 2003 роки коефіцієнта зносу та відповідне зменшення коефіцієнта придатності, однак у наступні роки воно змінилося позитивним зростанням коефіцієнта придатності та зменшенням коефіцієнта зносу. У порівнянні 2010 року з 2000 рік коефіцієнт зносу зменшився на 0,07 пунктів, коефіцієнт придатності зріс на 0,07 пунктів.

3. Забезпеченість основними засобами сільськогосподарських підприємств та ефективність їх використання*

Показник	Рік												2011р. до 2000 р. + -
	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	
Черкаська область													
Коефіцієнт зносу	0,11	0,14	0,21	0,29	0,35	0,41	0,33	0,40	0,31	0,32	0,33	0,30	0,19
Коефіцієнт оновлення	0,59	0,55	0,61	0,54	0,48	0,42	0,26	0,27	0,23	0,16	0,23	0,24	-0,35
Коефіцієнт вибуття	0,30	0,27	0,32	0,27	0,24	0,23	0,18	0,13	0,11	0,05	0,10	0,15	-0,15
Коефіцієнт придатності	0,89	0,86	0,79	0,71	0,65	0,59	0,67	0,60	0,69	0,68	0,67	0,70	-0,19
Рентабельність основних засобів, %	37,01	35,54	34,11	35,55	35,08	36,15	29,76	32,23	42,99	52,16	50,32	62,53	25,52
Фондоозброєність, тис. грн/особу	6,21	7,16	9,08	12,48	17,24	20,30	27,48	37,49	57,59	85,80	90,54	105,43	99,22
Фондозабезпеченість, тис. грн/ га	0,74	0,81	0,89	1,00	1,08	1,10	1,82	2,54	2,51	3,18	3,24	4,27	3,53
Фондомісткість, тис. грн	0,31	0,32	0,34	0,39	0,34	0,34	0,41	0,54	0,47	0,50	0,57	0,30	-0,01
Фондівдача, тис. грн	3,19	3,13	2,92	2,59	2,97	2,98	2,41	1,87	2,10	1,99	1,75	3,38	0,19
Активна частина в загальній сумі основних виробничих засобів	0,51	0,51	0,51	0,57	0,51	0,52	0,52	0,54	0,56	0,60	0,61	0,65	0,14
Реальна вартість основних виробничих засобів у майні підприємства, %	46,22	47,39	47,69	40,27	40,29	39,35	51,09	40,61	38,16	27,83	23,92	22,04	-24,18
Україна													
Коефіцієнт зносу	0,48	0,49	0,50	0,52	0,51	0,51	0,49	0,46	0,44	0,39	0,41	-	-0,07
Коефіцієнт придатності	0,52	0,51	0,50	0,48	0,49	0,49	0,51	0,54	0,56	0,61	0,59	-	0,07
Рентабельність основних засобів, %	-0,12	4,52	1,12	7,35	2,66	1,70	0,86	5,60	6,49	7,45	7,71	-	7,83
Фондоозброєність, тис. грн/особу	41,94	44,34	47,44	51,46	59,16	76,20	85,52	95,75	120,53	153,16	186,60	-	144,66
Фондозабезпеченість, тис. грн/ га	3,44	3,37	3,29	3,18	3,15	3,32	3,46	3,54	4,00	4,58	5,11	-	1,67
Фондомісткість, млн грн	3,88	3,00	2,81	3,42	2,27	2,17	1,98	2,10	1,76	2,09	2,28	-	-1,60
Фондівдача, млн грн	0,26	0,33	0,36	0,29	0,44	0,46	0,50	0,48	0,57	0,48	0,44	-	0,18

* Розраховано автором згідно з даними Головного управління статистики у Черкаській області та Держслужби статистики України.

Висновки. Структура основних засобів сільськогосподарських підприємств Черка-

ської області деформована, оскільки питома вага робочої та продуктивної худоби і бага-

торічних насаджень у 5-10 разів нижча від рівня 1991 року. Показники наявності, забезпеченості й ефективності використання основних засобів поступово позитивно змінюються, що підтверджує активізацію відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах, однак не є результа-

том ефективності державного регулювання цього процесу. Необхідно змінити механізм державного регулювання відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств щодо повноти, своєчасності та пропорційності одержання ними обіцяних державою пільг і доплат.

Список використаних джерел

1. Бохан Т.М. Напрями забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами виробництва / Т.М. Бохан // Переоснащення технічними засобами виробництва продукції. – 2010. – № 6. – С. 94-100.
2. Мазнев Г.С. Методичний підхід щодо обґрунтування територіального розміщення ремонтно-обслуговуючих підприємств / Г.С. Мазнев // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С.102-108.
3. Народне господарство України у 1991 році: Стат. щорічник / Міністерство статистики України; відп. за вип. В.В. Савченко. – К.: Техніка, 1992. – С. 333.
4. Смагин Б.И. Эффективность использования ресурсного потенциала в аграрном производстве / Б.И. Смагин, В.В. Акиндинов. – Мичуринск: Изд-во Мичуринского госуд. аграр. ун-та, 2007. – 150 с.
5. Chrastinova Z. Economic and financial position of agricultural enterprises in the period before the accession to the European Union / Z. Chrastinova // AGRIC. ECON. – CZECH, 50, 2004 (11). – P. 486–494.
6. Шпак М. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сучасних умовах сільськогосподарського виробництва / М. Шпак, Є. Ціп // Техніка і обладнання для АПК – дослідження, експертиза, прогноз розвитку. – 2010. – №6 (9). – С.6-8.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2012 р.

*

УДК 338.439.5:631.11

*О.М. ЛЕВКІВСЬКА, аспірант**
ДВНЗ «Житомирський національний агроекологічний університет»

Проблеми формування ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні визначає механізми і характер управління в аграрному виробництві. Зміни економічних, соціальних, природних, законодавчих та інших факторів ринку стимулюють аграрний сектор до швидкого реагування на нові потреби й розширення своїх можливостей. Одним із факторів успішного розвитку аграрного господарства є використання технологічного потенціалу засобів виробництва. Зростає розмаїття представленої в нашій країні техніки як вітчизняного, так і зарубіжного виробництва та ринок сільгосптехніки в нашій країні. З розвитком конкуренції, інформаційних техно-

логій, з глобалізацією бізнесу сільгосп підприємству стає все важче визначитися у даному середовищі й обрати потрібний та економічно доцільний засіб виробництва.

Деякі види діяльності та розміри господарств потребують специфічних засобів виробництва за функціональними ознаками, розмірами, енергоємністю тощо. Зокрема, для виконання поточних операцій з мінімальною витратою ресурсів доцільним є використання малогабаритної техніки для забезпечення рентабельності господарства, передусім, фермерського та селянського.

Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою і

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор.

© О.М. Левківська, 2013

торічних насаджень у 5-10 разів нижча від рівня 1991 року. Показники наявності, забезпеченості й ефективності використання основних засобів поступово позитивно змінюються, що підтверджує активізацію відтворювальних процесів у сільськогосподарських підприємствах, однак не є результа-

том ефективності державного регулювання цього процесу. Необхідно змінити механізм державного регулювання відтворення основних засобів сільськогосподарських підприємств щодо повноти, своєчасності та пропорційності одержання ними обіцяних державою пільг і доплат.

Список використаних джерел

1. Бохан Т.М. Напрями забезпечення сільськогосподарських підприємств технічними засобами виробництва / Т.М. Бохан // Переоснащення технічними засобами виробництва продукції. – 2010. – № 6. – С. 94-100.
2. Мазнев Г.С. Методичний підхід щодо обґрунтування територіального розміщення ремонтно-обслуговуючих підприємств / Г.С. Мазнев // Економіка АПК. – 2009. – № 11. – С.102-108.
3. Народне господарство України у 1991 році: Стат. щорічник / Міністерство статистики України; відп. за вип. В.В. Савченко. – К.: Техніка, 1992. – С. 333.
4. Смагин Б.И. Эффективность использования ресурсного потенциала в аграрном производстве / Б.И. Смагин, В.В. Акиндинов. – Мичуринск: Изд-во Мичуринского госуд. аграр. ун-та, 2007. – 150 с.
5. Chrastinova Z. Economic and financial position of agricultural enterprises in the period before the accession to the European Union / Z. Chrastinova // AGRIC. ECON. – CZECH, 50, 2004 (11). – P. 486–494.
6. Шпак М. Перспективи розвитку фінансового лізингу в сучасних умовах сільськогосподарського виробництва / М. Шпак, Є. Ціп // Техніка і обладнання для АПК – дослідження, експертиза, прогноз розвитку. – 2010. – №6 (9). – С.6-8.

Стаття надійшла до редакції 02.11.2012 р.

*

УДК 338.439.5:631.11

*О.М. ЛЕВКІВСЬКА, аспірант**
ДВНЗ «Житомирський національний агроекологічний університет»

Проблеми формування ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств

Постановка проблеми. Розвиток ринкових відносин в Україні визначає механізми і характер управління в аграрному виробництві. Зміни економічних, соціальних, природних, законодавчих та інших факторів ринку стимулюють аграрний сектор до швидкого реагування на нові потреби й розширення своїх можливостей. Одним із факторів успішного розвитку аграрного господарства є використання технологічного потенціалу засобів виробництва. Зростає розмаїття представленої в нашій країні техніки як вітчизняного, так і зарубіжного виробництва та ринок сільгосптехніки в нашій країні. З розвитком конкуренції, інформаційних техно-

логій, з глобалізацією бізнесу сільгоспдприємству стає все важче визначитися у даному середовищі й обрати потрібний та економічно доцільний засіб виробництва.

Деякі види діяльності та розміри господарств потребують специфічних засобів виробництва за функціональними ознаками, розмірами, енергоємністю тощо. Зокрема, для виконання поточних операцій з мінімальною витратою ресурсів доцільним є використання малогабаритної техніки для забезпечення рентабельності господарства, передусім, фермерського та селянського.

Фермерське господарство – форма підприємницької діяльності громадян зі створенням юридичної особи, які виявили бажання виробляти товарну сільськогосподарську продукцію, займатися її переробкою і

* Науковий керівник – Є.І. Ходаківський, доктор економічних наук, професор.

© О.М. Левківська, 2013

реалізацією з метою одержання прибутку на земельних ділянках, наданих їм для ведення фермерського господарства.

Відмінним від фермерського є інше селянське – наприклад, особисте селянське господарство. Його господарська діяльність проводиться без створення юридичної особи індивідуально з метою задоволення особистих потреб шляхом виробництва, переробки і споживання сільськогосподарської продукції, реалізації її надлишків та надання послуг із використанням майна особистого селянського господарства, у тому числі й у сфері сільського зеленого туризму [3].

Однак виходячи з визначень мети діяльності та спеціалізації, організаційної структури й розмірів селянських господарств та їх низької платоспроможності вважаємо за доцільне зупинитися саме на фермерському господарстві як на найбільшому споживачеві малогабаритної техніки.

Структура й особливості товарного ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств, визначення тенденцій, що впливають на його розвиток, повинно бути покладено у вибір стратегії розвитку підприємства на конкурентному ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств.

Розробка методики наукового підходу до вивчення ринку малогабаритної техніки та саме визначення поняття «ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств» дасть змогу підприємству, яке працює на ринку, обґрунтовано обрати конкурентні стратегії діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Системні дослідження з питань відродження аграрного сектору економіки знайшли відображення у працях В.Г. Андрійчука [1], Г.М. Підлісецького [8], П.І. Гайдуцького [2], П.Т. Саблука [11], В.В. Зіновчука [5], В.В. Юрчишина [11] та ін. Питання аналізу стану ринку сільгосптехніки й підвищення економічної ефективності та перспектив розвитку агропідприємств досліджував В.М. Нелеп [7].

Питання перспектив розвитку аграрного сектора економіки як ринку збуту для виробників засобів виробництва, техніки й іншої продукції вивчається тривалий час у країнах з розвинутою економікою Європи та Аме-

рики. Зокрема, у Сполучених Штатах Америки – в країні, яка є одним із найбільших виробників продовольства, ще у 90-х роках минулого сторіччя були проведені дослідження й визначені основні тенденції аграрного ринку.

У США в 1990 році обсяги продажів продукції сільського господарства сягали понад 160 млрд дол. З погляду купівельної спроможності представники цього ринку – фермери становлять надзвичайно привабливий ринок. А прогнози приросту населення планети та скорочення продуктових запасів у багатьох країнах приводитиме до намагання збільшувати обсяги виробництва сільгосппродукції.

Компанії, які розраховують на фермерів як на ринок збуту своєї продукції, мають взяти до уваги деякі аспекти і тенденції цього ринку. Наприклад, у США частка фермерів у загальній чисельності населення й кількість фермерських господарств зменшується, а кількість великих аграрних корпорацій збільшується. Ті фермерські господарства, що вижили, намагаються розвиватися за рахунок укрупнення. Ведення фермерських господарств вимагає автоматизації та механізації, що, звичайно, зумовлює збільшення капіталовкладень. Агробізнес (виробництво сільськогосподарської продукції, переробка і все, що до цього відноситься) стає в усіх сенсах великим ринком [12, с. 344].

Як покупці та споживачі продукції для ведення бізнесу більшість фермерів (та особливо власники великих фермерських господарств) добре обізнані й володіють інформацією. Як й інші керівники підприємств різних форм господарювання, вони намагаються максимально збільшити врожайність, зменшити витрати та оптимізувати обіг грошових потоків із метою досягнення максимального прибутку. Таким чином, виробники товарів для фермерів повинні враховувати, що чисельність останніх зменшується, розміри господарства збільшуються, власники стають більш обізнаними. А стратегії просування і збуту продукції повинні максимально ефективно досягати цих ринків.

Мета статті – дослідження є наукове обґрунтування теоретико-методологічних та

практичних засад формування та розвитку ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств в Україні, удосконалення організаційно-економічного механізму розвитку підприємницьких структур у поєднанні зі світовим досвідом, що забезпечить становлення високорентабельної ринкової аграрної економіки світового стандарту в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Процес формування та розвитку ринку малогабаритної техніки суттєво впливає на забезпечення ефективної операційної діяльності фермерських господарств. Вивчення положень сучасної економічної теорії ринкової економіки, наукових праць вітчизняних і зарубіжних учених з питань засад формування ринкових відносин в аграрній галузі, інформаційних джерел Держслужби статистики України та відповідних матеріалів Міністерства аграрної політики та продовольства України, законодавчих і нормативних актів органів державної влади України з питань розвитку аграрного сектору стали основою для систематизації та створення узагальнених висновків про розвиток ринку малогабаритної техніки.

Світовий досвід показує, що чим менші за розміром земельної площі господарства, тим більше в них задіяно з розрахунку на одиницю площі трудових і матеріально-технічних ресурсів.

Виробляючи на одиницю площі найбільше продукції, вони найменш ефективно використовують ресурсний потенціал у цілому та мають гірші й інші показники ефективності господарювання. Підтвердженням сказаного є те, що у 2000 році собівартість 1 ц

зерна у найменших сільськогосподарських підприємствах була у понад 3 рази вищою, ніж у великих підприємствах [6, с. 5]. Значною мірою це пояснюється недостатнім забезпеченням малогабаритною технікою, неефективним використанням тракторів і комбайнів через малі розміри земельних ділянок тощо, внаслідок чого втрачається ефект масштабу.

До рентабельності та оптимізації діяльності підприємства можуть призвести лише зміни у технологічному способі виробництва: запровадження нової техніки, культури землеробства, поглиблення спеціалізації, встановлення оптимальних розмірів сільськогосподарських кооперативів, ферм тощо [9, с. 25]. В аспекті організаційно-економічних відносин – проведення маркетингових досліджень, удосконалення процесу управління на мікро- і макрорівнях, запозичення передового досвіду тощо.

У структурі основних виробничих засобів сільськогосподарського призначення зменшується частка будівель, споруд і передавальних пристроїв, натомість зростає частка сучасних машин, устаткування й транспортних засобів. Власне виробництво великої сільськогосподарської техніки – тракторів суттєво зменшилося та в 2010 році досягло лише показника 2003 року у кількості 4998 шт., виробництво плугів продовжує зменшуватися – до 3140 шт., така негативна тенденція збереглася й по іншій техніці, що використовується аграрними підприємствами – жодне з них ще не досягло показників 2008 року. Комбайни бурякозбиральні як і малогабаритна техніка останніми роками в Україні взагалі не виготовляються (табл. 1).

1. Виробництво продукції хімічної промисловості та машинобудування в Україні*

Показник	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Трактори для сільського та лісового господарства, шт.	4556	5543	3703	5282	6339	1445	4998
Плуги відвальні, шт.	4 285	3 058	2542	3025	7064	5336	3140
Сівалки, шт.	7983	11315	8968	7065	9938	2542	2800
Косарки, шт.	1542	3802	3206	3106	3404	1616	1788
Машини для внесення добрив, шт.	800	1135	1159	2296	1423	272	883
Обприскувачі переносні, тис. шт.	241	428	603	431	749	961	-
Комбайни бурякозбиральні та машини для обрізання бурячиння, шт.	398	88	201	18	-	-	-

* Дані Державної служби статистики України.

Сучасний розвиток аграрного виробництва визначається спроможністю вчасно і високоякісно забезпечити агротехнічні вимоги вирощування сільськогосподарських культур. Розвиток сільського господарства значною мірою залежить від технічного забезпечення, що характеризується кількістю технічних засобів, їх продуктивністю та якістю, відповідністю екологічним вимогам, безпеки експлуатації й технологічною досконалістю виробництва.

Енергоощадність розвивається суміщенням технологічних операцій та універсалізацією технічних засобів, зменшенням технологічного підготовчого періоду, запрова-

дженням модульних агрегатів для виконання різних технологічних операцій, забезпеченням точності їх виконання.

Підвищення технологічних вимог до аграрного виробництва супроводжується формуванням нового комплексу технологічних машин. За відсутності обігових коштів найбільш уражене кризою вітчизняне сільськогосподарське машинобудування не спроможне забезпечити розробку та випуск високоякісної техніки [10, с. 10]. В умовах жорсткої міжнародної конкуренції на ринку технічних засобів все більше розвивається сегмент імпортової нової та вживаної сільськогосподарської техніки (табл. 2).

2. Структура імпорту малогабаритної техніки в Україну за кодами УКТЗЕД, тис. дол. США*

Найменування	2008 р.	2009 р.	2010 р.	2011 р.
8407 Двигуни внутрішнього згоряння з іскровим запалюванням, із зворотно-поступальним або обертовим рухом поршня	592 594	68 473	73 073	94 718
8433 Машини або механізми для збирання або обмолоту сільськогосподарських культур, включаючи преси для соломи або сіна; газонокосарки та сінокосарки; машини для очищення, сортування або вибраковування яєць, плодів або інших сільськогосподарських продуктів, крім машин, зазначених у товарній позиції 8437	552 031	140 385	244 958	486 561
8432 Машини сільськогосподарські, садові або лісогосподарські для підготовки або оброблення ґрунту; котки для газонів або спортивних майданчиків	303 858	59 768	115 315	240 601
8413 Насоси для рідин з витратоміром або без нього; механізми для підймання рідини, помпи	238 476	105 318	141 234	195 086
8502 Електрогенераторні установки та обертові електричні перетворювачі	142 771	43 115	86 568	416 874
Разом	1 829 730	417 059	661 148	1 433 840

* Дані Державної митної служба України.

Починаючи з 2009 року, після фінансової кризи 2008 року, яка найбільше вплинула на імпортовані товари через різку девальвацію гривні, імпорт малогабаритної техніки, яка використовується у сільському господарстві, невпинно зростає. Така тенденція викликана вимогами ринку щодо наявності конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції. Ринок імпортової сільськогосподарської техніки все більше забезпечує сільськогосподарське виробництво необхідними технічними засобами для впровадження передових агротехнологій.

Вітчизняне сільськогосподарське машинобудування поступово втрачає свої позиції на ринку технічних засобів, а сільськогосподарська техніка за технічними характеристиками та якістю виготовлення все менше спроможна конкурувати із зарубіжною.

У 2008 році порівняно з 1991-м виробництво техніки для села скоротилося у 8-10 разів, значна частина заводів завантажена на 10-20%, а деякі виробництва зупинені. Середній вік технологічного обладнання машинобудівних підприємств становить 30-35 років. Як наслідок, технічний рівень вітчизняних машин вкрай незадовільний, а запровадження нових розробок відбувається повільно за відсутності коштів у підприємств. Зміна попиту на сільськогосподарську техніку суттєво змінила структуру ринку технічних засобів і призвела до інтенсивного введення нової та вживаної імпортової сільськогосподарської техніки.

Розглядаючи структуру ринку сільськогосподарської техніки і запасних частин можна виділити кілька сегментів (табл. 3).

3. Структура ринку сільськогосподарської техніки*

Найменування	Постачальник
1. Ринок нової вітчизняної техніки	Поставляється підприємствами-виготовлювачами, фірмовими центрами, дилерами, торговельно-комерційними центрами
2. Ринок відновленої вітчизняної техніки	Надходить із ремонтних підприємств, поставляється ремонтними підприємствами, фірмовими центрами, торговельними посередниками
3. Ринок нової імпоротної техніки	Поставляється підприємствами-імпортерами, комерційно-сервісними компаніями, дилерами, представництвами
4. Ринок відновленої імпоротної техніки	Ввозиться іноземними компаніями, представництвами компаній, дилерами
5. Ринок вживаної іноземної техніки	Продається за залишковою вартістю без відновлювальних робіт, як правило, ступінь зносу незначний. Продаж здійснюється фірмами та представництвами

* Власне дослідження.

Висновки. Перспективним і доцільним напрямом дослідження є вивчення ринку імпоротної сільськогосподарської техніки, а саме малогабаритної – для фермерських господарств. Статистичні дані імпорту даного напрямку демонструють зростання, починаючи з 2009 року. Тобто розробка методики наукового підходу до вивчення ринку малогабаритної техніки для фермерських господарств і визначення поняття «ринку малога-

баритної техніки для фермерських господарств» дасть змогу розробити певні конкурентні стратегії діяльності підприємства на ринку збуту малогабаритної техніки для фермерських господарств та обґрунтувати необхідність їх застосування. В результаті аграрії зможуть одержати конкурентоспроможну техніку як необхідний і економічно доцільний засіб виробництва.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрного підприємства / В.Г. Андрійчук: навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2000. – 356 с.
2. Гайдуцький П.І. Відродження МТС / П. І. Гайдуцький, М. Г. Лобас. – К. : Поліграфкнига, 1997. – 508 с.
3. Закон України "Про особисте селянське господарство" // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2003. – № 29. – Ст. 232.
4. Закон України "Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві" // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 1990. – № 45. – Ст. 502.
5. Зіновчук В.В. Організаційні основи сільськогосподарського кооперативу. – 2-ге вид., доп. і перероб. / Зіновчук В. В. – К. : Логос, 2001. – 380 с.
6. Колокольчикова І.В. Ефективне формування селянських господарств в ринкових умовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / І.В. Колокольчикова. – Дніпропетровськ, 2003. – 24 с.
7. Нелеп В.М. Планування на аграрному підприємстві / В.М. Нелеп : підруч. – К.: КНЕУ, 2004. – 496 с.
8. Підлісецький Г.М. Економічні проблеми технічного забезпечення сільського господарства / Г.М. Підлісецький, В.Л. Товстопят // Економіка України. – 2008. – № 11. – С. 81-87.
9. Прокопишак К.В. Розвиток фермерських господарств / К.В. Прокопишак : навч. посіб. – Львів, 2000. – 58 с.
10. Скрипник С.В. Підвищення економічної ефективності і перспективи розвитку фермерських господарств регіону : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. екон. наук: спец. 08.07.02 "Економіка сільського господарства і АПК" / С.В. Скрипник. – Миколаїв, 2006. – 22 с.
11. Сучасна аграрна політика України: проблеми становлення / Саблук П. Т., Лукінов І. І., Юрчишин В. В., Амбросов В. Я., Баланюк І. Ф. ; за ред. П. Т. Саблука, В. В. Юрчишина – К., 1996. – 664 с.
12. Stanton W., Etzel M., Walker B. Fundamentals of Marketing, 9th edition, McGraw-Hill Inc., 1991, 668 p.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2012 р.

* * *